

Erdélyi Magyar Adatbank

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Jubileumi Rákóczi Évek 3.

2003–2011

**Istennel a hazáért
és a szabadságért**

**JUBILEUMI RÁKÓCZI ÉVEK 3.
2003–2011**

Istennel a hazáért és a szabadságért

**JUBILEUMI RÁKÓCZI ÉVEK 3.
2003–2011**

**Istennel a hazáért
és a szabadságért**

Kiadja
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság
2005

Szerkesztette:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:

Kraftsikné Petrikó Ildikó

Címlapon:

II. Rákóczi Ferenc – Mányoki Ádám festménye

Hátlapon:

Bocskai István 1605-ben

Bethlen Gábor – ismeretlen festő egykorú olajfestménye

Előszó

Rendhagyó kötetet tart a kezében a kedves olvasó. Könyvünk továbbra is a Jubileumi Rákóczi Évek keretében jelenik meg, mint a sorozat harmadik kötet. Mivel 2004-ben a Bocskai-szabadságharc 400., Bethlen Gábor fejedelem halálának 375. évfordulója alkalmából jubileumi ünnepeket szerveztünk, az itt elhangzott előadásokat is közzé tesszük.

2004. március 20-án tartottuk a Partiumi Honismereti Találkozót, amelyen két előadás hangzott el: Kupán Árpád: Bocskai István szerepe Erdély történetében; Borbély Gábor: A Bocskai-szabadságharc kezdeti szakasza.

2004. szeptember 10–12. között, a Sárközújlakon tartott X. Partiumi Honismereti Konferencián a következő előadások hangzottak el: dr. Csorba Csaba: A Partium erődítményei a Bocskai-szabadságharc időszakában; dr. Szénássy Zoltán: Bocskai felvidéki hadjárata; Bessenyei István: Bocskai István a hit védelmében.

2004. szeptember 19-én, Mezőtelegden, Bocskai Istvánné Hagymássy Katalin mellszobrát avattuk fel, közösen Hajdú-Bihar megye és Debrecen város önkormányzatával. Délután, az általunk szervezett tudományos ülésszakon a következő előadások hangzottak el: dr. Nyakas Miklós: Emlékezés Bocskainé Hagymássy Katalin szobra előtt Mezőtelegden; Kupán Árpád: Mezőtelegd és története; Borbély Gábor: A Bocskai-szabadságharc kezdetei; Dánielisz Endre: Nagyszalonta – a mai Bihar megye egyetlen hajdúvárosa.

2004. október 16-án a II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásának 300. és a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulóját ünnepeltük a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban. Megnyitó beszédet mondott Tőkés László püspök, Dukrét Géza, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság elnöke és dr. Kreczinger István, a Bocskai Szövetség elnöke. Majd a következő előadások hangzottak el: dr. R. Várkonyi Ágnes emeritus professzor: Közép-Európa-gondolat II. Rákóczi Ferenc politikájában; dr. Magyar András: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának néhány problémája; Mészáros Kálmán: A Partium közjogi helyzete a Rákóczi-szabadságharcban; Seres István: Szoboszlai Sámuel kuruc kapitány és Súlyomkő védelme 170–1709; Sárkány Viola: Bocskai, Kolozsvár és Kismarja kapcsolata; dr. Nyakas Miklós: Bocskai István és a hajdúk; dr. Csorba Csaba: Bocskai István csatái. Mivel ez az év Balassi jubileumi év is volt, elhangzott: Kupán Árpád: Balassi Bálint, a végvári vitéz és reneszánsz költő című előadása. Ebéd után ünnepi műsor következett az egyházkerületi székház dísztermében.

Október 17-én Diószegen tartottuk a Bocskai és a hajdúk szabadságharcának első győzelme – Diószeg–Álmosd között, 1604. október 15. – 400. év-

fordulójának emlékünnepe. Emlékszikla-avatás és koszorúzás volt a csata színhelyén, a Nyúzó-völgyben. Borbély Gábor elevenítette fel a négyszáz évvel ezelőtti eseményeket. Cs. Nagy Zoltán, a Bocskai István Hagyományörző Egyesület elnökének beszéde után Gellért Gyula esperes megáldotta és megkoszorúzta az emléksziklát. Az emlékünnepe a református templomban folytatódott. Ünnepi ígéhirdetést Hermán M. János tartott. Gellért Gyula köszöntője után dr. Nyakas Miklós tartott előadást Bocskainé Hagymássy Katalin életéről. Cs. Nagy Zoltán Bocskai István életútját ismertette. Színonalás műsor után Tőkés László püspök beszéde zárta a templomi eseményeket. Ezután szakadó esőben került sor Bocskai István mellszobrának leleplezésére. A szobrot Tőkés László püspök és Bacsó László diószegi polgármester leplezte le.

2004. november 6-án pályázati díjkiosztó ünnepséget tartottunk. A Jubileumi Rákóczi Évek keretében A Rákóczi-szabadságharc és Erdély címen pályázatot hirdettünk az erdélyi és partiumi felekezeti iskolák számára. A pályázatok elbírálása azok megvédése által történt. A zsűri tagjai Csűry István főjegyző, Kupán Árpád, Borbély Gábor és Dukrét Géza voltak. I. díjat kapott Nyulas Terézia: A kuruc seregek fegyverzete – Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium, Csíkszereda, XI. o. II. díjat kapott Berke Anna: A kuruc sereg és fegyverzete – Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium, Nagyvárad, XI. o.; Iochom Zsolt: A Rákóczi-kultusz – Kézdivásárhelyi Református Kollégium, IX. o. III. díjat nyert Földi Tibor: A szatmári béke és előzményei – Szatmári Református Gimnázium, XII. o.; Erdei János: A zsigóci csata – Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium, XII. o. Oklevelet kaptak: Eszenyei Péter: A várad-olaszi palánkvár esete – Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium, XI. o.; Adorjáni Tünde: II. Rákóczi Ferenc és kurucái – Kolozsvári Római Katolikus Gimnázium, XI. o.; Diós István: II. Rákóczi Ferenc, Erdély fejedelme – Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium, XII. o.

2004. november 14–15. – Bethlen Gábor emlékezete. Halálának 375. évfordulóján emlékünnepe szerveztek a nagyvárad-rogeriuszi templomban. Tőkés László püspök hirdetett ígét, majd Hódolat a fejedelem előtt címen beszédet tartott dr. Katona Tamás történész, dr. Baráth Béla egyháztörténész, Szilágyi Zsolt képviselő és Dukrét Géza, a PBMEB elnöke. Ezután átvonultunk a Petőfi-parkbeli Bethlen Gábor-szoborhoz, ahol elhelyeztük a kegyelet koszorúit.

November 15-én ifjúsági emléknapot szerveztek, Bethlen Gábor élete és kora címen. A következő előadások hangzottak el: dr. Csetri Elek akadémikus történész: Bethlen Gábor emlékezete; Emődi Tamás építész: Bethlen Gábor korának építészete; Szabó Mária zenetörténész: „Az erdélyi fejedelem tánca”; dr. Péter Miklós: A nagy fejedelem és kora.

E kötetet a fontosabb előadásokból állítottuk össze.

DUKRÉT GÉZA

A konferencia bevezetője

Tisztelt Püspök Úr! Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlék-hely Bizottság nevében szeretettel és nagy tisztelettel üdvözöljek mindenkit. Először is Főtiszteletű Tőkés László püspök urat, dr. Kreczinger István urat, a Bocskai Szövetség elnökét. Mivel bizottságunk kapta meg azt a megítisztelő feladatot, hogy szervezze meg ezt a tudományos ülés-szakot, ezért külön szeretném üdvözölni kedves meghívott előadóinkat: dr. Várkonyi Ágnes emeritus professzor asszonyt, a Rákóczi-szabadság-harc legnagyobb kutatóját, akivel már tavaly megegyeztünk egy előadás megtartásában, s akitől megkaptam a többi előadók címét, amit külön megköszönök. Köszöntöm dr. Magyarai András professzor urat Kolozs-várról, dr. Csorba Csabát Budapestről, akinek most jelent meg három fü-zete is Bocskai bihari várainról, Mészáros Kálmánt és Seres Istvánt szintén Budapestről, dr. Nyakas Miklóst, a Hajdúböszörményi Múzeum igazga-tóját, aki az egyik Bocskai-füzetet közösen írta Csorba Csabával, a Kis-marjáról érkezett küldöttséget, Sárkány Viola történész vezetésével, valamint Kupán Árpád tanár urat.

Rendhagyó tudományos ülés-szakot nyitunk meg, hisz egyszerre há-rom jubileumi megemlékezést tartunk. Tavaly volt háromszáz eszten-deje, hogy II. Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját „Cum Deo, pro patria et libertate” jelszóval és elkezdődött Európa leghosszabb szabadságharca. A szabadságharc vezérlő fejedelme összefogott nemest és polgárt, főurat és egyszerű végvári vitézt, jobbágyot, kereskedőt és írástudót, bármely vallás hívei voltak és bármely nyelven beszéltek. Hu-szonkét éves volt, amikor vállára vette az ország gondjait, és a szabad-ságharc nyolc éve alatt mindvégig a magyar államiság védelme, korsze-rűsítése, hazája jövője foglalkoztatta. Eszménye a szabadság, a nemzet szabadsága volt, saját bevallása szerint „Minden cselekedetem célja ki-zárólag a szabadság szeretete volt, és az a vágy, hogy hazámat az idegen járom alól felszabadítsam”. Felismerte az anyanyelvi műveltség, az isko-lázás és tudományművelés országformáló jelentőségét. Rendelettel biz-tosította, hogy bárki, bármilyen egyházi közösség nyithasson iskolákat, csak azt kívánta, hogy az ifjúságot a haza iránti kötelességtudat szelle-

mében neveljék. „Egész dicsőségemet és gyönyörűségemet abban tudom, hogy az ifjúságot hazám szolgálatára nevelhessem”. Rákóczi azok közé a magyar történelmi személyiségek közé tartozik, akiket elfogadott és magáénak tekintett Európa. Hagyománya áthatja a magyar és más nemzetek kultúráját. Példája így ma is önismeretre, eszmélkedésre, önbizalomra serkent. Hitünkben, kitartásunkban, bizonyítási vágyunkban erősít a mai napig.

A 2003. március 14-én Kolozsváron megtartott Márciusi Fórum, Tőkés László püspök javaslatára, határozatban hirdette meg a Jubileumi Rákóczi Éveket (2003–2011). A fórum egy történészekből álló szakbizottságot kért fel az eseménynaptár kidolgozására. Ennek elvégzését a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság munkatársai vállalták, akik kidolgozták a nyolcéves keretprogramot. Ennek alapján minden évben szervezünk tudományos ülésszakot – ide kapcsolódik a mai rendezvény is – emlékkirándulásokat emléküléssel egybekötve, ahogy idén Borsiban voltunk, a fejedelem szülőházánál, vetélkedőket szervezünk, képzőművészeti-, történelmi- és drámapályázatot hirdettünk meg. A különböző rendezvényeken elhangzott előadások minden év végén megjelennek a Jubileumi Rákóczi Évek című könyvsorozatunkban.

Négyszáz évvel ezelőtt, 1604-ben robbant ki a Bocskai-szabadságharc. Már a felkelés kezdetén felvette Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja címet, így össze tudta fogni a hajdúságot, nekik köszönhette első győzelmét 1604. október 15-én Álmosd és Diószeg között, felszólítja az erdélyi rendeket, majd maga mellé állítja a székelyeket. 1605. április 28-án a szerencsi országgyűlés Magyarország felséges fejedelmévé választja, majd szeptember 14-én a megyesi országgyűlés, a három nemzet nevében beiktatja Bocskait fejedelmi tisztebe. Bocskai legnagyobb érdemei a következők voltak: egyesíti a magyar testeket, Magyarországot Erdéllyel és végrendeletében is meghagyja, hogy ez a kötelék ne szakadjon el. Lezárta a 15 éves háborút, megszüntette az idegen hadak garázdálkodását, megalapozta a vallási toleranciát, ekkor kezdődik a fejedelemség virágkora. Szobra a genfi Reformáció Emlékművénel látható, mely egyedüli Európa nyugati részén.

E nagy személyiségeknek szenteltük a mai megemlékező ülésszakot.

2004. október 16.

DUKRÉT GÉZA

KUPÁN ÁRPÁD

Egy bihari főúr, aki örökre beírta nevét történelmünkbe

Bocskai István, bihari főúr, történelmünk egyik legfényesebb személyisége. Igazi reálpolitikus, aki sikeresen kapcsolta össze a nemzeti és vallási törekvéseket. Nemcsak kitűnő hadvezér, hanem nehéz döntésre képes diplomata államférfi is volt. A kortársai neveztek a „magyarok Mózesének”, mivel kivezette népét a kilátástalan 15 éves háború nyomorából és elindította őket szűkebb hazánk, Erdély felemelkedésének útján, amit hű társa és követője Bethlen Gábor valósított meg.

Élete, politikai-katonai pályafutása igazi regény. Sajnálatos, hogy még nem akadt egy Móricz Zsigmondhoz mérhető író, aki ezt a gazdag életet a szépirodalom eszközeivel közel hozza a mai olvasóhoz.

Már a születésének a helye és körülményei is figyelemre méltóak.

1557. január 1-jén született Kolozsváron, Eggel János egykori szász polgár házában, melyet régen szarvasháznak hívtak a ráfestett vadról, közel egy másik nevezetes épülethez, Mátyás király szülőházához. A kolozsváriak úgy tudják, hogy Mátyás király születése idején a szarvasházban kápolna is volt, ahová a gyermekét váró Szilágyi Erzsébet gyakran betért imádkozni.

Bocskai születésekor szülei, Bocskai György és Sulyok Krisztina e házban raboskodtak Ferdinánd-pártiságuk miatt. Később János Zsigmond mellé állnak és a rabságból kiszabadulva visszatérnek bihari birtokaikra.

A gyermek Bocskai István 1563-ig Bécsben a császári udvarban nevelkedik nemes apródként a nálánál négy évvel idősebb Rudolf, a későbbi magyar király és német-római császár társaságában.

1563–71 között visszatér szülei birtokára Biharba, majd apja halála után Erdélybe jön, miután Erzsébet nővére Báthory Kristóf erdélyi vajda felesége lett. Előbb Báthory István gyulafehérvári udvarában apród, majd 1581-ben az elhunyt Báthory Kristóf kiskorú fia, Zsigmond gyámjává nevezik ki. 1583-ban Bocskai megnősül, Hagymássy Katát vette feleségül. Így kerül kapcsolatba Telegddel, hiszen

felesége a Telegdiék örökébe lépő Varkocs család egyik neves tagjának, a korán elhunyt, kiváló műveltségű Varkocs Miklósnak volt az özvegye. Ezzel a házassággal tovább növelte apjától örökölt nem kis vagyonát és mégjobban megerősítette pozícióját is Bihar megyében.

1588-ban gyámoltját, Báthory Zsigmondot, a medgyesi országgyűlés nagykorúvá nyilvánítja, s leteszi a fejedelmi esküt.

1592. május 1-jén a fejedelem, egykori gyámját Várad kapitányává nevezi ki, ami együtt jár Bihar megye főispáni tisztségével is, így Bocskai a törökellenes csoportosulás vezéralakjává emelkedik.

1593-ban kezdetét veszi egy újabb nagy török háború (ami később a 15 éves háború néven kerül be a történelembe). Rudolf császár létrehozza a Szent Ligát, melyhez csak Velence és a Pápaság csatlakozik. Zsigmond, feltehetően Bocskai tanácsára is, 1594 februárjában bejelenti csatlakozását. Az erdélyi rendek ellenállnak, de miután az ellenzék vezetőit elfogják és kivézik, elfogadják a fejedelem haditerveit.

Mind az ellenzék felszámolásában, mind pedig a törökellenes háborúhoz való csatlakozásban Bocskainak döntő szerepe és befolyása volt. Ugyanígy ő vezette győzelemre a fejedelmi sereget és a mintegy 23 ezer székely harcost a havasalföldi hadjáratban, amikor is október derekán rohammal visszafoglalta a törököktől Türgövisztet, majd október 25-én Giurgiunál megsemmisíti Szinán pasa visszavonuló seregének nagy részét.

Ugyanakkor Bocskai számlájára kell írunk egy kevésbé dicső tettet is; 1596 februárjában az ő seregei verték le ritka kegyetlenséggel a hősiek harcok után rútul becsapott székelyek készülődő lázadását a „véres farsangon”.

Később a hadiszerencse elfordult Erdély oldaláról, több csatát vesztenek a törökkel szemben. Báthori Zsigmond bizonytalankodó, kapkodó politikája, Rudolf császár beavatkozása újból megerősíti a törökbarát tábornok Bocskai pozícióját gyengíti. Rövid időre elveszti a várad kapitányságot is, majd 1598-ban visszaszerzi s megvédi „Erdély kapuját” egy váratlan török támadástól – igaz császári segítséggel.

1599-ben, mikor Báthory András lett a fejedelem, Bocskai visszavonul bihari birtokára, s ott maradt Mihai Viteazul erdélyi uralma alatt is. 1600 szeptemberében Basta legyőzte Mihait és Erdélyt a császár birodalmához csatolta. A rendek hűséget fogadtak Rudolfnak, Bocskai Istvánt száműzték.

1601–1602-ben Bocskait „tisztos fogságban” tartották Bécsben, mert tiltakozott Basta rémtettei miatt. Ezek az évek jelentették életének mélypontját. Erdélyben és Bécsbe egyaránt kegyvesztett lett. A „tisztos fogság”-ból szabadulva visszavonultan élt birtokain, de nem mondott le régi terveiről, országa s népe szabadságának visszaszerzéséről. Valószínű, ekkor ébred rá arra az igazságra, hogy a két ellenség között csak egyensúly-politikával lehet ezt megvalósítani. Gazdag élettapasztalatának eredménye az, ami a németpárti Bocskai lelkében a törökparti politika felvételére készíteti. Őt az érzelem azonnossága Nyugathoz vonzotta, de az adott helyzetben megnyilatkozott okosság Kelethez kényszerítette.

1604-ben kövezkezik be ez a fordulópont az életében. Ez év tavaszán a Súlyomkővárában lakó Bocskai egyik török rabja útján kapcsolatba lép a török kézen lévő, Temesváron tartózkodó Bethlen Gáborral, az erdélyi bújdosók vezérével. Április 1-jén bizalmas levelet kap Lalla Mohamed nándorfehérvári pasától, hogy közölje szándékát; ezt Bocskai Bethlen útján meg is teszi. A szultán válaszként felajánlja seregeit az erdélyi trón elnyerésére.

Közben súlyos csapás éri Bocskait családi életében; elveszti hűségese feleségét. Bocskainé Hagymássy Kata Súlyomkőről Váradra tartva, néhány napra megszáll telegdi rokonainál. Itt hirtelen rosszul lett és meghalt. A telegdi templom kriptájában temették el nagy pompával.

A hosszú háború ebben az évben kritikus helyzetbe hozza a császári kormányzatot, a magyar hadszíntéren döntetlenre és eldönthetetlenre fordul a küzdelem. Kanizsa török kézre kerülésével a törökök Ausztria határának közelébe kerülnek. A kétségbeejtő helyzeten úgy próbálnak segíteni, hogy hamis vádak alapján perbe fogják a legnagyobb magyar birtokosokat, köztük Bocskai Istvánt is, hogy megszerezzék vagyonukat s a háború továbbfolytatására fordítsák az így szerzett javakat.

Belgiojoso, felső-magyarországi főkapitány előbb Bocskai unokaöccsét, Bánffy Dénest fogatja el, akiért Bocskai nagy összeg váltságpénzt fizet. Utána nyíltan szembefordul Bocskaival, elkobozza tőle az őt megillető Bihar megyei tizedet s levélben szólítja fel, hogy jelenjen meg Kassán és tisztázza magát a törökbarátság gyanúja alól.

Ekkor Bocskai kénytelenségből, hogy életét, vagyonát megmentse fégyvert fogott, de mindig hangoztatta „az Úristentől majd ugyan

kedvem ellen, úgy mint ki elégtelenséget ismervén szólítottam és vonattam erre". E nehéz döntést 1604. szeptember 23-án hozta Solyomkő várában, s ekkor megbízottakat küld a császári szolgálatba szegődött, de nemigen fizetett hajdúkhhoz, hogy felfogadja őket.

1604. október 5-én Belgiojoso a váradi német haddal elfoglalja Bocskai szentjobbi várát, utána a szolgálatában lévő hajdúkkal megtámadja másik birtokát és várát, Kerekit. Ekkor mondják a hajdúk, hogy „nem török vár Szentjobb, sem Kereki, hogy azokat veszi meg és azokat szállja meg. Más dolog, nem tréfa ez, módot kell ebben találni, ideje már a tromfot megütni” – olvashatjuk Sepsi Laczkó Máté Krónikájában.

Szamosközi István szerint „az összes rabló fajták közül a magyar hajdú volt a legnagyobb zsvány. A hajdú voltaképp szegénylegény, akinek nincs se háza, se földje és ahhoz pártol akitől több pénzt kap. Nagy részük marhahajcsár, maguk választják kapitányaikat, szoros fegyelemben. Ez az első rendes magyar királyi gyalog katona, de van köztük kopjás lovas is. Bennük csak egy érzelem él: az, hogy magyarok. Belgiojoso 1604. október 14-én hópénzt oszt a hajdúknak. Estve későn gyertyánál olvassák a pénzt. Éjszakára kelvén az egész magyar hajdúság éjfélkor felüle a mezőben, a kapitányok megmondták a népnek, miben praktikál Belgiojoso, és kérték a hajdúságot, hogy hitért, hazáért vonjanak fegyvert ellene, erre az egész had ráhajla.” Így vált a felkelés általánossá és Bocskaira várt a nehéz feladat, hogy azt kellő korlátok közé szorítsa. „A felföldiek, végbeliek, szolgáló rend, Hajdúság, szabad legények és a föld népe – írja Szamosközi – azok akiket vagy a Tisztiviselek, Urak vagy a Nemesség valaha megsarcoltak vala, bosszúságuk kitöltése végett mind hozzá menének vala.”

Így vette kezdetét a Bocskai vezette felkelés és szabadságharc, mely a hajdúknak köszönhetően már 1604. október 15-én meghozza az első nagy győzelmet.

Ezen a napon, illetve ennek éjjelén zajlik le a diószegi (vagy álmosdi) csata. A császáriak erőiket akarták egyesíteni s a főszereg Kereki várának megostromlására készül. Bocskai, seregével s a hajdúkkal Álmosd és Diószeg közötti területre vonul, hogy megpróbálja megakadályozni a két sereg egyesülését. Október 15-én éjszaka a hajdúk megtámadják az Ér diószegi hídján az átkeléssel elfoglalt császári sereget. A sziléziai lovasokat a keskeny hídon lemészárolják, a gyalogságot egy véletlenül felrobbant lőszertartály pusztítja el, illetve szórja szét.

Másnap Bocskai diadalmasan bevonul Debrecenbe, majd tovább űzi a visszavonuló császári sereget. November 11-én már Kassa is megnyitja előtte kapuit, amit azelőtt Belgiojosznak megtagadott.

Bocskai már november 11-i kassai bevonulása előtt felveszi az „Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és

Bocskai István. A tallérjaira vert képmás alapján készült metszet, 1605

a székelyek ispánja” szokásos címet, de a tényleges kinevezést és jelvényeket csak november 20-án kapta meg. November 20-án Bethlen Gábor egy török csausszal Kassára érkezik, s meghozza a Portától számára az erdélyi fejedelmi jelvényeket és az athanamét.

December 12-én Bocskai Kassáról kiáltványt idéz az erdélyi rendekhez, felszólítva őket, hogy csatlakozzanak szabadságharcához.

A gyorsan kibontakozott Habsburg-ellenes függetlenségi harc – melyhez a kíméletlen elnyomás miatt a főurak, nemesek és polgárok nagy része is csatlakozott – rövid idő alatt nagy sikereket ér el. A császári hadsereget a Komárom–Érsekújvár–Pozsony vonaláig űzik vissza.

1605. február 16-án Bocskai kiáltványt bocsát ki a székely szabadság visszaállításáról.

1605. február 21-én Maroszerdahelyen (ma Nyárádszereda) az erdélyi nemesek és a székelyek Bocskait fejedelmükké választják. A szászok távol maradnak a fejedelemválasztó országgyűlésről.

Bocskai Ieremia Movilă moldvai uralkodóval szövetkezik Rudolf ellen.

1605 márciusában újabb kiáltványt ad ki, ezúttal Európához, a magyar nemzet sorsáról.

Közben a magyar urak nagy része Illésházy István, a kitűnő politikus, pénzügyi szakember és jeles író vezetésével Bocskai mellé áll. 1605. április 28-án a szerencsi országgyűlés Magyarország „felséges fejedelmévé” választja. Az országgyűlés új törvényeket hoz magyar nyelven, s tudatja Erdéllyel, hogy Bocskai megválasztásával a két ország – „a magyar nemzet reliquiái” – ismét egy testté forr össze.

Bocskai sikerei igen jól jönnek a török szultánnak, aki ez időben nemigen tud sikereket elérni a hosszú háborúban. Már 1605 májusában a szultán koronát küld neki, de Lala Mohamed nagyvezír csak november 11-én Korponán adja át a díszes koronát és a királyi jelvényeket. Ezt Bocskai csupán ajándéknak tekinti. Ezzel fejezve ki, hogy uralmát nem a töröktől eredezteti. Ez azt is kifejezi, hogy magyar királlyá csak Szent István koronájával lehet érvényesen koronázni.

Közben Bocskai megtöri a szászok ellenállását is. Előbb bevonul Medgyesre, majd elfoglalja Segesvárt, a szász városok és császári helyőrségek sorra kapitulálnak. Szeptember 14-én a medgyesi országgyűlés hivatalosan beiktatja hivatalába az új fejedelmet. Bocskai Erdély kormányzását egy öreg partiumi nemesúrra, Rákóczi Zsigmondra bízta, ő maga pedig hozzálátott a béke megteremtéséhez.

A „háborúba bolondult” hajdúkapitányokat kivégezteti, a hajdúkat viszont székel mintára kollektív szabadsághoz juttatja. 1605. december 12-én 9254 hajdú katona szabad emberként földet kap. „Hajdú vitézeink a mi régi szabadságaink visszaszerzői és bajnokai, abban a hazában, melyben harcoltak tiszteletet és szabadságot nyerjenek” áll a fejedelmi parancsban. Így született meg s lett nagygyá később hat hajdúváros, köztük a mi Szalontánk is.

Bocskai az első és sajnos az egyetlen magyar fejedelem és felkelővezér, aki földet ígér és ad katonáinak. Se Rákóczinak, se Kossuthnak, se másnak nem jutott ez eszébe, vagy ha igen, nem futotta erejükből a végrehajtásra. Bocskainak futotta. Ilyen egyszerű ez. A hajdúk szabadságot, földet kaptak! A hajdúk győztek!

Ezután Bocskai nehéz diplomáciai csatába kezd, hogy a Habsburg császárt és királyt békekötésre kényszerítse. Az előkészítő tárgyalások 13 hónapig tartanak s Bocskai ezt a csatát is megnyeri.

Az 1606. június 23-án Bécsben megkötött béke eredményeként helyreállítják az Erdélyi fejedelemséget, sőt, hozzácsatolják Szatmár, Szabolcs, Ugocsa és Bereg megyéket, azonkívül Erdélyhez és a Partiumhoz csatolják Tokaj, Kálló és Szatmár várát is. (Mindez csak Bocskai és törvényes férfi leszármazottjai idejére biztosítatik. A 49 éves fejedelem ekkor már két éve özvegy és gyermektelen, de foglalkoztatja egy új házasságkötés gondolata, minek megvalósításában súlyosbodó egészségi állapota akadályozza). A béke biztosítja az evangélikus és református vallás szabad gyakorlását, a szent koronát hazahozzák Prágából, a nemesség nádort választhat, a magyar várak élére magyar kapitányokat állítanak és a szabad királyi várak visszakapják szabadságukat.

Bocskai utolsó nagy sikere az 1606. november 11-én megkötött zsitvatoroki béke a szultán és Rudolf császár között. A béke lezárja a tizenöt éves háborút, megszünteti a magyar királynak a törökkel szembeni adófizetési kötelezettségét, ugyanúgy a harcok során felszabadult várak és környékei is mentesülnek e kötelezettség alól. A katonai mérleg majdnem pontos egyensúlyt mutat: Magyarország történeti területéből a király felségjoga 1222 négyzetmérföldre terjed ki, a töröké 52 százalékkal nagyobb, 1859 négyzetmérföld, Bocskaié a legnagyobb, 2082 négyzetmérföld. A török a békét a Bocskai által elért bécsi béke, valamint a perzsákkal vívott háborújuk okozta

nehézségek miatt kötötték meg. A szerződő felek 20 éves fegyverszünetre kötelezték magukat.

Közben már 1606 májusában Bocskai nagy hirtelen életveszélyesen megbetegedik. Május 24-re állapota jobbra fordul, amit másnap írt levele is bizonyít. Környezete mérgezésre gyanakodott, sőt a fejedelem maga is. Leveleiből ez tűnik ki. Emiatt fogatja el bizalmas emberét, Kátay Mihályt, de nem állítja bíróság elé.

Amikor jobban lett, nősülésre is gondolt. Csakhamar újból ágynak esik, s baja egyre gyengítette. 1606. december 17-én betegágynán megfogalmazza végrendeletét. Végrendelete a magyar politikai irodalom korszakos remeke. Közzétette Rummy Károly György a Monumenta Hungarica című gyűjteményének II. kötetében, Pesten 1857-ben.

1606. december 17-én kelt végrendeletében Bocskai István így hagyatkozik: „Szívem örvend rajta és Istennek érte nagy hálákat adok, hogy én az országot mint édes hazámat most mindenféle ellenféltől megszabadult állapotban hagyhatom. (...) Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németeknél léssen és a magyar királyság is a némethez forog, mindenkor szükség és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik is oltalmukra, javukra léssen. Ha pedig Isten úgy adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézre kelne, egy koronás király alá: úgy az erdélyieket is intjük: nem hogy attól elszakadnának, vagy abba ellent tartanának, de sőt segítjék tehetségek szerint és egyenlő értelemről azon korona alá mód szerint adják magokat.”

Bocskai fejedelem még arra is talál módot 12 nappal halála előtt „hosszú betegségében”, mint maga írja, hogy történetírójáról gondoskodjék.

„Az históriákért, melyeket mind magunk és előttünk való fejedelmek idejében s dolgairól írt Szamosközi István uram, deputáltunk az kolozsvári Konventről 7000 forintot. Melyeknek kinyomtatására, hogy szorgalmatos gondjuk legyen lelkekre kötöttük a testamentumosoknak és az Istennek széki elejibe idézzük őket érette, hogyha abban híven és szorgalmatosan el nem járnak.”

Nem tudni mire költötték a 7000 forintot s azt sem, miként számoltak el hanyagságukról a testamentumosok az Úr színe előtt, de annyi tény, hogy Szamosközi uram históriája csak a végrendelet után 250 évvel 1857-ben jelent meg nyomtatásban.

Bocskai kihívta az egész művelt világ tiszteletét. Erre sem akadt

még eddig példa. Ő ugyanis az egyetlen magyar fejedelem, akinek határainktól nyugatra szobra van a genfi Reformáció Emlékművön. Bocskai szobra alatt domborművek ábrázolják azokat a pillanatokat, amikor a vallásszabadság ügyét képviseli. Bocskai Istvánt tehát mint az egyetemes vallásszabadság harcosát tiszteli ma is Svájc és a reformáció, Kálvin városa, Genf.

Bocskai régóta tartó szívbetegségében 1606. december 29-én, győzelmei tetőpontján halt meg. Noha Istvánffy Miklós világosan megírja: hosszú idő óta vízkórságban szenvedett, minden tagja megdagadt, mégis híre kelt, hogy megmérgezték. Az elkeseredett hajdúk gyorsan találtak bűnbakot, az ősz folyamán politikai könnyelműsége miatt Bocskai által letartóztatott Kátay Mihály kancellár személyében, akit előráncigáltak és darabokra szabdaltak – felesége egy ruháskosárba szedte össze meggyilkolt férje csontjait.

A siker és dicsőség szívárványa egy pillanat alatt elhalványult, Bocskai Magyarországa mintha ködévált volna, s hiába lett utóda a fejedelemségben hűséges híve a már idős, 64 éves Rákóczi Zsigmond – aki aztán hamar vissza is vonult a számára terhes fejedelmi tiszttől –, többé semmi sem sikerült.

De Bocskairól a kései utódok sem feledkeztek meg. Makkai László egy Cromwellhez, egy Orániai Vilmoshoz hasonlítja ezt a jeles férfiút, aki egyetlen sikeres nemzeti felkelésünket irányította.

Bocskai Istvánt a korabeli rajzok zömök, alacsony termetű, széles arcú katonának mutatják. Aki nem ismeri, inkább azt hinné, hogy hajdúkapitányt, mintsem fejedelmet ábrázol az egykorú rézkarc. Bocskai valóban nem hasonlított korának nagy műveltségű, külföldi egyetemeken nevelkedett főuraihoz. Szinte hihetetlen, de egyik levele tanúsága szerint való, hogy latinul sem tudott. Katona volt, a reális feladatok felmérésének és végrehajtásának, a tetteknek embere. Nem ábrándok, hanem a helyzethez szabott feladatok vezették (R. Várkonyi Ágnes jellemzése).

„Igazi reálpolitikus volt, világos szemmel mérte fel a lehetőségeket s céljától sem mellék szempontok, sem érzelmek nem téríthették el. Büszke volt és hiú, mint korának minden nagyura, de soha elbizakodottá nem vált. Vallásos hittel vallotta felsőbb küldetését s ebből jogot merített arra, hogy az ellenszegülőkön kíméletlenül átgazoljon, de nem volt kegyetlen.

Fejedelmi udvara Kassán egyszerű volt. Fény és csillogás nem vette körül. Tanácsosai között viszont ott találjuk a kor legműveltebb magyarjait: Illésházy Istvánt, Rimay Jánost, Kátay Mihályt és másokat. Tekintélye óriási volt mind ellenségei, mind hívei előtt.

Küldetése nagyját éppen hogy elvégezhette, mikor a váratlan halál elragadta a »magyarok Mózesét«. A függetlenségi harc eredményei azonban nem veszték kárba. Befejeződött a 15 éve dúló eredménytelen háború és ezzel megszűnt az idegen – török és császári – hadak garázdálkodása. Nyugodtabb esztendőket következtek Erdély lakóira. Egy időre megszűntek a legkirívóbb politikai sérelmek s abba kellett hagyni az erőszakos ellenreformációt. Erdély felszabadult a császári uralom alól, visszanyerte függetlenségét, hogy Bocskai elképzeléseinek megfelelően biztosítsa a nemzeti fejlődés lehetőségét.” (Benda Kálmán jellemzése.)

Felhasznált irodalom

Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. III. k. Tűzpróba (1603–1613). Franklin t. kiadása – reprint Akadémiai Kiadó

Acsády Ignác: A magyar birodalom története – II. kötet (1490–1903). Athenaeum Kiadó, Budapest 1904

Nemeskürty István: Mi magyarok. Történelmünk ezerszáz éve. Akadémiai Kiadó, Budapest 2001

Erdély rövid története, főszerkesztő Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989

Szakály Ferenc: Magyarok Európában. II. k. Virágkor és hanyatlás (1440–1711) – Háttér Kiadó, Budapest 1990

Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Magyar Könyvklub Kiadó, Budapest 2000

Vass Antal: Emléknepok Erdélyben, ahol minden nap történelem – Trikolor Könyvkiadó, Budapest 2001

Újvári Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között” (1593–1629) in: Magyar história – Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1984

Marczali Henrik: Erdély története – Káldor Könyvkiadó, Budapest 1935

Glatz Ferenc: (összeállította, szerkesztette) A magyarok krónikája – Officina Nova Könyvkiadó, Budapest 1995

Benda Kálmán: Bocskai István – in: Ezer év. Arcképek a magyar történelemből – Hazafias Népfront Kiadó – Budapest, 1985

R. Várkonyi Ágnes: A Bocskai felkelés – in: Magyarország története I. kötet – főszerk. Pamlényi Ervin és Székely György – Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1964

Sass Kálmán, Kupán Árpád, Varga Árpád: Mezőtelegd története – Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása – Nagyvárad, 1996

BORBÉLY GÁBOR

A Bocskai-szabadságharc előzményei és nyitánya

A 16. század második felében a reformáció második, svájci eredetű hulláma gyorsan meghódította a Tiszántúl népét. Egész közösségek vették fel a református vallást. A prédikátorok a szent tanokat, az Igét magyar szóval terjesztették, mint megfogalmazták: „akár a kúfalnak szóljanak deákul, akár a parasztnak.” Így a hitújítás a magyar nyelv diadalának is tekinthető. Sylvester János az Újszövetség-fordításának (1541) bevezetőjében írja: „Az ki zsidóul és görögül, és vigre deákul/ Szól vala rigen szól néked az itt magyarul:/ Minden nipnek az új nyelvin, hogy minden az Isten/ Törvényinn iljen, minden imádja nevit.” Sylvester már az egész nemzetnek szánta bibliafordítását, mi több kéri a királyt és főhercegeket, hogy „Krisztus immár magyarul is olvasható igéit a magyar néphez eljuttassák.” Persze, ahhoz, hogy a Bibliát olvashassák el kellett sajátítani az olvasást. Így természetes, hogy a reformáció másik nagy eredménye az alapfokú ismereteket nyújtó – betűvetés, számtan – falusi iskolák alapítása.

A kulturális sokoldalúságukkal kitűnt prédikátorok szenvedélyesen hirdették, hogy az ország és népe nyomorúságáért egyaránt hibásak az urak és a katolikus egyház. Tagadhatatlan, a 15. század végére meglazult a középkori mély vallásosság. A püspökök cancellárok, diplomaták, országnagyok lettek. A tridenti zsinat (1545–63) már a katolikus egyház megreformálását tűzte célul. Eltörölte a búcsúcedulák árusítását, a püspököket és papokat arra kötelezte, hogy székhelyükön tartózkodjanak. Ám a hosszúra nyúlt zsinat elítélte a reformátorok által képviselt tanokat, így az ellenreformáció kezdetének is tekinthető. Tudjuk, a Habsburg-ellenes tömörülésnek, a Bocskai-szabadságharcnak éppen az erőszakos ellenreformáció elleni küzdelem lett az ideológiai alapja. A történeti statisztika szerint az 1570-es években az ország lakosságának 75–80 százaléka protestáns volt. Nemcsak a jobbágyfalvak lakói és a városok polgársága tette

magáévá a megújított hitet, de a főurak is a legodaadóbb támaszaivá lettek, a korabeli Európa legnagyobb szellemi áramlatának, a reformációnak. Volt ennek politikai-gazdasági töltete is, hisz „a vallás-
változtatással nem egyszerűen a jobbágyok felett gyakorolt jogaik körét szélesítik ki... még ennél is fontosabb az, hogy a reformációval egyáltalán minden külső befolyást kiszorítanak a birtokaikról. A protestáns egyházuk ugyanis... a világi hatóságnak engedik át a régi egyházi bíraskodás ügykörének zömét. Csak a házassági ügyeket tartják meg. Tizedet ők maguk nem szednek. Az új egyházak képviselői társadalmi súlyukat tekintve soha nem válnak a földesurak egyenrangú partnereivé.”¹

A királyi Magyarországon nem, de Erdélyben 1556-ban a katolikus egyházi vagyont is szekularizálták. Az egyházmegyék püspök nélkül maradtak. Mint tudjuk, Várad püspöke nem volt hajlandó letenni a hűségesküt Izabella előtt. Ezért Varkocs Tamás 1557 júniusában elfoglalta a váradi várat és a királynő nevében lefoglalta a püspökség összes javait és birtokait. Csak érdekességként, a 16. század közepén az ország legnagyobb birtokosai, akik ezernél több portát bírtak a következők voltak: a váradi püspök, a király, Báthori András, Török János, a váradi káptalan, Serédy Gáspár, Thurzó Elek, az esztergomi érsek. A bihari reformációban fontos szerepet játszó Varkocs Tamás, Telegdy Miklós vagy a majdani fejedelem atyjának, Bocskai Györgynek a jobbágytelkei alig érték el a nagybirtok alsó határát: 150–300 portát. Persze ezt sikerült növelniük: beházasodások, örökség vagy fejedelmi adományok révén.

A 16. század második felében a királyi Magyarország a törökök pusztítását szenvedte. Erdély a fejedelemség megszilárdulásának korát éli, ami a valóságban egybeesik Báthori István uralkodásával (1571–86). A korábban váradi kapitányt, bihari főispánt „vita és szó nélkül” választották fejedelemmé. Bár titkos tárgyalásokon urának ismerte el I. Miksa császárkirályt, de ez csak formáság volt, hisz a ke-relőszentpáli csatában (1575) legyőzte a Habsburgok támogatta Bekes Gáspár seregét. Fejedelemségét gazdasági és politikai rend jellemezte. Lengyel királyként is szívén viselte Erdély sorsát és tudatos politikával igyekezett előkészíteni a Portával való szembefordulás hátterét. Benda Kálmán írja: „Báthori Zsigmond és Bocskai István

századvégi nagy török elleni tervei nyilván Báthori István koncepciójának a lecsapódásai, egy egészen más hatalmi helyzetben, Lengyelország kiesése miatt Habsburg segítséggel, ami aztán bukásba viszi a terveket.”² Báthori Kristóf 1576–81 között vajdaként kormányozta Erdélyt, lengyel királlyá választott bátyja nevében. Halála előtt néhány nappal kiskorú fiát, Báthori Zsigmondot választotta utódjául, aki nagykorúsítása után, 1588-ban vette át Erdély kormányzását. Zsigmond a jezsuitáknál nevelkedett, humanista szellemenben. Kitűnően beszélt latinul és olaszul. Gyulafehérvári udvara a zenei élet központja volt, ahova a toszkánai nagyhercegtől hozatott zenészeket. Ám mint uralkodó, tehetetlen és szeszélyes volt, amivel súlyos károkat okozott Erdélynek. Nyolc év alatt négyszer mondott le a fejedelemségéről, háromszor különösebb erőfeszítés nélkül vissza is vette azt, „akár egy játékszert, amelyhez újból kedve támadt”. Az esszéista Cs. Szabó László írta róla: „Tragikus bohóc volt és nem tragikus hős. A szenvedélyes műkedvelő sorra beleunt szerepeibe, a

Magyarország két ellenség között

hunyadias törökverőbe csak úgy, mint a zenebolond bíborosiba s a megunt szereppel együtt országát is lehányta magáról. Tette ezt nem holmi viharmentes, védett tájon, ahol tehetne volna nagyobb kockázat nélkül, hanem a keresztény-pogány, német-török világmérkőzés egyik sebezhető ütközőpontján.”³

A sors fintora, de egy sokban hasonló, makacs és művelt csodabogár ült a Habsburg-trónon, II. Rudolf (1576–1608) német-római császárként és I. Rudolf magyar királyként. Miksa császárkirály elsőszülött fiaként került a trónra. Vágyott a trónra, de a kormányzással járó munkára annál kevésbé. Székhelyét Prágába helyezte át, ahol a világtól szinte elzárkózva, néhány kegyencével körülveve üzte a természettudományokat: „a vallási kiváltságok megvonása ellen lázongó bécsi polgárság miatt nem érezvén magát biztonságban a bécsi Burg falai között, 1578-ban Prágába helyezte át székhelyét ... Öröklött vérbaja volt, majd a betegség természete szerint teljes tompultság vett rajta erőt, a prágai Hradzsiban élt visszavonultan, alkímiával, asztrológiával, történelemmel és óraszerkezetekkel foglalkozott... merényletektől tartott.”⁴ Úgy tartják, hogy hetekig tartó lázas gyötrelmek után voltak pillanatai, amikor a vallási türelemre is hajlott. Udvari csillagásza volt Johannes Kepler, de ott élt Giordano Bruno is. A valóságban azonban, a beteg császár-király helyett Ernő és Mátyás főhercegek kormányoztak.

Még szerencse, hogy az emberi élet és a történelem fonalát szövő és vágó istennők találtak egy rendkívüli nagy munkabírású bihari főurat, aki nevet szerzett magának a török elleni hadműveletekben, majd a „nemzet és haza” jelszavával széles társadalmi rétegeket tudott mozgósítani, hogy véget vessen az országot pusztító „célját vesztett vergődésnek”. Bocskai István 1557. január 1-jén született Kolozsvárott, pénteken. Fontos ezt megemlíteni, hisz életében minden szerencsés esemény pénteken történt. Apja Kismarjai Bocskai György, anyja Sulyok Krisztina délvidéki nemesi család leánya. Ifjúkorát Bécsben és Prágában töltötte: udvari apród, majd nemes testőrifjú. 1576-ban már a gyulafehérvári udvarban találjuk. Tagja volt a gyermekként megválasztott Zsigmond vajdát felügyelő kormányzótanácsnak. A fejedelem 1592-ben nagybátyját, Bocskai Istvánt nevezte ki Erdély legfontosabb végvárának parancsnokává: váradi kapitánnyá.

Birtokait is gyarapította. Ártándi Kelemen halálát követően (1576) birtoka a kincstárra szállt, amit Báthori István adományaként nyert el, a kereki kastéllyal együtt. Házassága révén is jelentős vagyonhoz jutott. Feleségül vette az 1583-ban elhunyt Varkocs Miklós özvegyét, Hagymássy Katát (meghalt 1604-ben).

Az erdélyi főurakat két táborra osztó portai parancs érkezett 1593 augusztus végén: Zsigmond készüljön fel a Magyarország ellen vonuló török hadsereghez való csatlakozásra. A meggyőződéses kálvinista, ám Habsburg-párti Bocskai úgy látta, hogy elérkezett az idő és csatlakozni kell a törökellenes erőkhöz; ám a török párti Báthori Boldizsár, a fejedelem unokaöccse elhamarkodottnak tartotta a lépést. Még a királyi csapatok sorozatos sikerei sem győzték meg az országgyűlést, hogy elszakadjanak a Portától. Ebben az őrlődésben, 1594 július végén Zsigmond lemondott, és Báthori Boldizsárra ruházta a hatalmat. Augusztusban vissza is vette.

Bocskai István és Alfonso Carillo, a fejedelem jezsuita gyóntatója mesterien szőtték a külpolitika szálait. Augusztusban az országgyűlés kimondta a Portától való elszakadást. Erdély belépett a tizenöt éves háborúba (1591–1606), csatlakozott a Keresztény Ligához.

Zsigmond 1594 augusztus-szeptemberben kegyetlenül leszámolt a török-ellenes háború ellenzőivel. Kendi Sándort és öccsét, Gábort lefejezték, Báthori Boldizsárt és Kovacsóczy Farkast a börtönben megfojtották, birtokaikat elkobozták. Az esztendő őszén, Zsigmond törökellenes szövetséget kötött Mihály havasalföldi és Áron Tiranul moldvai vajdával. Ezáltal ők is csatlakoztak a Keresztény Ligához.

Bocskai István 1595 januárjában előkelő küldöttség élén Prágába érkezett és megkötötték a szövetséget Báthori Zsigmond fejedelem, valamint I. Rudolf császár-király között. A szerződés értelmében, mindkét fél folytatja a háborút a török ellen, különbékét nem kötnek. A török elleni szövetségbe bevonják Moldvát és Havasalföldet is. A császári udvar elismeri, hogy Zsigmond Erdélyben és a Részekben fejedelemként (princeps) uralkodik, ám férfiágának kihalása esetén fejedelemsége visszaszáll a koronára. Ráadásul, „Rudolf Habsburg hercegnőt ígért Zsigmondnak feleségül, és hozzá német birodalmi hercegi címet. Végül utolsó biztosítékként és menedékként két sziléziai hercegséget ajánlott fel arra az esetre, ha Erdély mégis elveszne a háborúban”.⁵

A szövetségi szerződés aláírását követően, Zsigmond hatalmas erdélyi birtokokat adományozott Bocskainak; mi több őt és Carillo atyát érte a megtiszteltetés, hogy – nevében – megkérjék a Grazban élő Mária Krisztierna kezét. Erdélyben letisztulni látszottak az indulatok. Győztek a törökellenes erők, bár kételyek maradtak, hisz sejtették: Drinápolyból hamarabb elér a török kardja Erdélybe, mint a császár oltalma Bécsből. Kérdéses volt, vajon a császár-király teljesíti-e a szövetségben vállaltakat, hisz számára Erdély egy távoli, ismeretlen ország volt. Példaként ott állhatott a királyi Magyarországon lévő Szigetvár esete. Miksa császár-király birodalmi hada 1566-ban tétlenül nézte Szigetvár elestét, majd miután Zrínyi Miklós és megmaradt katonái kitortek a rommá lőtt várból, és hősi halált haltak, a sereg elvonult és Győr alatt feloszlott. Mondják, a szégyen és a gyötrelmes lelkiismereti vívódás egész életére kihatott. Míg a királyi Magyarország a török támadások pusztító hatását szenvedte, Erdély bizonyos fokon nyugalmat és védelemet élvezett, csak arra ügyelt a török, hogy ne kerüljön Habsburg-fennhatóság alá.

Újváry Zsuzsanna írja: „A pogány torkában fekvő Havasalföld és Moldva a birodalmi élelmiszer-ellátás és hadi út fontos láncszeme volt. Erdély különleges adófizetési státust élvezett; inkább szövetséges volt, mint alávetett tartomány, de olyan ország, melyet fontos élelmiszer-szállítóként nem nélkülözhetett a Porta... Amennyire fontos és közeli volt Erdély és a két vajdaság Konstantinápoly számára, olyannyira voltak távol Prágától”.⁶ De volt egy egészen külső tényező is, ami pár év múlva a török párti, protestáns urakat igazolta: a pápaság és a katolikus spanyol királyi udvar a protestánsok üldözéséhez kötötte a török elleni háború folytatásához szükséges pénz és hadiségély folyósítását.

Pompás menyegzőt ültek 1595. augusztus 6-án Gyulafehérvárott. Mária Krisztierna főhercegnő százezer forint értékű ezüst holmit és Fogaras várát kapta hitbérül. Ám Zsigmond férfiként visszautasította a vele való együttélést: „a nászéjszakán csődöt mondott, s a házasságot soha nem hálták el Báthori „defektusa” miatt”.⁷ Az új helyzet teljesen összetörte az amúgy is labilis idegzetű fejedelmet. Még inkább kiszámíthatatlan, bizonytalan lett. Csatákban, hadi sikereiben igyekezett gyógyírt találni, csorbát szenvedett férfiasságára. Erre

hamarosan lehetősége adódott. A Porta Szinán nagyvezért indította „bosszúálló hadjáratra”, a vele szembefordult Erdély és Havasalföld ellen. Augusztusban elfoglalta Bukarestet, Mihály a Kárpátokba húzódott csapataival. Zsigmond segítségét kérte – joggal –, hisz májusban hűbérurának ismerte el a fejedelmet: katonai segítség fejében. A Feketehalmon tartott országgyűlésen azokat a közsékelyeket szólították hadba, akiket 1562-ben János Zsigmond döntött jobbágysorba. Visszaállítva régi szabadságukat, mintegy 25 ezren szálltak hadba. A lázas készülődésnek az is alapot adott, hogy a törököt még a Kárpátokon túl meg kell állítani. Az egyesült erdélyi–havasalföldi sereg fővezére Bocskai István lett. Főként a székelyek halálmegevítő bátorságának tudhatóan, 1595. október 18-án elfoglalták Târgoviştet, majd október 29-én Gyurgyevánál (Giurgiu) súlyos vereséget mértek a törökökre. A fejedelem kíséretében ott volt a 15 éves Bethlen Gábor is. Ám I. Rudolf a szövetségben vállaltak ellenére, mindössze 1000–1500 zsoldost küldött. Annak ellenére, Európa minden irányába szétfutott Báthori Zsigmond nagy diadalának híre.

Zsigmond 1596 január közepén Prágába indult, hogy tárgyaljon I. Rudolfal a török elleni harc folytatását illetően. A kormányzást – távolléte idejére – feleségére és Bocskaira hagyta. Itthon az elkeseredett székelyek, akiket az országgyűlés ismét jobbágysorba döntött lázadásra készültek. Mozgolódásukat január-februárban, Bocskai vezetésével, a „véres farsang” során az erdélyi nemesség kegyetlenül elfojtotta. Gyakori volt, hogy „vaskampókba, kerékbe s kereszttekre húzták” a lázadókat.⁸

Az 1596-os esztendő a tizenöt éves háború legsúlyosabb vereségét hozta a magyarországi és erdélyi seregek számára. A III. Mohamed szultán által vezetett török sereg október 13-án bevette Eger várát, amit a gyenge hadvezéri képességű Miksa főherceg tétlenül nézett. Október 26–28-án Mezőkeresztes határában ismét a töröké lett a győzelem. Már megfutott a török, ám az egyesült sereg nem üldözte őket, hanem az elhagyott török tábor fosztogatásába kezdett. Ezt észrevették a lesben álló janicsárok és tatárok, s lecsaptak a harácsoló keresztény seregre. A fegyelmezetlen győztesek, pillanatok alatt vesztesekké lettek. Még ennél is nagyobb volt a másodlagos veszteség: több mint száz falut dúltak fel, tízezernyi embert fűztek

rabszíjra. A mezőkeresztesi csatavesztést követően – kisebb várak elfoglalása, visszafoglalása ellenére – egyre távolabb tűnt a török kiűzésének reménye.

Báthori Zsigmond 1597 elején, Bocskai társaságában Prágába érkezett, hogy lemondása feltételeiről tárgyaljon I. Rudolf-fal. Az egyez-

Rudolf császár és király kedvelt spanyol divatú ruhában

mény decemberben jött létre. Eszerint a császár- király megszerzi a pápa hozzájárulását a váláshoz és bíborosi méltóságot eszközöl ki számára. Megkapja Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeket, és jövedelem-kiegészítésként évi 50 ezer tallért. Valljuk be, Zsigmond jó anyagi feltételekkel adta el a számára egyre inkább terhet jelentő Erdélyt. 1598 áprilisában távozott Oppelnbe, de még mielőtt Erdélybe érkezett volna Miksa főherceg, az új kormányzó, Zsigmond visszatévelygett. Augusztusban az országgyűlés másodszor is visszafogadta. A néhány hete még bíborosi ruhában tetszelgő Zsigmond feleségével is kibékült. Prágában dühöngnek. A török pedig jön – büntetni – amiért Zsigmond eladta Erdélyt a Habsburgoknak. Már hiába küldenek békét kérő küldöttséget Szaturdcsi Mehmed szerdárhoz, az nem hisz a mesékben. Csanád, Nagylak, Arad bevétele után, október 3-án 50 ezer főnyi seregével megkezdi a királyi kézen lévő Várad ostromát. A Király György vezette védők 35 napon át sikeresen visszaverték a törökök rohamait, mígnem azok november 3-án elvonultak. A szégyenteljes kudarcért a szultán a hadjárat fővezérét megfojtatta. Szamosközy Istvántól tudjuk, a legbátrabbak, a legleleményesebbek a fékezhetetlenül verekedő hajdúk voltak. Nagy Lukács hajdúi a török őrszemeket is megtévesztve, ki- és bejártak, hozták és vitték a híreket.⁹ Még a nyugat-európai hadszíntereket végigharcoló, majd a Habsburgok zsoldjába szegődött és Erdélyt kegyetlenül pusztító Giorgio Basta tábornagy is elismeréssel szólt a hajdúk harcértékéről.

Immár menetrendszerűen, 1598 januárjában, Zsigmond követei Prágába érkeznek: Bocskai István, Naprágyi Demeter püspök és az ifjú Bethlen Gábor. Szándékában állt kibékülni a törökkel, de a Habsburgokkal sem akart teljesen szakítani. A két tűz között – szultán és császár – lavírozni próbálkozó fejedelem, márciusban harmadszor is lemondott. A hatalmat unokatestvére, a meggyilkolt Báthori Boldizsár testvére, Báthori András bíborosra hagyta. Mária Krisztianna áprilisban végleg távozott Erdélyből és kolostorba vonult. Zsigmond Lengyelországba húzódott. Az új fejedelem a törökkel keresi a kapcsolatot, látva, hogy a Habsburgok képtelenek a török kiűzésére, mi több: a szándék sem erős bennük. I. Rudolf úgy érzi, hogy rászédtek: levélben közli Báthori Andrással, hogy nem adja át neki

Erdélyt. Bocskai kitart az eredeti törökellenes politika mellett, így visszavonult bihari birtokaira: távol marad a politikai élettől.

I. Rudolf csapatokat indít Erdély visszaszerzésére. Magyarországon Giorgio Basta kassai főkapitány vár a rajtra, Havasalföldön pedig Mihály vajda, aki 1598 nyarán esküdött hűséget I. Rudolfnak. A Császári Udvari Tanács pénz segélyével induló Mihály vajdának sikerült maga mellé állítani a közszekelyek tömegét, és október 28-án Sellenberg falunál legyőzte Báthori András hadait. A menekülő fejedelmet, november 3-án Csíkszentdomokos határában Nagy Kristály András és Balázs Mihály (Ördög Balázs) meggyilkolták. Mihály vajda miután bevonult Gyulafehérvárra, novemberben visszaadta a közszekelyek szabadságjogait. Bocskai István szentjobbói várában tartózkodik. Onnan keltezi leveleit. I. Rudolfnak írja (1599. október 24.) „milyen vádakkal fosztottak meg minden vagyonomtól és erdélyi jószágomtól, megtudhatja felséged a nagytekintetű és főtisztelendő Báthori bíboros úr ama vádleveléből, melyet eredetiben küldöttem meg szent felségednek”.¹⁰ Tudniillik, Báthori András Bocskait vádolta testvére, Boldizsár haláláért és a gyulafehérvári országgyűlésen megfosztotta őt minden erdélyi vagyonától. Johannes Barvitiusz, a császári titkos tanács titkárának arról számol be (1599. október 24.), hogy „Sólyomkő és Szentjobb nevű váraim az erdélyiek torkában vannak, Kereki pedig kissé kijebb, a török szomszédságában fekszik; e váraim tartozékai a múlt esztendőben, Várad ostroma idején elpusztultak, csaknem mindegyike porig égett, s alig adják meg a mindennapi létfenntartáshoz szükségeseket, nemhogy – erdélyi javaimat is elvesztve – elegendő, őrséget tudnék bennük tartani a helyi feltételekhez és a mai idők szükségleteihez mérten. Mert ezek olyan helyek, hogy ha őrséggel meg vannak erősítve, nem csekély előnyt jelentenek, de ha ezt nélkülözik, akkor igen nagy kárt okozhatnak ennek a földnek, de különösen Váradnak; mert úgy tudom, hogy az erdélyiek most is valamiféle cselvetéssel próbálják megszerezni ezeket a várakat”.¹¹ Bocskai egyértelműen elhatárolja magát a törökpárti erdélyiektől. Még I. Rudolf felszólítására sem megy oda, hogy képviselje annak érdekeit.

Az elégedetlen erdélyi nemesség, főként a közszekelyek felszabadítása és hadba állítása miatt, 1600 szeptemberében Tordán

felkelésre szólítja az országot. Vezérük Csáky István, Giorgio Basta kassai főkapitány segítségét kérte, aki hat ezer katonával bevonult Erdélybe és Miriszló mellett csatát nyert Mihály vajda ellen. Lécfalván az országgyűlés ismét eltörölte a közsékelyek szabadságát, „a veszedelmes nagy vagyonú, túlzottan önállóknak mutatkozó Bocskai Istvánt pedig száműzette”.¹² Báthori Zsigmondot viszont harmadjára is fejedelemmé választotta az országgyűlés, 1601 áprilisában. Válaszként, az Erdély birtoklásához betegesen ragaszkodó I. Rudolf személyesen fogadta a Prágában tartózkodó Mihály vajdát; pénzt ígért zsoldosok fogadására, kibékítette Bastával. Az egyesített hadak Zilah felé vonultak, amikor Zsigmond 1601. augusztus 3-án Magyargoroslónál útjukat állta. Zsigmond vereséget szenvedett, a falut földig rombolták. Mihály és Basta között kiújultak az ellentétek. Mindketten uralkodni akartak. A generális 1601. augusztus 19-én zsoldosaival meggyilkoltatta Mihályt.

Erdélyben kezdetét vette Basta rémuralma, akit 1602 januárjában I. Rudolf az erdélyi összevont császári csapatok főparancsnokává nevezett ki. Cs. Szabó László mesterien fogalmazta meg a korabeli viszonyokat: „Erdély borzalmasan ráfizetett a kontárkodásra. Gyönge volt mindenképpen, zsenge hajtás, de egy ravasz, erélyes fejedelem a valóságosnál erősebbnek játszhatta volna meg az akkori mozgalmas világszínpadon. Fordítva történt. Tudjuk mi lett az ára: csaták az országban, hadjárás, fosztogatás, éhínség, bosszú a rászedett, lázongó székelyeken, viszontbosszú a Báthoryakon, legalább egyen, Andráson, hogy fejével fizessen a családért, bosszú a császárpárti, de a császári zsoldosvezér, Basta szemében mégis áruló Mihály vajdán, aki baljóslatú sejtéssel könnyezni kezdett a levágott fő, András feje láttára. Mende-monda szerint a nagy ínségben emberhúst mértek némely piacon. Így zárul a tündöklő század Európa egyik szögletében”.¹³

Amint Bocskai tiltakozni merészkedett Basta rémuralma ellen, a szüntelenül gyanakvó császár- király tanácskozás ürügyén Prágába rendelte és „tisztas fogságra” vettette. Csak 1602 végén térhetett haza. Közben Zsigmond negyedszer is lemondott és végleg elhagyta Erdélyt. Oppelnben élt a Habsburgok „kegyelemkenyerén”, 1613-ban bekövetkezett haláláig.

Bocskai bihari birtokaira vonult vissza és saját szemével láthatta, hova jutott Erdély az általa szorgalmazott Habsburg barátsággal. Basta zsoldosai még a fűszálban is ellenséget láttak: ahol megjelentek, ott fékevesztett kegyetlenkedéssel fosztogattak, ha kellett gyilkoltak. Ráadásul a pestis is felütötte fejét. Különösen kegyetlenek voltak a német zsoldban szolgáló magyar hajdúk. Érdeemes idézni a krónikairó Nagy Szabó Ferencet, aki a történelmet közvetlenül megszenvedő városi polgár mindennapi rettegéseit, a hajdúk cinizmusát fogalmazta meg: „Igen rút istentelen nép vala az a hajdú, de keresztény vala, a felől balog keresztény ... Mikor kértük azon, hogy ne bántson, s ne istentelenkedjék, hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk... arra azt felelték, hogy ez s ez lélek fiai, ti hajas törökök vagytok... Ebek vagytok ti, nem szánunk levágni szinte úgy mint a törököt; az Istentől pedig mi semmit is nem félünk mert a Tiszán túl hagytuk.”¹⁴ Székely Mózes még megpróbálta megmenteni Erdélyt, amikor 1603 tavaszán, Temesvárról megindult a fejedelem-ségbe: szultáni athnáméval a tarsolyában. A városok Segesvár kivételével sorra megnyitották kapuikat. Ám hamarosan megérkezett Radu Șerban havasalföldi vajda, aki az elégedetlen székelyek támogatásával, 1603. július 17-én, Brassó mellett döntő győzelmet aratott a fejedelem, főként nemesekből álló serege felett. Meghalt a fejedelem is. Az erdélyi nemesek zöme menekül hazájából, Basta bosszúja elől. A császári főparancsnok szeptemberre országgyűlést hirdetett Dévára. Basta és Paul von Krausenegg császári biztos kíméletlen szigorúsággal büntették Erdély nemességét, a városokat. Szamosközy Istvántól tudjuk: „Basta és Krausenegg Pál kezdeményezésére a következő határozatok születtek. A tartományban megmaradt nemesek ingatlan javainak negyede a királyi kincstárra száll, amit azonban bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenébe jogukban áll visszaváltani. Azoknak a javai, akik Mózzel együtt estek el, mindenestül a királyi kincstárra szállanak. Azok a városok, amelyek időnap előtt meghódoltak Mózes előtt, csakis a római vallás tanítását fogadhatják el és vallhatják, semmi egyebet... Basta a kolozsváriaktól hetven-, a brassóiaktól nyolcvan-, a beszerceiektől pedig negyvenezer forintot hajtott be birság címén, és azt az összeget részint a maga pénztárába fizette be, részint katonáinak juttatta.”¹⁵

Giorgio Basta mellképe

Egyre fokozódik a katolikus restauráció. A császári Hadi Tanács katolikus németeket szándékozott Debrecen környékére telepíteni. VIII. Kelemen pápa pedig felszólította I. Rudolfot, hogy Erdélyben állítsa vissza a katolikus vallás egyeduralmát. Giorgio Basta 1604 tavaszán elhagyta Erdélyt, kíséretében kincsekkel, arannyal megrakott társzekerek. Az országban maradt az éhínség, a járvány, a szegénység. A krónikák szerint az igásállatoktól megfosztott emberek pusztá erejükkel szántották a földet, maguk húzták az ekét vagy a kétkerekű taligát. Bod Péter szerint ekkor honosodott meg a „Basta szekere” szóláshasonlat.

Hasonló a helyzet a királyi Magyarországon is. Fizetetlen császári zsoldos csapatok, a törökkel versengve dúlták, rabolták az országot. A kincstár üres, és a pénzemberek, kereskedők már kölcsönt sem adnak a császári udvarnak. Ekkor a királyi hatóságként fungáló magyar kamara hűtlenségi perek sorát indította a nemesek ellen, hogy az elkobzott birtokok révén pénzt szerezzenek, feltöltsék a kamarát. Hűtlenség vádjával fogták perbe a közismerten királyhű, ám protestáns főnemet: Illésházy István bárót. 1603 márciusában fő és jószágvesztésre ítélték, de közben sikerült Lengyelországba menekülnie.

Kíméletlen harc folyt a protestantizmus ellen, az erőszakos katolikus restauráció jegyében. Magyar főpapok kérésére, I. Rudolf megparancsolta, hogy a kassai lutheránus templomot át kell adni az egri káptalannak. Giacomo Barbiane, Belgiojoso grófja, kassai főkapitány, Felső-Magyarország katonai főparancsnoka, 1604. január elején ágyukat szegezett a templomnak, úgy kényszerítve annak átadására a protestánsokat. Hasonló esetek történtek Pozsonyban majd Lőcsén. I. Rudolf 1604. február 3-ra országgyűlést hívott össze Pozsonyba, ahol Mátyás főherceg képviselte a császár-királyt. A hangulat feszült volt: évek óta pusztító háborúk, rendi sérelmek, kassai templomfoglalás; évek óta rossz a termés, aminek következtében az árak 200–300 százalékkal emelkedtek. A főherceg egy új törvénycikk önkényes betoldására (behamisítására) szólította fel Himmelreich kancelláriai titkárt. Ez a hírhedt 22. törvénycikk. Megtiltja, hogy a rendek az országgyűlésen vallási sérelmeikkel hozakodjanak elő, ám az összes addig kiadott, a katolikus hitre vonatkozó törvényt és rendelkezést megerősített. Pozsonyban pálcát törtek a protestantizmus felett a római katolikus hit védelme, felvirágoztatása érdekében. Ám a pálcá eltörése nemhogy a büntető eljárás befejezését jelentette volna, hanem a császári udvar rövidlátását, ami alapja lett a Bocskai-szabadságharcnak

Bocskainak a 17. század elején már óriási tapasztalata volt, mind a hadvezetésben, mind a diplomáciában. Mélyen vallásos, kitűnő hazafi és erős a realitásérzéke. Belülről ismerte a császári udvar módszereit, titkait, gyengeségeit. Láthatta, a Habsburgok nem képesek a törökök kiűzésére, mi több a szándék sem erős bennük. Ám bizonyosan, a nyugati keresztény közösségekhez tartozás híveként, csak hosszú vívódások után érlelődött meg benne a szembefordulás korábbi politikai nézeteivel, s az együttműködés a törökökkel.

Bocskai 1604. március elején a törökhöz küldte Murát nevű rabját, hogy a Porta hozzájárulását kérje az erdélyi fejedelemség „megszervezéséhez”. Lala Mohamed nándorfehérvári pasa április elején már bizalmas levelet küldött Bocskainak, melyben közölte, hogy a szultán hajlandó „a szövetség megkötésére” fejedelemmé tenni őt, akár török csapatok segítségével is. Megindult a levelezés Bocskai és a bujdosók vezére, Bethlen Gábor között, aki kiemelkedő politikai

éleslátással, régi ismerősét és pártfogóját szemelte ki fejedelemnek, a Habsburg-ellenes küzdelem vezérének. Felszólította Bocskait: „az Istenre nézve elsőbben, annak utána hazájának, nemzetének utolsó veszedelmét látván elközelíteni, serkenjen fel és kösse fel az harangot.”¹⁶ Bocskai ráállt a szövetségre!

Közben Barbiano, a szeptember 8-i gálszécsi részgyűlésen, ahová a felső-magyarországi rendeket hívta meg, keserűen tapasztalta, hogy a megyék nem vállalnak újabb terheket, ráadásul hevesen tiltakoznak a vallásüldözés, a 22-es törvénycikk és a templomfoglalások ellen. „A karok és a rendek egy háromtagú küldöttség képében tiltakoztak a főkapitánynál a kassai templomfoglalás ellen. Szinte fenyegető hangon jelentették ki, hogy a törvénytelen támadókkal szemben magukat jogos védelemmel fogják megvédeni. Barbiano döbbenetesen vette tudomásul, hogy ez már az uralkodó elleni lázadás kimondása volt. Hát ti őfelsége ellen akartok támadni? – szegezte a kérdést a rendeknek.”¹⁷ Ezt követően szeptember 28-ra a főkapitány a rakamazi táborba hívta a környékbeli nagyurakat, de csak kevéske pénzt tudott kicsikarni a zsoldhiányok enyhítésére. Bocskait is magához rendelte, de ő egy levélügy miatt félt elmenni. Levelében, köszvényes bántalmaira hivatkozva mentette ki magát.

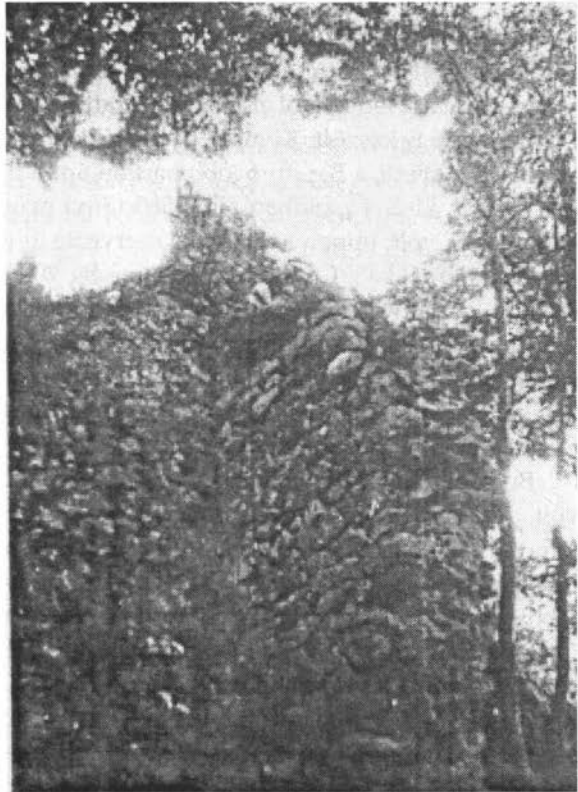
Szorosan az eseményekhez tartozik, hogy szeptember 4-én Henri Duval, Dampierre grófja, a lippai vár kapitánya a királyi hajdúkkal rajtaütött a Temesvár mellett gyülekező bujdosók táborán és szétszórták azokat. Ám a menekülésben ottmaradt Bethlen dolmánya, zsebében egyik Bocskaihoz írott levelének „fogalmazvány-példánya”, ami feltételezhetően az ellenség kezébe került, így aztán a felségárulás gyanúja is felmerülhet. Azóta előkerült Barbiano jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól, amelyből kitűnik, hogy a főkapitány nem kapott semmiféle terhelő levelet Bocskait illetően.¹⁸ Újváry Zsuzsanna elképzelhetőnek tartja, hogy „Bethlen Gábor ezzel a rémhírrrel a talán még mindig várakozó állásponton levő, Habsburg-hű múltjával nehezen szakító, előrelépni féltő Bocskainak akarta végleg elválni a visszafelé vezető utat.”¹⁹

Bocskai István 1604. szeptember 29-re az Élesdhez közeli, Sólyomkő várába rendelte bizalmas embereit és közölte velük, hogy készüljenek fel az ellenállásra, a várak megvédésére. Székely Ferenc,

a szentjobbi vár kapitánya, valamint érkeserűi Fráter István, Bocskai rokona és belső embere azonban megijedtek és az ellenállási tervet elárulták Cyprian Concini császári ezredesnek, váradi alkapitánynak. Az esetről Barbiano Nyírbátorban értesült. Concini üzenetét Wiener Móric felső-magyarországi királyi építész közvetítette. Érdemes idézni Barbiano jelentéséből: „Midőn Concini magánügyben szatmár felé tartott, s útközben éppen Bocskai szentjobbi várkastélya mellett haladt el, nyomába eredt néhány magyar lovaskatona, kik nyomatékosan arra kérték, álljon meg: majd félrehívták őt s úgy adták tudtára: várja meg a közeli erdőben a szentjobbi kapitány úr ideérkezését, mert az nagyon fontos dolgot akar vele közölni. Meg is érkezett oda Székely Ferenc kapitány udvarbírájával, Lázár deákkal, valamint Bocskai titkárával, egyben rokonával, Fráter Istvánnal együtt. Utóbbi valamennyiük nevében az alább következő elbeszélésbe fogott: Kisgyermek korom óta Bocskai István nevelt, ő is tanított, titkait reám bízta. Megtett Báthory Zsigmond titkárává, és saját vérrokonát adta hozzám feleségül, és ahogy engem nap mint nap nagy jótéteményekkel halmozott el, éppen úgy ezek a többiek is, mindegyikük haláláig köteles szolgálni Bocskai urat a tőle kapott különböző jótéteményekért... ám most, miután megtudtuk azt, hogy ő az Isten, őfelsége a király és az egész haza ellen való árulásról tárgyalt a törökök uralkodójával, sőt szinte már meg is alkudott vele, s hogy ezzel az egyezséggel bennünket, saját magát, lelkünket, feleségünket és fiainkat, sőt hazánkat is el akarja veszíteni, és a jelek szerint a török zsarnokságot akarja ránk hozni, közösen úgy határoztuk, hogy e gonosz szándékát még időben megjelentsük... valamennyiünket s rajtunk kívül még néhány más személyt is meghívott magához Sólyomkőbe, s felfedte előttünk szándékát azért, hogy megtudja a mi akaratunkat. Mi akkor a nemes ausztriai uralkodóház kegyelmes és jóságos voltáról beszélünk neki, melyet még azokkal szemben is gyakorol, akik a leggonoszabb bünteteket követték el, feltéve, hogy észretérnek és kegyelmet kérnek... Ő azonban végső kétségbeesésében úgy döntött, hogy más oltalmat keres magának, és minden órában várta a segítséget Gyuláról, kezükre akarta adni várkastélyait s várait, maga pedig kincseivel együtt a nagyvezérhez akart menekülni, hogy még nagyobb támo-

gatást kérjen tőle, mivel a török már korábban odaígérte neki az erdélyi fejedelmi széket. Mi tehát – hogy veszedelemben ne sodródjunk – kénytelenek voltunk kézzel azzal ígéretet tenni neki, erre egyikünket nyomban Gyulára akarta küldeni, hogy a segítséget mielőbb indítsák útnak. Mi pedig visszatérve Szentjóra, közöltük mindezt a helybeli prédikátorral... A prédikátor megmagyarázta nekünk, hogy urunk szándéka bűnös, és végveszedelemben döntenénk magunkat és hazánkat is, ha nem fedjük fel ezt az árulást, mi is cinkosokká leszünk. Ekkor határoztuk el, hogy az ügyet megjelentjük nemzetes uraságodnak...”²⁰

Október 2-án Concini a váradi császári katonasággal Szentjobb ellen vonult, melyet az árulás várkapitánya átadott neki, a legcseké-

Sólyomkő vára.
Várfalrészlet.

lyebb ellenállás nélkül. Október 3. és 5-e között már Kereki várát ostromolta. Örvéndi Pál kapitány körültekintő ember volt, így felfogadta a korábban virágzó Kölesér romjain, zsold nélkül tengődő, Egri István vezetése alatt álló 300 főnyi szabad hajdút. Hátba támadták az ágyúkat is felvonultató császáriakat és megvédték a várat. A siker bizonyosan önbizalommal töltötte el a hajdúkat, hisz nemcsak visszaverték a császáriakat, de sokukat megölték.

Bocskai István sorsdöntő lépés elé érkezett. A kocka el van vetve! – mondhatta maga is, Iulius Caesart idézve, aki így kiáltott fel – *Alea iacta est!* –, amikor átlépte a Rubicon folyót és elkezdte a polgárháborút. A hadvezéri képességeit már korábban bizonyító Bocskai tudta, hogy fegyverbe kell szállnia. Még az önvédelem esetén is támadnia kell, hisz a védekezés minden fegyveres felkelésnek a halála. Bocskai átlépte a Köröst. Sólyomkő várából levonult Kerekibe. Értékes ingóságait átvitette a természettől is védett, négy sarokbástyás zsákai várába. Hencidától Zsákáig lezáratta a Berettyó átkelőhelyeit.

Barbiano is készült. Komoly harcértékkel bíró csapatokat rendelt a Szalárd melletti, a Berettyó jobb partján épült Adorján várba. Dampierre gróf, királyi zsoldban álló 2500 főnyi magyar hajdúja értékes katonaelem volt, éppen az ezredes szervezte át őket „gyalogosokból puskás katonákká”. Cavrieli ezredes pedig 2000 vallon, 5000 rác és székely katonával vonult Adorjánba. Oda várták Johann Petz császári ezredes seregét is, amely „1800–2000 fő gyalogosból, 600 sziléziai nehézlovasból, a 7 tábori ágyú és a 2 faltörő ágyú kezelőszemélyzetéből, valamint 500 fő hajtóból és egyéb szolgaszemélyzetből állt.”²¹ Tudjuk, ez a sereg soha nem érkezett meg.

Bocskai vajon kikre alapozhatott, hisz alig néhány száz katonája volt. Talán a környékbeli jobbágyokra, hiszen az irántuk való jóindulatát többször is kinyilvánította. Kezdeményezésére, még 1579. február 15-én, Báthori Kristóf erdélyi vajda eltörölte az alábbi falvak jobbágyainak, állami jellegű adóterheit: „Kismarjai Bocskai István, Gyapoly, Kasza, Kerekegyház, Kismarja és Félegyházai egész és részbirtokain, Hencida, Balkány, Zsadány és Okán Bihar megyei részbirtokain élő jobbágyait minden census, taxa, rendes és rendkívüli hozzájárulás, adó, katonaadó, szolgálattétel alól, a saját és utódai nevében, akik Erdélyország főrendei közül őt követik s akik Bocskai

kai István örökösei lesznek, minden időre felmenti. Egyben utasítja Ghyczy János váradi kapitányt és ispánt, az ő alispánját, bírókat, adószedőket, hogy Bocskai István fentírt birtokain élő valamennyi jobbágyát ezeknek az adóknak, és szolgálattételeknek a teljesítésére sem személyökben sem javaikban zavarni, alkalmatlankodni, károsítani ne merészeljenek.”²² Bocskai seregében valóban harcoltak jobbágyok is, ám az Álmosd–Diószeg közötti ütközet derékhadát nem ők, hanem Dampierre hajdúi, valamint a köleséri hajdúk adták.

Dampierre lovas hajdúi, 1604. október 14-én kétszer esküdtek: először Barbionak, amit megszegtek, másodszer Bocskainak, amit betartottak. Pedig a főkapitány nagyon körültekintő volt. Imreffy Jánostól, a debreceniektől és a váradiaktól kölcsönvett 26 ezer tallért és kifizette az elmaradt zsoldot Dampierre hajdúinak, majd feltárta előttük a zendülés okát. Közölte a hajdúkapitányokkal, hogy nem a vallás ügyéről, hanem árulásról van szó, ráadásul Bocskai éppen a törökkel készült szövetkezni. Ugyanakkor megbízta Németi Balázst, a Dampierre hajdúk egyik kapitányát, hogy hajdúkat vonjon el Bocskaitól. Visszajára sült el. Több császári zsoldban álló hajdúkapitány, október 14-én kelt „hitlevélben” Bocskai hűségére esküdt. Íme a hitlevél: „Attunk az mi hit levelünket erős pecsétnek alatta, az mi fogadásunknak ura, s megtartója lehessönk. Ez okáé irt a mi hitlevelünket attuk az nagyságos Vitézlő Bocskai Istvánnak, ez körösztinsignek s az mi Országunknak s ides Hazánkknak, leg fő képpen az egy Igaz Hitnek meg oltalmazására kötöttük hitvel erre magunkat, s hogy együtt ilnink s halnánk az egy Igaz Hit mellett meg. Így attuk az mi levelünket ilyen hit alatt, én Lippai Balázs, Ibrányi Ferenc, Dengeleghy Mihály, Szénási Mátyás, Nimeti Balázs. Minket Isten ügy segillyen, hogy hívek, s igazak leszünk a Nagyságos Bocskai István urunknak minden vitézlő dolgaiban, a mi ides Hazánkknak megmaradásáért.”²³

Bocskai hadvezéri és politikai éleslátását bizonyítja, hogy néhány száz katonából álló seregét úgy sikerült növelnie, létszámban és értékben, hogy azt az ellenségtől vonta el, azt gyengítette.

Vajon mivel sikerült a bihari nagyúrnak maga mellé állítania a hajdúkat? Amint az a hitlevélből is kitűnik, Bocskai a nemzet, a haza és a kereszténység jelszavával mozgósított. Köztudott, még a legkér-

gesebb szívű, ám hitében kálvinista hajdú szemében, a prédikátor volt a legnagyobb tekintély. A paraszti vagy kismemesi családokból származó hajdúk, gyermekkorukban, vagy a hajdúszállásokon alig-ha hallottak mást, mint azt, hogy a Habsburgok a protestáns vallás, az egész nemzet romlására törnek és, „hogy az ő igaz hitüket, mint dögletes pestist, ki akarják irtani”.

Természetesen nemcsak hitükre alapozott, valami kézzelfogható is kellett ígérnie: ajándékokat, nagyobb zsoldot, társadalmi felemelkedést és vezető állásokat a hadseregben. Annál is inkább, hisz a 16. század második felétől, mind több, lecsúszott kismemes állt a hajdúk soraiba: Dengeleghy Mihály, Csatáry János, Segnei Miklós, Desőfi János, Némethy Gergely, Ladányi Gergely és mások.

Az Álmosd–Diószeg közötti csata 1604. október 15-e hajnalán zajlott, négy és hat óra között, tehát még pirkadat előtt. Johann Petz császári ezredes serege éjféltájban hagyta el az álmosdi tábort, hogy az Érmellék gázlóin és átkelőin át, az adorjáni táborba érkezzen. Ligeterdők, mocsarak, növényekkel telenőtt lassú vízfolyások tették áttekinthetetlenné a terepet. A császáriak terepismerete minimális lehetett. Annál biztosabban mozogtak a környéken a hajdúk. Barbiano főkapitány, a császárnak küldött jelentéséből ma már rekonstruálni tudjuk a nap eseményeit. „A hajdúk, Dampierre gróf parancsa szerint, éjféltájban, dobszóra, hadrendbe vonultak ki. Amikor valamennyien együtt voltak, a nyílt mezőn, kapitányaik egy, az én nevemben hamisított levelet olvastak fel előttük, amelyben az állt, hogy én nem egyéb okból gyűjtöttem egybe a sereget, hanem hogy mindazokat, akik vonakodtak pápistává lenni elpusztítsam. És ha ezzel készen leszek, a hajdúkat is mind ki akarom irtani. Tehát kurafi legyen annak a neve, aki nem csatlakozik hozzájuk, s aki nem rohanja meg, és nem öli halomra azokat a német kutyákat, akik most rendezetlenül és mit sem sejtve menetelnek. Ott helyben pártütést szerveztek, valamennyien összeesküdtek, és átálltak Bocskaihoz, akit kapitányaik már előre értesítettek s biztosítottak is mindenről.”²⁴ Ez óriási pofon volt a császáriaknak, hiszen Petz seregét éppen a Dampierre-hajdúknak kellett volna biztosítania, Álmosd és Adorján vára között.

A hajdúk kedvelt és számtalanszor sikerre vitt harcmódorukat, az ún. „hajdúlest” vetették be a császáriak ellen. A hadászati művele-

tek eme változatát Takáts Sándor tárta fel.²⁵ A hajdúles mindig három önálló kötelékből (alegységből) állt. Az elsőt, kevés létszámú, nagyon merész és rendkívül harcedzett, vakmerő hajdúk alkották. Ők voltak a martalékok vagy martalócok. Megcsipkedték az ellenséget, majd futásnak eredtek. A második egységet az előljárók alkották. Ők is kevesen voltak, nehogy az ellenség gyanút fogjon. Eközben a főerő a tulajdonképpeni derékhad, rejtekhelyén halálos csöndben várta, hogy rajtaüssön az eléje csalt ellenségen. Amikor ez megtörtént, megszólaltak a harci dobok és sípok, majd felhangzott a közismerten félelmetes hajdú csatakiáltás – Huj! Huj! Rá! – és vele egyszerre fergeteges rohamot zúdítottak a meglepett ellenségre.

Így történt ez Álmosd és Diószeg között is. Johann Petz serege szétszórtan, hat kilométernyi hosszúságban, fegyelmetlenül vonult az éjszaka leple alatt. A Dampierre-hajdúk átállása miatt „a menetoszlop oldalát és hátát a sziléziai lovasoknak kellett fedezniük az esetleges meglepetések miatt... akik kivétel nélkül nemesek voltak, így nem akartak a lenézett és söpredéknek tartott gyalogosokkal együtt haladni. A parancs ellenére előretörték hát, maguk mögött hagyva a szekérvykorgástól és az éjszakai álmukból felvert gyerekek sírásától hangos szekérkaravánt... A lovasoktól messze elszakadva zötyögtek a poggyászszekerek, utánuk az ágyúk, azok mögött a gyalogosok, s végül mintegy 150 főnyi sziléziai lovas, akik mégis hajlandók voltak a menetoszlop utóvédjét alkotni.”²⁶ A Bocskai vezényelte hajdúk a menetoszlop közepét támadták meg, az ausztriai, tiroli, németalföldi parasztokból álló gyalogosokat. Már-már áldozatul estek a hajdúk öldöklésének, ám visszafordultak az elől menetelő, nehéz vértetű lovasok, akik visszaszorították a hajdúkat. Azok éppen csak megpihentek és újabb támadást indítottak. Források szerint nyolcszor támadtak. „A nyolcadik roham után az elfáradt lovagok menekülésbe kezdtek. Futás közben sokan lelték halálukat a környező mocsarakban, másokat pedig a hajdúk hánytak kardéltre... német források szerint mindössze negyven sziléziai lovasnak sikerült kimenekülnie a hajdúk gyűrűjéből, a többi elesett vagy fogságba került... Amíg a hajdúk a sziléziai lovasokkal ellenkeztek, a gyalogosok szekereikkel elsáncolták magukat. Muskétáik tüze bizony nem egy hajdúvitéz halálát okozta... Nyilván arra is számítottak, hogy segítséget kapnak a

nem messzire levő adorjáni táborból. Egy nem várt esemény azonban romba döntötte reményeiket. Hatalmas lőporrobbanás történt a székervárban, ami megbontotta a védekezők zárt rendjét. A robbanás nyomán támadt zavart kihasználó hajdúk betörték a sánc mögé és megkezdődött a védekezők kardélre hányása. Szamosközy szűkszavú tudósítása szerint: mind levágták őket, mind gyermekekkel, kurvájokkal együtt.²⁷ Szamosközynek ezt a megállapítását szó szerint kell értelmezni, hisz a nyugati zsoldosseregeknél bevett szokás volt, hogy a sereget szinte azonos számú prostituált követte.

Johann Petz ezredes már a harc kezdetén futárt menesztett a közeli Adorján várba várakozó Barbianohoz. A főkapitány el is indult lovasai élén. Követte őt Cavrioli ezredes is vallonjaival. De alig vonultak át az Almás-ér hídján: bekövetkezett a robbanás. Barbiano megtorpant. Jelentésében az áll, hogy a hajdúk „harcnak nem állván, el futottak előttük”. Szamosközy szerint, Barbiano megjedtt „nem mert megvívni velek”. Ezrek maradtak a csatatéren. Johann Petz ezredes is fogságba esett és Bocskai a zsákai várba vitette. Ma már tudjuk, az egyéni önvédelemből kirobbant fegyveres felkelés első – döntő – ütközete zajlott le 400 éve, Álmosd és Diószeg között, a térséget a nép azóta is Nyúzó-völgynek nevezi. Nyitánya volt a Bocskai neve fémjelezte szabadságharcnak, mely eredményeiben mindmáig, népünk legjelentősebb küzdelme a szabadságért. A békefelteteleket Bocskai diktálta, olyan realitásérzékkel, mint azóta soha.

Mindmáig kevés szó esett a csatában elesettekről. Pedig az érmelelki Kiskereki előljárói már 1864-ben megírták Pesty Frigyesnek: „Másik nevezetes dűlő a helység követlen szomszedságában az úgy nevezett Német temető – hová a Bocskai hajdúi által 1604-ben Kiskereki alatt csatában megvert német sereg halottjai temettetek.”²⁸ Ha térképre tekintünk, való igaz, hogy a csata színhelyéhez talán Kiskereki közelebb volt, mint Álmosd vagy Diószeg, így egyértelmű, hogy ott temették el a halottakat.

A csata után Barbiano Váradra vonult, majd október 23-án Pocsajnál átkelt a Berettyón és Tokaj felé indult. Meglepetésére a Homonnai Bálint vezette vármegyei hadak nem csatlakoztak hozzá, mi több: Kassa város bezárta kapuit a főkapitány „futó” serege előtt. Szepes várában találtak menedéket.

Bocskai Debrecenbe vonult, ahol isteni szabadítóként fogadták. Október 18-án onnan keltezte levelét a Temesvárott tartózkodó bujdosókhoz, hogy azok sürgessék a török segítséget, különösen a pénzsegélyt a hadfogatáshoz: „Kegyelmeteknek ne kicsin gondja legyen a pénznek megszerzésére, mert ha az leszen, meglátja kegyelmeitek, hogy énbennem fogyatkozást kegyelmeitek nem talál. Az Istennek legyen hála, most is olyan állapotban vagyok, hogy bátorosan ülök szinte itt most, de azért Gyulán és Szolnokban had tartassék (a török), hogy mihelyen kívántatik, mingyárást indulhasanak kegyelmetekkel együtt.”²⁹ Bocskai és a hajdúi sikerének híre gyorsan terjedt. Egymás után csatlakoztak a városok, a protestáns prédikátorok, majd a megyék nemessége is. Bocskai november 11-én ünnepélyesen bevonult Kassára és megszervezte főhadiszállását. Ott fogadta november 20-án Bethlen Gábort, aki egy csausz kíséretében meghozta számára a Porta által küldött erdélyi fejedelmi jelvényeket: főveg, zászló, buzogány, kard és kaftán.

Amint a császári udvar előtt világossá vált, hogy nem egyszerű lázadásról, hanem igazi „rebellióról” van szó, Mátyás főherceg a hírhedt Giorgio Bastat küldte a felkelők ellen. Osgyán és Edelény falvagnál kétszer is győzött, de Kassát már nem tudta bevenni. A felkelők sikerei folytatódtak. Bocskai hadai 1605 nyarán a Muraközig hatoltak, sőt Morvaországba és Sziléziába is betörték.

Politikai síkon is jöttek a sikerek. 1605. február 21-én Nyárádszeredán a megyei nemesség és a székelyek Erdély fejedelmévé választották Bocskait. Ugyanakkor, hogy megszüntesse a harcok népfelkelés jellegét, megkezdi a „reguláris hajdú sereg” szervezését. Főkapitányuk Rhédey Ferenc, az egész sereg főparancsnoka pedig Homonnai Drugeth Bálint.

Áprilisban az „öreg” Rákóczi Zsigmond szerencsi várkastélyában, a fölkelt rendek országgyűlése az egész Magyarország fejedelmévé választotta Bocskai Istvánt. Különös esemény zajlott le 1605. november 11-én a Pest melletti Rákos mezején. Lala Mohamed nagyvezér, a szultán nevében Magyarország királyának címezi a fejedelmet, s királyi koronát nyújtott át Bocskainak. A gyöngyökkel, rubintokkal és smaragdokkal, valamint perzsa motívumokkal díszített, zárt aranykoronát Bocskai csupán ajándékként fogadta el, elhárította azt,

hogy a koronát magyar ellenkirályként viselje. A fejedelem reálisan látta, a korona csak eszköz, hogy őt szorosabban a Portához kösse. Nagy László írja: „A Habsburg-ellenes harcok egyik nagy ellentmondása volt, hogy a maradék Magyarország csakis a Habsburg-uralodókön keresztül érkező nyugat-európai pénzügyi és katonai segéllyel tudott eredményesen védekezni a török hódító törekvések ellen, és egyedül ez biztosította Erdély kedvező státusának fennmaradását is.”³⁰

Érdekes a korona utóélete. 1609 novemberében a magyar országgyűlés hozzájárulásával átadták azt II. Mátyás császár-királynak. A koronát 1610 júniusában a sárospataki várba átvette Thurzó György nádor és Bécsbe vitte azt: a Hofburgban őrizték. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően a Saint Germain-i szerződés 196. cikkelye alapján mind Magyarország, mind Románia kérte a Bocskai-koronát, mint az elcsatolt területekről származó „kulturális vagyont... szellemi örökséget.”³¹

Bocskai 1605 nyarán már átadta békefeltételeit a császári biztosoknak. A fejedelem valóságérzetét jelzi, hogy nem akart hosszú háborút egy rettenetesen elszegényedett országban. Maga is alig tudta fizetni a hajdúk zsoldjait. A császári udvar még nagyobb pénzzavarban volt. Hitelezői, a cseh bankházak éppen akkoriban mentek csődbe.

A fölkelt rendek novemberi, Korponán (ma Krupina, SK) tartott országgyűlésén már a béke pontjairól tárgyaltak a királyi biztosokkal. Bocskait Illésházi István báró és Horváth-Mladossevith Péter, Mátyás főherceget pedig Forgách Zsigmond, Pogrányi Benedek és Thurzó György képviselték. Ugyancsak Korponán, 1605. december 12-én kiállított oklevélben, kollektív nemességet adott a vele szövetkezett gyalogos hajdúknak. Összesen 9254 hajdút telepített le Kálló városában, továbbá Nánás, Dorog és Varjas birtokain, valamint Hadház, Vámospéres, Sima és Vid részein. Ám tekintettel, hogy Kálló városának hajdúi és a kállói várórség között állandó volt a verekedés, Báthori Gábor 1609. szeptember 13-én Váradon kelt oklevelében, Hajdúböszörmény várost és Pród falut, csere címén a kállói hajdúknak adományozta. Ezt követően, 1606. március 14-én a hozzá legkorábban csatlakozott 300 hajdút Kölesér birtokosává tette, ám ezek Szalontát választották szálláshelyül. Szeptember 2-án,

Kassán kelt oklevelében Hajdúszoboszlóra telepítette Halasi Fekete Péter kapitány és hét százados 700 főnyi lovashajdúit. Nagyvonalú kiváltságban részesítette Kismarját is. Elei, Ükapái, Nagypapai földje iránti jóindulatból, szeptember 22-én kelt kiváltságlevelében: a községet kiemelte a magyarországi falvak sorából és mezővárossá tette azt, lakosait pedig a mezővárosok polgárainak jogaival ruházta föl. A Bocskai István elindította hajdú kiváltságolásokat, letelepítéseket Báthori Gábor és Bethlen Gábor is folytatták.

Csupán Bihar megyében 20 „kishajdú” városról (oppidum haidoniale) tudunk, ahová hajdúkatonákat telepítettek és kaptak kiváltságokat. Ezek a következők: Szalonta, Ürögöd, Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sas, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos, Konyár, Derecske, Berettyóújfalu, Kaba, Sáránd, Tépe. Ezek a kishajdú városok a 18. század elején veszítették el szabadságukat, amikor az udvari kamara – adósság fejében – 1702. március 14-én, az óriási vagyonú herceg Esterházy Pál nádornak adományozta őket. A hajdúkra jellemzően, nem nyugodtak bele szabadságuk elvesztésébe, Nagyszalonta és Derecske vezetésével a jobbágyszabadságért vívták reménytelen harcukat az Esterházyakkal.

Amúgy az utolsó hajdúszabadságokat II. Rákóczi Ferenc adományozta: 1706-ban Diószegyet és Göncöt, 1708-ban pedig Tarpát katonai szolgálatuk fejébe kiemelte a földesúri hatalom alól. A hajdúk, akik megnyerték a magyar történelem egyetlen sikeres szabadságharcát, a Rákóczi-szabadságharcnak is meghatározó támaszai voltak, bár az 1660–1690 közötti háborúk erősen megritkították soraikat.

Újváry Zsuzsanna írja: „Mégis, Bocskai indította el azt a folyamatot, amely végül elvezetett a hajdúság letelepedéséhez, és azzal, hogy e törvényen kívül álló réteget az erdélyi székelyek tisztességes katonáskodó életformája felé indította, megakadályozta jobbágysorba süllyedésüket, szétszóródásukat, vagy éppen kiirtásukat... A magyar történelemben Bocskai hajtottá végre az egyetlen olyan tervszerű telepítést, melynek során a háború alatt elpusztult vidékre tudatosan és nagy létszámban magyar etnikum került.”³²

A béketárgyalások 1606. január 9-én kezdődtek Bécsben, s máris fegyverszünetben állapodtak meg. Február 9-én már megegyezést jött létre, ám Bocskai kijelentette: a béke megerősítését az ország-

gyűlésnek tartja fenn. A Bocskai-szabadságharcot lezáró bécsi békét 1606. június 23-án írták alá. Fontosabb pontjai: eltörli az önkényesen betoldott 22. törvénycikket; a protestáns vallásgyakorlatot a nemesiségre, a szabad királyi városokra és a végvári vitézekre korlátozta, de záradékként még azt is hozzátették, hogy a katolikus vallás sérelme nélkül; visszaállította a nádori tisztséget, de a nádort Mátyás főherceg hatalma alá rendelte; a jezsuitáknak az országban nem lehetnek birtokaik; a hivatalokat és a tisztségeket magyarországiak kapják, kivéve a bécsi utat fedező dunai végvárakat, melyek továbbra is külföldi kapitányok és zsoldosok kezén maradnak; elismerte az erdélyi fejedelemséget, Bocskainak engedve át a Részeket, Ugocsa, Bereg, Szatmár és Szabolcs megyéket, Kálló és Szatmár várát, Tokaj várát, közte Tarcal, Bodrogykeresztúr és Olaszliszka mezővárosokkal. Augusztusban, előbb Rudolf császár- király, majd Bocskai István fejedelem is megerősítette a bécsi békét. Ráadásul Rudolf szeptemberben oklevélben kinyilvánította, hogy Erdély és a Részek Bocskai férfiágának kihaltával sem szállnak vissza a koronára, Mátyás főherceg pedig kinyilatkozta, hogy „a katolikus vallás sérelme nélkül” záradék, nem irányul a protestáns vallás ellen.

Bocskai közbenjárásának tudhatóan kötötték meg 1606. november 11-én a zsitvatoroki békét. Bocskai, I. Rudolf és I. Ahmed szultán megbízottai húsz évre szóló békét kötöttek. Várakat nem vívnak, rabokat nem ejtenek, mi több: a rabokat kölcsönösen kiadják. Megegyeztek az adózás, valamint a császár és a szultán birtokában maradó területekről. Nevezetes pontja, hogy I. Rudolf egyszeri ajándékként 200 ezer forintot küld a Portának, ezzel megszűnt a királyi Magyarország adófizetése. Nyugodtan kijelenthetjük, mindkét békeszerződés „a nemzet javát és megmaradását” szolgálta, a nagyhatalmi egyensúly figyelembe vételével.

A sors fintora, Bocskainak ekkor már alig volt ideje, hogy megfogalmazza programját, politikai hitvallását. December 17-én kelt végrendelete utoljára csillogtatta meg igazi emberi nagyságát, realitásérzékét: „...jó lelki-esmerettel meg-hagyom s irom, szeretettel intvén mind az Erdély és Magyar Országí Hiveinket az egymás között való szép egyességre. Atyafiui szeretetre az Erdélyiekért, hogy Magyar Orzágtól, ha más fejedelemség alatt léznek is, el ne sza-

kadjanak. A Magyar Országiakat, hogy az Erdélyieket tollök el ne tazzítsák, tartsák ő attyafiainak, és ő véreknek, tagoknak... Valameddig pedig a Magyar Korona ott fenn náluknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fen-tartani, mert nékik is oltalmokra, javokra lészen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a Magyar Korona, Magyar Országban magyar kézhez kelne, egy koronás királyság alá, ugy az Erdélyieket is intyűk, nem hogy attól elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segélyék tehetségek szerént, és egyenlő értelemből azon Korona alá a régi mód szerént adják magokat. Melly dologról, ha valaha hitel felett való Confederatio lehet közöttük, felette igen javallyuk.”³³

Bocskai István 1606. december 29-én, hosszas szenvedés után hunyt el Kassán. Mende-mondák szerint kancellárja, Kátay Mihály mérgezte meg. Erről, valamint a hajdúk bosszújáról Szepesi Laczkó Máté krónikája számol be: „... a felséges fejedelem Bocskai István, ki a magyar nemzetet megszabadítá, egy néhány hétig való betegeskedés után meghala Kassán, midőn annak előtte Kátay Mihály egy néhány holnappal mérget adott volna meginnia egy kertben való lakodalomban.” Kátayt azután a hajdúk a börtönből kihozták „A pellengér alá vivék, és Gyimes Ferenc azt kiáltá kivonván kardját: Nosza vitézek! tisztessége vesztett áruló az, ki e hitetlen árulót nem vágja. Elsőbbén Gyimes Ferenc vágta, azután mindnyájan, izról izre a sokaság apróra elaprítá a fejedelem megégetéséért. Azután mintegy kilenc óra tájban a felesége összesöpörteté a sok ezer részre aprított testet a pellengér alatt, egy lepedőbe fölszedeté, és ugyan azon nap Kassáról kivivén, azután Mislén eltemettette.”³⁴

Bocskai István holtteste felett a kolozsvári Szent Mihály-tempomban is gyászszertartást tartottak, majd 1607. február 22-én a gyulafehérvári székesegyházban temették el, a fejedelmi sírboltban.

Bocskai alakja, a család eredetmondája, hőstettei, hajdú kiváltságolásai, népünk nevezetes történelmi személyiségeihez hasonlóan, ma is élnek az epikus hagyományokban. Ám a Bocskai-kultusz legmaradandóbb kifejezési formája, Kossuth Lajos személyiségéhez hasonlóan, a szoborállítás! Bocskait és hajdúvitégeit számtalan művész öntötte bronzba, faragta kőbe. A teljesség igénye nélkül próbálom felsorolni, hol is állnak Bocskait ábrázoló egész alakos álló szobrok

vagy mellszobrok: Álmosd, Biharkeresztes, Debrecen, Érmihályfalva, Genf, Hajdúszoboszló, Hajdúhatháza, Harsány, Nagykereki, Nagyszalonta, Nyárádszereda, Szerencs.

Az, hogy Nagyszalontán csak 2001 júliusában állították fel Kolozsi Tibor szobrászművész, egész alakos Bocskai-szobrát, megérthető. Az, hogy Genfben a „protestáns Róma”-ban, a Reformáció Nemzetközi Emlékművénel ott áll Bocskai (Paul Landewski alkotása), az természetes! Ráadásul, micsoda társaságban: „Száznegyvenhárom léptem; ez a hossza / az emlékműnek. Hírnök, ki megölt / milliók végső tisztelgését hozza, / úgy mentem el a szobor-sor előtt./ Kálvin, Knox, Farel, Béza! S bika-fővel / a hadrakelt hit zord hadnagyai, / a Vilmosok! és Coligni és Cromwell / – ők néztek rám – s a szablys Bocskay!.../ Hátrálnom kellett közelükből: mindet / nem fogta össze csak messzibb tekintet./ Fölhúzódtam a kert felé, a fákig / s lelkemben is hús tárgyilagosságig.” (Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt)

Álmosd község önkormányzata, a Hajdúvárosok szövetsége, a Hajdú-Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottság kezdeményezése nyomán, 1996. október 15-én Álmosd határában az eseményhez méltó emlékművet avattak (Györfi Lajos alkotása). Örömmünkre 2004. október 17-én Diószeg határában jelet kapott a Bocskai-szabadságharc nyitócsatája. Nádasok árnyékában maradandó emléksziklát avattak. Felirata tömör, lényegre törő: 1604. X. 15.

Az ünnepi istentiszteletet követően a református templomkertben felavatták Berek Lajos szobrász alkotását: Bocskai István mellszobrát.

Jegyzetek

1 Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században. – Magyarország története 1526–1686, szerk. Pach Zsigmond Pál, Budapest, 1987. 564. l.

2 Benda Kálmán: Erdély története a fejedelemség korában. – Tanulmányok Erdély történetéről, szerk. Rácz István, Debrecen, 1988. 80.l.

3 Cs. Szabó László: Pro és Kontra. – A sepsiszentgyörgyi állami magyar színház 1970–71-es évad 1. számú műsorfüzete.

4 Sinkovics István: A békeidők az 1570–80-as években. – Magyarország története 1526–1686, szerk. Pach Zsigmond Pál, Budapest, 1987. 615. l.

5 Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”. Budapest, 1984. 50. l.

6 Újváry Zsuzsanna: im. 50–51. l.

- 7 Sebestyén Mihály: Erdélyi fejedelmek. Marosvásárhely, 1994. 12. 1.
- 8 Baranyai Decsi (Csimor) János: Havaselvi hadjárat és a székelyek véres farsangja. – Emlékezetül hagyott írások/ Erdélyi magyar emlékirók, szerk. Veress Dániel, Kolozsvár, 1983. 196–212. i.
- 9 Szamosközy István: Erdély története (1598–1599) Budapest, 1997. 229. 1.
- 10 Bocskai István: Levelek. Szerk. Benda Kálmán, Bukarest, 1992. 33. 1.
- 11 Bocskai István: im. 37–38. 1.
- 12 Barta Gábor: Az Erdélyi fejedelemség első korszaka (1526–1606) – Erdély története I. Budapest, 1988. 531. 1.
- 13 Cs. Szabó László: im.
- 14 Nagy Szabó Ferenc: Marosvásárhely felveréséről és várának építéséről. – Emlékezetül hagyott írások/ Erdélyi magyar emlékirók, szerk. Veress Dániel, Kolozsvár, 1983. 253. 1.
- 15 Szamosközy István: Basta rémuralma és az erdélyi nemesség. – Emlékezetül hagyott írások/ Erdélyi magyar emlékirók, szerk. Veress Dániel, Kolozsvár, 1983. 253. 1.
- 16 Benda Kálmán: A Bocskai-szabadságharc. Budapest, 1955. 14. 1.
- 17 Újváry Zsuzsanna: im. 109. 1.
- 18 Benda Kálmán – Kenéz Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól. – Debreceni Déri Múzeum 1969–1970 évi évkönyve. 173. 1.
- 19 Újváry Zsuzsanna: im. 113. 1.
- 20 Benda Kálmán – Kenéz Győző: im. 172–173. 1.
- 21 Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest, 1981. 120. 1.
- 22 Varga Gyula: Egy falu az országban (Kismarja életrajza a felszabadulásig). Debrecen, 1987. 9. 1.
- 23 Nagy László: Hajdúvitézek 1591–1699. Budapest, 1986. 155. 1.
- 24 Benda Kálmán – Kenéz Győző: im. 176. 1.
- 25 Takáts Sándor: A török–magyar lesvetés módja. Századok, 1912. Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Szerk. Rohonyi Gábor – Nagy László – Tóth Gyula, I. kt. Budapest, 1955. 184–186. 1.
- 26 Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest, 1981. 122–123. 1.
- 27 Nagy László: im. 123–124. 1.
- 28 Bihar vármegye I. Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Debrecen, 1996. 289. 1.
- 29 Bocskai István: Levelek, im. 89. 1.
- 30 Nagy László: Hajdúvitézek 1591–1799. Budapest, 1986. 179. 1.
- 31 Karl Nehring: Kié a Bocskai-korona. História, 1985/1 szám.
- 32 Újváry Zsuzsanna: im. 149. 1.
- 33 Bocskai István Végrendelete – Erdély Öröksége III. Budapest, 1993. 117–118. 1.
- 34 Szepsi Laczkó Máté: A fejedelem megérettéről és annak büntetéséről. – Emlékezetül hagyott írások / Erdélyi magyar emlékirók, szerk. Veress Dániel, Kolozsvár, 1983. 258–260. 1.

DR. NYAKAS MIKLÓS

Bocskai István és a hajdúk

Történelmi közhely, hogy Bocskai István 1604 őszén magánellenállását a hajdúvitézek hathatós fegyveres segítsége nélkül nem tudta volna eredményes katonai fellépéssé mélyíteni, s azt nemzeti üggyé tenni sem. E kérdésnek immár tengernyi irodalma van, s a legfontosabb eseménytörténeti mozzanatokot is ismerjük. Ennek fényében a következő kérdésekre kereshetjük a választ.

Véletlen-e, hogy Bocskainak pontosan a Partium eme bihari területén sikerült a hajdúkat maga mellé állítani?

Bocskainak voltak-e, s milyen mértékű kapcsolatai a hajdúkkal, hogyan vélekedett róluk, s távlatosan volt-e valamilyen elképzelése velük kapcsolatban?

Ennek fordítottjaként feltehetjük azt is, hogy a hajdúknak Bocskaival kapcsolatban a zsoldfizetésen túl volt-e valamilyen elvárásuk?

S végül, a hatékonyan működő kapcsolatrendszer hogyan alakult a szabadságharc két éve alatt?

Az első kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy az természetesen nem volt véletlen, hiszen Bocskainak e területen volt ősi családi birtoka (Kismarja), itt voltak várai, Nagykereki, Sólyomkő, Szentjobb, de szükség esetén itt több más várra is támaszkodhatott, például Zsákára, ahova kortársi forrás szerint családi kincseit is vitette.

A kérdés ennél azonban bonyolultabb, s szoros összefüggésben áll a Bocskai-kori hajdúság származási és társadalmi összetételével. Nevezetesen azzal, hogy a szabadságharcot fegyveresen is támogató, mellette mindvégig hűséggel kitartó hajdúvitézek az ország mely területéről származtak, volt-e, s milyen mértékű kötődésük a partiumi-bihari tájhoz, tágabb értelemben a nemzet ügyéhez, s ezzel szoros összefüggésben milyen volt az affinitásuk a „religióhoz”, a vallás kérdéséhez. A hajdúk sűrű és gyakori kilengéseit ismerve, a magyar országgyűlések sorozatban hozott, s a hajdúkat fenyítő törvényeit tudva, történészeink egy jelentékeny csoportja hajlamos arra, hogy

bennük csak a zsoldra, zsákmányra éhes katonanépeséget lássa. Ebben természetesen nagyon sok igazság van, s tulajdonképpen e magatartást természetesen is kellene tartanunk, ismerve a török birodalom peremterületein élő, bizonytalan társadalmi állású, de a török ellen hatékonyan szervezkedő katonacsoportokat, vagy a nyugati fejlődés zsoldostípusának mentalitását.

Arra mégis rá kell világítanunk, hogy a Bocskai-kori hajdúság származási helyét tekintve már régen nem a töröktől hajdanában elpusztított Délvidék menekülő jobbágyi, kisenemesi-nemesi népességéből származott, hanem a nagy várháborúk (1551–52; Temesvár, Szolnok) és (1566; Gyula) következményeként hódoltsággá lett terület menekülő sokaságából. Ezt a folyamatot erősítette a tizenöt éves háború pusztítása. Ezek a hajdúk társadalmi állásukat tekintve lehetnek már korábban is nemesek, származhattak a terület paraszti népességéből, s tudjuk, hogy jelentős részben egykoron kiváltságolt területek lakói (Jászkunság) voltak. Nemzetiségüket tekintve pedig magyarok és döntően református vallásúak. Bocskai István törzsbirtokai tehát olyan területen feküdtek, amely a magyarországi hajdúság egyik fő kibocsátó helye volt. Kimutatható, hogy már az 1551–52. évi török támadás idején is lehetett komoly katonai erőt jelentő hajdúkatonáságot a Nyírség–Debrecen–Bihar vidékéről toborozni a török ellen, amint ezt példázza a Szegedről Debrecenbe menekült Tóth Mihály példája, aki Szeged felszabadítására hadi vállalkozást tudott indítani segítségükkel. Tudjuk, hogy Losonczi István, Temesvár hős védője végső szükségében a Debrecen vidéki hajdúkat szerette volna megnyerni.

A Bocskai-kori hajdúság származási helyét jól támasztották alá azok a névtani vizsgálatok, amelyeket Benda Kálmán különböző zsoldlisták és hajdúnévsorok alapján végzett el. Megállapítása szerint „a részeredményeket összegezve, ... a nevek kereken 70 százaléka az Alföld keleti és északkeleti peremére utal, s ezen belül mintegy 30 százaléka a török által megszállt területre, 56 százalék az erdélyi fejedelemséghez tartozó Partiumra mutat. (Mintegy 10 százaléka nem erre a kelet-alföldi területre vonatkozó név, s 14 százaléka az azonosíthatatlan.) Nem a nemzedékek óta pusztuló Dél-alföld volt tehát a Bocskai-kori hajdúság bölcsője, hanem a tizenöt éves tö-

rök háború során feldúlt alföldi peremvidékek, a török uralom alá került Nagykunság, Heves déli része, Békés keleti szegélye és még inkább az oszmán megszállást ekkor még elkerülő, az említett területekkel szomszédos Bihar, Szabolcs, Zaránd és Arad megye” – zárja értékelését.

Ugyanilyen eredményre jutunk, ha Bocskai István egyéni nemesítéseit vesszük vizsgálat alá, amelyek ugyancsak tanulságosak.¹ Az egyébként sajnálatos módon hiányosan vezetett Liber Regius alapján, s a ránk maradt adományleveleket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a fejedelem egyéni nemesítései tudatosan erősítették részint a helyreállított székely szabadságot, részint pedig a hajdúkiváltságolásokat. Boldisár Kálmán mintegy száz évvel ezelőtt 120 egyéni nemesítésről tudott (ebből a Liber Regiusban 50 található csak), s ezt a számot a vármegyei kihirdetések figyelembe vételével készítette, s 1943-ban megjelent közleményével 225-re egészítette ki.² Benda Kálmán csak Boldisár első közlésére támaszkodott, ez irányú vizsgálódásait tehát mintegy 100 vármegyei kihirdetésből ismert nemeslevéllel tudtuk növelni. Ebből székely primipilatust adományozó oklevél 24³, amely ugyanolyan lokális nemesi jogot jelentett, mint amilyené a hajdúnemesítés volt. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek bevonásával a fenti mennyiséget néhány darabbal lehet gyarapítani, Az egyéni nemeslevelek döntő többségét két törvényhatóságban, Biharban⁴ és Szabolcsban⁵ hirdették ki, tehát abban a két vármegyében, amelynek területe a szabadságharc kezdeteinél, illetve a hajdúk letelepítésénél döntő szerepet játszott. A 61 szabolcsi és a 22 bihari kihirdetés és a 24 székely nemesítés Bocskai egyéni nemesítéseinek – legalábbis, amiről tudomásunk van – mintegy 40 százalékát jelenti. Mindez jól jelzi, hogy az egyéni nemesítések tudatosan erősítették azokat a lokális privilégiumokat, azokat a kiváltságolt területeket, illetve az azon élő népességet, amelyekre Bocskai nemcsak a szabadságharc folyamán számíthatott, de elképzelései szerint ő és fejedelmi utódai hosszabb távon is támaszkodhattak. E téren bizonyos meglepetést okozhat a Borsod megyei nemesítések (29) nagy száma⁶. Ezen kívül a Szatmár vármegyei nemesítések (kihirdetések) száma jelentős még (12).⁷ A teljesség kedvéért említjük, hogy Nógrád, Zemplén, Gömör

vármegye 2–2 kihirdetéssel, illetve nemesítéssel szerepel, míg Abaúj és Békés megye 1–1 fővel.⁸

Az egyéni nemesítések vármegyékhez való kötése tehát jól jelzi azokat a súlypontokat, amelyek Bocskait vezérelhettek az egyéni nemesítések során is, s amelyek így jól egészítik ki kollektív nemesítéseit. A helyes értékeléshez látnunk kell még azt, hogy nemesítéseinek majdnem feléről csak vármegyei kihirdetések alapján van tudomásunk, s ez magyarázza a Bihar vármegyei armálisok viszonylag alacsony számát. A vármegye levéltára ugyanis 1660-ban elpusztult, míg Szabolcsé, Borsodé és Szatmáré többé-kevésbé épségben napjainkig fennmaradt.

Egyébként tényszerű eseményekről is tudomásunk van. Így azt pontosan tudjuk, hogy Nagykereki védelméhez Örvény Pál, Bocskai hű kapitánya Egri István hajdúit – mintegy háromszázat – fogadta fel, akik Kölesér romjai közt tanyáztak, s azt is tudjuk, hogy magában Nagykerékiben is laktak már a hadi események bekövetkezte előtt hajdúk,⁹ sőt magának Egri István hajdúkapitánynak is ott volt a lakása.¹⁰

Szerencsés esetben név szerint is követni tudjuk egy-egy partiumi hajdúkatona életútját. Így a Bihar megyéhez közel fekvő, de Szabolcsban lévő, s Hadházzól származó Mérges Mártont (de Hatháza) Bocskai Kassán, 1606. szeptember 8-án nemesített meg, s azt is tudjuk, hogy a nevezett Mérges Mártont Hadházon 1600-ban és 1602-ben még a dézsmajegyzékekben írták össze. Ebben az esetben tehát egy konkrét helyen lakó, hajdúvá lett jobbágy pályájáról adhatunk hírt. Tudunk több olyan nemesítésről is, amelyet olyan helyen lakó vitéz kapott meg, amely helyet későbbi az erdélyi törvénycikkek Bocskai által telepített hajdúhelyek közt sorolnak fel. Nyilvánvalóan tévesen, de e tévedésnek talán az lehetett a magyarázata, hogy már a szabadságharc előtt lakhattak ott hajdúk, sőt Bocskai közülük egyet-egyét a maga személyében meg is nemesített. Sárándi Kis Márton, Herpáli Deső Benedek, vekerdi Olasz Péter nemesítéseit hozhatjuk fel itt, vagy Gyarmati Istvánét, akit az oklevél egyenesen a gáborjáni hajdúk hadnagyának nevez.

Közismert az is, hogy a Bocskai-kori hajdúság jelentős csoportja a Kunság területéről származott, tehát kiváltságolt helyről. Különö-

sen igaz ez a Szoboszlón külön kiváltságlevéllel letelepített hajdúvitézekre. A felkelés kirobbanásának a helyéről tehát nyugodtan mondhatjuk, hogy az hajdúkban, kiváltságolt, fegyverforgatáshoz értő emberekben bővelkedett.

Ha konkrétan az elsők között átálló, s az álmosdi csata kimenetelét eldöntő nagyszabású hajdúles résztvevőit nézzük, úgy azt mondhatjuk, hogy Dampierre hajdúira ez ugyanúgy áll. Az 1604. október 14-én kelt hitlevelet, amely a hajdúság átállítását biztosította, öt hajdúkapitány írta alá: Lippai Balázs,¹¹ Ibrányi Ferenc¹², Dengeleghy Mihály,¹³ Szénássy Mátyás,¹⁴ és Némethi Balázs¹⁵ Lippa a Maros menti híres véghely, Dengeleg Szatmár megyei falu Nagykároly mellett, Ibrány nagyközség Szabolcs vármegye dadai járásában, Németi nevű településünk több is van, pl. Szatmár mellett. Dampierre hajdúkapitányainak származási helye is tehát egyértelműen a Partium területére utal.

A fentiekből következik, hogy Bocskainak személyesen is korábban voltak kapcsolatai a hajdúkkal. Hiszen saját várában, Nagykerekiben volt az első átálló hajdúkapitánynak, Egri Istvánnak a lakása, s magában a várban is laktak hajdúk. Nagy László erről így ír: „Bár kényszerhelyzetben cselekedett, de a hajdúba vetett reménye nem bizonyult megalapozatlannak. Valóban jól ismerte őket, s számítása már Nagykereki védelménél bevált.” Nem biznyítható, hogy már ekkor földet és letelepítést ígért a hajdúknak, s ezzel nyerte meg őket. Nagyon jól tudta, hogy egy ilyen ígélet nem lett volna egyértelmű azoknak, akik gyermekségük óta „karddal keresték a kenyerüket”, s nem ismerték a mezőgazdasági termelőmunkát. Biztatások, ígéretek helyett bizonyonnal értékes ajándékokat küldött a hajdúk magatartását meghatározó kapitányoknak, és zsoldot, valamint gazdag „sákmánt” ígért a rendszertelenül fizetett közkatonáknak. Megbízottai természetesen számítottak és hivatkoztak a hajdúk protestáns voltára is, azt állítván, hogy Belgiojoso amiatt üldözi urukat, mert az nem akar katolikussá lenni. Emellett azzal a titkos céllal vonja össze a hadakat Adorjánnál, „hogy mindenkit a katolikus hitre térítsen, és aki ellenkezik, azt kiirtsa” – olvashatjuk Belgiojoso több írásában, így az ecsedi Báthori Istvánnak küldött levelében is.¹⁶

A helyzet tehát ténylegesen az lehetett, hogy a sokat próbált, mondhatnánk úgy is, hogy a „hétpróbás” hajdúvezérek az azonnali és kézzelfogható „zsákmány” reményében állottak Bocskai mellé, feltehetően állandó zsold megfizetésének ígéretével, s a ténylegesen megvalósuló jutalmazás, a megnemesítés és letelepítés ekkor szinte bizonyosan nem került szóba.

Ugyanakkor komolyan hibáznánk, ha az 1604. október 14-ének estéjén aláírt hitlevél pontjainak nem tulajdonítanánk kellő fontosságot. Ez a hitlevél ugyanis nemcsak egy végső szükségbe jutott nagyúr és a zsoldba fogadható katonák szerződése, hanem komoly nemzeti és vallási kitételei is vannak.

Nevezetesen: „Az mi hit levelünket attuk az nagyságos Vytézlő Bocskay Istvánnak, ez körösztinsignek s az mi Orzagunknak s ides Hazánknak legh fő képpen az egi Igaz Hitnek megh oltalmazására kötöttünk hitvel erre magunkat s hoga edgüt ilnink s halnánk az egi Igaz hit mellet megh.”¹⁷ A rendi és vallási kitételek valószínűen elsősorban Bocskai kívánságai lehettek, teljen érthetően, hiszen fegyveres szembefordulását a császári hatalommal a későbbiekben ezzel indokolta a nemzet és Európa előtt. A hajdúk ezt mindenesetre elfogadták, s meggyőződésünk szerint magukévá is tették. Ezt bizonyítja az ún. második hajdúfelkelés alatti magatartásuk, amikor követeléseiket önállóan fogalmazták meg, még ha tollforgató értelmiségiek, elsősorban református prédikátorok segítségével is.

A vallási szempontot valóban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hajdúk magatartásánál. Bihar megye ekkor gyakorlatilag tisztán református terület. Alvinczy Péter, Pázmány Péter leghevesebb és leghatalmasabb ellenfele például egészen biztosan hatással volt a hajdúmozgalomra. Alvinczy Péter, (Nagyenyed, 1570. k. – Kassa, 1634. november 22.) iskoláit Nagyenyeden kezdte, majd Nagyváradon tanult, azután pedig két ízben is ellátogatott a külföld nevezetesebb egyetemére. 1599-ben, év elején hazajön, ekkor debreceni rektor, 1603 őszén nagyvárad első pap lett. Mint ilyen, 1604. február 22-én a bihari egyházmegyének esperese is. 1605 legelején, mivel Várad császári kézen maradt, Nagykerékiben lelkész, innen körülbelül egy év múltán Kassára ment magyar elsőpapnak. A közéletben is kivételes szerepet játszott, előbb Bocskainak, azután

Rákóczi Zsigmondnak, majd Bethlen Gábornak legbizalmasabb híve. Valószínűleg ő volt szerzője a Bocskai védelmére kiadott Apológiának (1608) is.¹⁸ Bocskai hadainak rendtartása egyébként előírta a rendszeres hitéletet, már ekkor, s különösen a második hajdúfelkelés során a hajdúk érvrendszerében a protestáns szempontok kiemelkedően fontosak voltak.

Ne felejtjük el, hogy ezek a hajdúk minden ismert kilengésük, s a korra jellemző zsoldosmentalitásuk ellenére e táj lakói voltak, s letelepítésük után egyik első dolguk volt egyházukat és iskolájukat megszervezni. Ez egy évtizeden belül meg is történt.

Bár a hajdúk fegyveres segítsége nélkül Bocskai ellenállása és fegyveres szabadságharca katonailag reménytelen helyzetbe került volna, a bihari nagyúr a kezdetektől fogva szuverén volt, személyisége, politikai, katonai, diplomáciai tehetsége az első pillanattól kezdve lehetővé tette, hogy a nemzet érdekeit fogalmazhassa meg, s ha kellett, ezt a hajdúság felé is a legkeményebben érvényesítette. Lippai Balázs kivégzése ezt bizonyítja, amelyre Bocskainak elsősorban politikai szempontok miatt volt szüksége. Szénássy Mátyást, a tizenöt éves háborúban feltűnt, híressé vált hajdúkapitányt, aki 1604. október 15-én az elsők közt csatlakozott Bocskaihoz, s részt vett az álmosdi ütközetben, s aki 1605 januárjában Szatmár ostromát vezette, amiért a vár feladása után az őrséget levágatta, Bocskai fogságra vetette. Igaz, később megbocsátott neki.

Bocskai kiváltságlevele a kismarjaiaknak azt látszik bizonyítani, hogy a fejedelemnek távlatos elképzelései voltak egyes közösségek kollektív kiváltságolásáról, s szerepéről. Ezt bizonyítja székely politikája is, amelyre mind a kismarjai, mind a hajdúk nemesítésénél hivatkozott is, s ebből a nézőpontból tekintve a hajdúpolitikáját, kiváltságolásait távlatos nemzeti és társadalmi programnak is tekinthetjük.

A hajdúk kívánságairól kevés konkrét adatunk van. Mindenesetre látnunk kell, hogy a hajdúság már a felkelés pillanatában sem egységes társadalmi alakulat, hanem több szempontból is erősen rétegzett. Ebből következik, hogy elvárásaik is mások lehettek, de ennek részleteiről vajmi keveset tudunk. A hajdúság katonailag legértékesebb részének tömeges megnevesítése, letelepítése, földhöz juttatása olyan kompromisszum lehetett, amelyet eredetileg egyik fél sem akart, de

amely nagyon sokféle ok miatt az egyedüli járható útnak bizonyult. Bocskai három kiváltságlevélben oldotta meg a tömeges nemesítést és letelepítést. Az 1605. december 12-én kelt korponai kiváltságlevélben 9254 hajdúvitézt kiváltságolt, s telepített le Szabolcs vármegye területére. Erre a legjelentősebb kiváltságot, a hajdúk „Magna Chartájának” is mondott, adománylevélre vezetheti vissza jogait a mai hajdúvárosok többsége, Böszörmény esetében a Báthori Gábor által Kállóból történt áttelepítéssel bonyolítva. Szoboszló 1606. szeptember 2-án külön kiváltságlevelet kapott, itt számot nem ismerünk, csak a Halasi Fekete Péter alatti kapitányok nevét. Külön kiváltságlevelet kaptak a kölesér-nagyszalontai hajdúk, amely kiváltságolás már Bihar területére szólt, és így sorsuk is másként alakult, mint szabolcsi társaiké. Ugyanakkor Bocskai váratlan és korai halálával a 30 ezer főre becsült hajdúság kétharmadának a sorsa rendezetlen maradt.

Bocskai egyéni nemesítéseinek fényében és a későbbi – elsősorban a Báthori Gábor alatti – történeket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a hajdúság vezető rétegének ambíciói a nemességbe való emelkedést célozták. Néhány példát említsünk csupán ennek érzékeltetésére. Bódi (Bódy) Halasi Mátyás, a fejedelem által 1606-ban Szoboszlóra telepített lovashajdúk egyik kapitánya, 1608 áprilisában maga és felesége számára Báthori Gábortól kiváltságlevelet kapott a Kisbajomban lévő portájukra. Fekete Péter /halasi/ a Bocskai-szabadságharcban feltűnt hajdútsízt. Bocskai 1606. szeptember 2-án az alatta szolgáló hajdútsíztekkel együtt Szoboszlót kapta adományul, 1608 májusában Báthori Gábor birtokadományt adott neki Burdán, s ugyanekkor rétszentmiklósi házáat és földjét kiváltságolja. 1612-ben Szoboszló kapitánya lett. 1619-től Bethlen hűségére állt és részt vett a Habsburg-ellenes hadjáratokban. 1620 májusában a csehek megsegítésére küldték, majd a Dunántúl elfoglalására. 1621-ben is jeien volt a harcokban, amelyekben jelentős hadisikereket ért el. 1633-ban még szoboszlói kapitány volt. Bocskaitól feleségével, Éles Annával 1606-ban, 1617-ben pedig II. Mátyástól címeres nemeslevelet kapott.

Csomaközy András (†1635.) középnemesi származású hajdútsízt. A Bocskai-szabadságharc idején emelkedett hírnévre. 1605 augusztusában Homonnai Drugeth Bálint 500 hajdúval Csejtéről a közeledő császáriak ellen küldte, decemberben Árva várát támadja. Rhédey

Ferenc magával viszi Váradra, ahol vicekapitány. 1616 elején Bethlen Gábor az ellene gyülekező szabadhajdúk szétszórására küldi. 1620 augusztusában a fejedelem hadtoborzását irányítja. 1623-ban Esterházy Miklós „jó barátja”-ként üdvözli őt. 1632-ban I. Rákóczi György híveként szétszórja a fejedelem ellen készülő hajdúkat. 1633-ban a Báródság kapitánya és nagybirtokos.

Szilassy János (†1614.), egykori „kóborló” molnárlegényből hajdúvezérré emelkedett hajdúkapitány. A tizenöt éves török elleni háborúban tűnt ki, 1600-ban Mihály vajda hajdúinak parancsnoka volt. Nem tudni, mikor állt Bocskai zászlai alá, 1605 augusztusában Homonnai Drugeth Bálint kapitányként vert szét egy császári tábornok táborát. Az elsők között kapott kiváltságot 1605-ben Korponán. 1608 áprilisában a hajdúegyezmény egyik aláírója volt. Báthori Gábortól Hencida várát és Kölest kapta adományként. 1609-ben, újabb adományokban részesült, részt vett a havasalföldi hadjáratban, majd 1613 októberében a fejedelem meggyilkolásában, emiatt Bethlen István meggyilkoltatta őt a többi merénylő társával együtt.

Dengeleghy Mihály (†1612.) A török hódítás miatt elszegényedett előkelő nemesi család sarjaként lett hajdúkapitánnyá. A tizenöt éves törökellenes háborúban tűnt ki, az elsők közt állt Bocskai oldalára, s vett részt a harcokban vezetőként. 1605 májusában nyolcezer hajdú élén Morvaországban portyázott és Szokolcát elfoglalta, majd Homonnai Drugeth Bálinttal harcolt Érsekújvárért. 1606 áprilisában aláírta a katonai szabályzatot. Báthori Gábor rokonaként 1608 februárjában követ volt Petki János székely főkapitánynál. A fejedelemségre jutott Báthori Lippa főkapitányává nevezte ki, 1611-ben visszautasította Thurzó György átpártolásra felszólító ajánlatát.

Szenássy Mátyás, akiről fentebb szoltunk, 1605 decemberében az elsők közt kapott kiváltságot, a „nagyhajdú” adománylevélben szereplő kapitányok egyike. 1607–1608 telén 900 hajdújával Közép-Szolnokban telel, 1608 májusában feleségével nemességet kapott. Báthori Gábor hűséges támogatója volt, 1613 januárjában benyomult Szatmárba. 1626-ban Bagamér kapitánya volt.

S akkor még nem is szoltunk miskolci Nagy Andrásról, a Bocskai alatt feltűnt, de igazán jelentős szerepet majd Báthori Gábor alatt játszó hajdúnemzedék tipikus képviselőjéről. Báthori Gábor alatt

emelkedik a hajdúság katonai vezetőrétege abba a szerepbe, amely már-már egyenlő szerepet biztosított számára Erdélyország irányításában a régi nemességgel. Maga Nagy András a Báthori Gáborral kötött egyezség eredményeként a bajomi vár és uradalom birtokosaként igazi „kövörös” úr lett, de az ő révén is kerül sor arra a nagyarányú hajdútelepítésre, amelynek kedvezményezettjei elsősorban a Bocskai kiváltságolásaiból kirekedtek voltak, s amelynek méretei Bocskaiéval vetekedett.

Bocskai István és hajdúi közötti együttműködést és egyetértést a következők tették lehetővé. Bizonyítottnak vehető, hogy a hajdúság sorai közt számos, korábban is nemes vezető volt. Pl. Segnyey Miklós († 1611.), a tizenöt éves háborúban kitűnt, nemesi származású hajdúvezér, aki kiemelkedő katonai szerepet játszott Bocskai István és Báthori Gábor alatt, de kitüntetésekben részesült a Habsburgok részéről is. 1592-ben harc közben török fogságba esett, de onnan kiszabadult. 1596-ban Báthori Zsigmond szolgálatában „udvari lovag” volt. 1601-ben az országgyűlés elítélte őt a nemesség „nyomorgatójaként”, de ez alól később mentesítették. Figyelemre méltó, hogy a vonatkozó törvénycikk Segnyeyt „a Tiszánál lévőnek” mondja.¹⁹ 1600-ban a miriszlói csatában 1500 lovas hajdút vezetett, 1601-ben Mihály vajda halála után Basta a királyi hajdúk főparancsnokává nevezte ki. 1603-ban Rákóczi Lajossal részt vett a török elleni harcban. Az elsők közt csatlakozott Bocskaihoz, 1604-ben Kassát védte Basta ellenében, később az északi hadoszlopot vezette igen eredményesen, 1606-ban Bocskai bárói rangra emelte, 1608-ban II. Mátyás arany-sarkantyús lovaggá ütötte. 1609-ben Báthori Gábortól gazdag adományokat kapott. 1610 augusztusában közvetítő volt a fejedelein és a nádor között. 1611 októberében Nagy András a fejét vétette.

Bocskai egyéni nemesítései során számos már nemest is jutalmazott armálissal, s a nagyhajdú kiváltságlevél már nemesnek mondja „nemes Chomaközy András és vitézlő Szilassy János“-t. Meglátásunk szerint értelmezésre és kibontásra szorul a kiváltságlevélnak az a kitétele, amely szerint Bocskai a hajdúkat „a paraszti és nem nemesi állapotból, melyben születtek és eddig léteztek” emelte ki. Ebből az derült ki, hogy a paraszti és nem nemesi állapot nem volt ugyanaz, s ez utóbbi tartalmát kellene pontosabban megvizsgáljunk.

A hajdúk, mint igazi katonák megérezték Bocskaiában a tehetős hadvezért, ezért a fejedelem a hajdúk előtt feltétlen tekintélynek örvendett. Egyes hajdútisztok kilengéseinek drákói megtorlása ezért is lehetett eredményes. A marcona hadinép ugyanis ösztönösen is, saját jól felfogott érdekéből is tisztelte az eredményességet és a hatékonyságot. A hajdúság lelki vezetői, a protestáns prédikátorok pedig jól artikulálták azokat a vallási és nemzeti célokat, amelynek első megfogalmazása már az 1604. október 14-én kelt hitlevélben felbukkan, s amely a magyar rendek követeléseivel bővülve a bécsi békében öltött testet.

Maga Bocskai személyesen is szerette és sokra becsülte a hajdúkat. Levelezéséből erre számos adalékot idézhetnénk. Bocskai politikai végrendeletében is megemlékezett kedvelt vitézeiről: „Azonképpen a magyarországi becsületes híveinket, mind urakat, nemeseket, községet és az egész hajdú vitézeinket is kicsinytől fogva nagyig kérjük, hogyha mi valamikor az őkegyelmek jóakarátának háládatossággal meg nem felelhettünk volna, vagy valakinek marhájában, javaiban ez háború idő alatt kárvallása történt volna, azt nem nekünk, hanem az időnek tulajdonítsa”²⁰.

Ebből a kapcsolati és bizalmi tőkéből fakadt aztán a letelepített hajdúság Bocskai-kultusza, amely évszázadok során – ha kellett bűvópataként –, de a legnehezebb időkben is fennmaradva tovább élt, s él napjainkban is.

Jegyzetek

1 Boldisár Kálmán: Bocskai hadi népe. Debrecen, 1906. Az alább következő kimutatásokat, számításokat döntően e munka alapján végeztem. Felhasználtam még: Nagy László – Nyakas Miklós: Hajdútisztesség tükrök. Hajdúböszörmény, 2001.

2 Bocskay hadi népe. Harmadik (kiegészítő) közlemény. Turul 1943. évf. 1–2.sz. Calamus dr.

3 Barlabási másképp Barabási György. Medgyes, 1605. szept. 25. Kih. Marosszék 1605. évben. (Primipilatus Siculicus.) Bartalyos Mihály, György; Pál; János és Péter (de Medesér), Kassa, 1606. november 13. (Primipilatus Siculicus.) Benkeő György és Mihály (de Lukafalva), Kassa, 1606. évben. (Primipilatus Siculicus.) Biró Péter (de Sóváradszék), Kassa, 1606. november 12. (Primipilatus Siculicus.) Bonca János (de Demeterfalva), Korpona, 1605.

november 25. (Primipilatus Siculicus.) Csóré István és Ferencz (de Papolcz), Kassa, 1606. évben. (Primipilatus Siculicus) Farkas István (de Kis-Görgény), Kassa, 1606. november 12. (Primipilatus Siculicus) Fekete másképp Nagy Bálint és Péter (de Nagyfalu). Medgyes, 1605. szept. 15. Kih. Marosszék. Gállfy (aliter Litteratus) Ferencz (de Kolbátfalvat), Kassa, 1606. november 15. (Primipilatus Siculicus). Győrffy Imre (de Agárd), Kassa; 1606. november 12. (Primipilatus Siculicus.) Hodor (de Kézdi-Vásárhely) Kelemen. Kassa, 1606. ápr. 7. Kih. Háromszéken (Primipilatus Siculicus). Istvánházy Mihály (de Maros-Szent-Király), Kassa, 1606. évben. (Primipilatus Siculicus.) Janka István (de Bere). Medgyes, 1605. szept. 15. Kih. Marosszéken (Zabady Demeterrel együtt). Jánosi Péter, Mihály és György (de Görgény), Kassa, 1606. november 10. (Primipilatus Siculicus.) Kis Bálint (de Szent-István, Kassa, 1606. november 15. (Primipilatus Siculicus). Kovách Miklós (de Jánosfalva) Medgyes, 1605. szept. 15 (Primipilatus Siculicus) László (aliter Oláh) Tamás (de Bessenyő), Kassa, 1606. október 22. (Primipilatus Siculicus). Nagy (aliter Veres) Mátyás (de Keczet), Kassa, 1606. november 13. (Primipilatus Siculicus). Nagy Benedek (de Gálfalva), Kassa, 1606. nov. 10. Kih. Marosszéken (Primipilatus Siculicus). Nagy Tamás és Mihály (de Köpecz), Kassa, 1606. november 2. (Primipilatus Siculicus) Osvátth Péter és Jakab (de Bethlenfalva), Korpona, 1605. november 25. (Primipilatus Siculicus). Sebe Márton (de Attya), Kassa, 1606. november 10. (Primipilatus Siculicus). Torní Antal (de Zetelaka,) Medgyes, 1605. szeptember 15. (Primipilatus Siculicus.) Zabady Demeter (de Bere), Medgyes, 1605. szept. 15. Kih. Marosszéken (Janka Istvánnal együtt).

4 Barmos János és István (de Bihar), előbb is nemesek, Korpona, 1505. november 29. Kihirdetve 1606. évben; Bende Pál, Kassa, 1606. április 25. Kihirdetve 1606. május 29. Deseő Benedek (de Herpál), Kassa, 1606. március 7. Kihirdetve 1606. június 11. Eőssy János és testvére Jób (de Dancsháza), előbb is nemesek Kassa, 1606. november 1. Kihirdetve 1607. április 24. Feöldesi (aliter Zabó) János és Benedek. Kassa, 1600. május 26. (János a fejedlem udvari szabója volt.) Gyarmathy (de Gáborján) István, gáborjáni hajdúk hadnagya. Kassa, 1605. dec. 6. Kih. 1606. évben. Haty János (de Csiff), Kassa, 1605. szeptember 1. Horváth János (de Hosszúfalva), valamint felesége Zsófia és fia; András, Kassa, 1606. április 15. Kihirdetve március 7. Jóthé Gergely (de Kölesér), Kassa, 1606. március 16. (Közös adomány Bihar vármegyében. Károlyi Mihály és testvére Miklós (de eadem), Kassa, 1606. június 20. Kihirdetve 1607. évben; Kiss Márton (de Sáránd) Kassa, 1606. szept. 26. Kihirdetve 1607. május 28. Kovács (de Hosszú-Pályi) Ambrus és Péter. Kassa, 1606. febr. 11. Kih. 1606. évben. Kun Lőrinc (de Oroszháza). Kassa. 1606. augusztus 27. Kihirdetve 1608. évben (Nagy Ferenczel együttesen.) Kún Lőrinc és Nagy Ferenc, akik együttesen kaptak armálist, de Oroszháza előneve helyett de Oros értendő. Helyesbítve 1943. Lakatos Miklós

(de Csik-Szent-Simon), Kassa, 1606. évben. Kihirdetve 1631. évben. Nagy Ferenc (de Orosháza), Kassa, 1606. augusztus 27. Kihirdetve 1608. évben. (Kun Lőrincel együttesen.) Nagy István és Balázs, Kassa, 1606. március 7. Nánássy István és felesége Jász Ilona, valamint gyermekei: Gáspár Pál és Katalin, Kassa, 1606. szeptember 15. Kihirdetve 1607. évben. Olasz Péter (de Vekerd et Endrőd), Kassa, 1606. évben. Potok János (de Bihar), Kassa, 1606. március 9. Sárándy Miklós és János (de Eadem), előbb is nemesek, Kassa, 1606. június 8. Kihirdetve 1606. évben. Utódaik Bihar vármegyében. Sólyom Gergely, János és Balázs (de Oros), Kassa, 1606. április 27. Kihirdetve Bihar vármegyében 1606. évben. Szabó – ? (de Püspök-Ladány), Kassa, 1606. december 12. (csak címerkép van meg.) Szabó (de Püspök-Ladány) armális szerzőjének keresztnéve György volt a Bihar vármegyei kihirdetés adatai szerint. (Helyesbítve, 1943.) Szabó (Zabó) Boldizsár és testvérei László és Pál (de Csatár), előbb is nemesek, Kassa, 1606. január 25. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607. március 7-én. Szabó András és felesége Madarász Ilona, valamint testvérei: György, István, János és Gáspár, Kassa, 1606. november 11. Utódaik Bihar vármegyében. Várkonyi Mihály (de Eadem), Kassa, 1606. május 1. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607. március 7. Zalachy (de Eadem) Gáspár. Kassa, 1606. febr. 8. Kih. Bihar vm. 1606. évben.

5 Szabolcs megyei kihirdetések: Kisvárdai Chuta Miklós. 1606. május 5., Kassa, nemesség és címer. MOL P 643 Szőgyén Marich cs. lt. 46. tétel. Előnév alapján: Szabolcs vm. Atzél Péter és társai együttesen (9254 hajdú) közös adománylevélben, Korpona; 1605. december 12. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon; 1606. december 12. (Hibás, helyesbítve 1943) Babay (de Pazon) István, felesége Tóth Katalin, fia István. Kassa, 1606. április 25. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Beődy Mátyás (de Halas), Kassa, 1606. szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adománylevélben). Beőythe (de Báthor) Pál, felesége Orgovány Margit és fia István. Kassa, 1606. jan. 20. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Bogáthy (aliter Zabó) János, István, Márton és másik János (de Érsek-Apáthi), Kassa, 1606. július 28. Boldisár László, előbb is nemes, Kassa, 1606. február 20. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1606. szeptember 11. Bodó György és János. Kassa, 1606. szept. 26. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Bonó (de Krassó) István, felesége Deák Katalin. Kassa, 1606. nov. 7. Kih. Szabolcs vm. 1608. évben. Borbély István (de Adony). Kassa, 1606. jún. 4. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Borbély másképp Veres (de Nagy-Bessenyő) Mátyás, felesége Szépe Margit, testvére Piroska. Kassa, 1606. apr. 20. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Boros (de Kaal) István. Korpona, 1605. dec. 16. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Bulyi István. Kassa, 1606. szept. 22. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. (Vejével Kiss másképp Csomós Ambrussal együtt.) Cheke Lőrinc és Antal testvérek. Kassa, 1606. okt. 4. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Danchy (de Kis-Várda) István, felesége Zeuch Margit, fia András, továbbá

testvére András; előbb is nemesek. Kassa, 1606. ápr. 20. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Darabos (de Püspök-Ladány) Mihály. Kassa, 1606. aug. 1. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Utódai Szabolcs vármegyében. Dobossy (de Báthor) Mihály, felesége Mediesy Ilona. Kassa, 1606. júl. 7. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Éles Ambrus (de Szent-Miklós), Kassa, 1606. évben: Kihirdetve Szabolcs vármegyében. Fekete Péter (de Halas); Kassa, 1606. szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február. 5. (Szoboszlai közös adománylevélben.) Ferenczy Albert (in Dada); előbb is nemes. Kassa, 1606. évben. Kih. Szabolcs vm. 1609. évben. Füleös István, felesége Katalin, testvére István. Kassa 1606. jún. 4. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben (mostohafiával, Keölcsey Mihállal együtt). Guba Máté és Gergely. Kassa, 1606. márc. 15. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Gyeörgyeő (de Albis) György és István. Kassa, 1606 márc. 12. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Harsányi Mihály, előbb is nemes. Kassa, 1606 febr. 16. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Haty János (de Csiff); Kassa, 1606. szeptember 2: Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adománylevélben:) Hodászy György. Kassa, 1606. szept. 9. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben (Kochis másképp Káposztás Mihállal együtt). Horváth János. Kassa, 1606. ápr 9. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben (Theöreök Jánossal együtt). Horváth Lázár (de Patrova). Korpona, 1605. dec. 12. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Keölcsey Mihály; előbb is nemes. Kassa, 1606. jún. 4. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben (mostohaapjával Füleös Istvánnal együtt). Kiss (de Philep) András. Kassa, 1606. aug. 20. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Kiss (de Zakal) Lukács és Miklós. Kassa, 1606. aug. 14. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Kiss (de Zakal) Lukács és Miklós. Kassa, 1606. aug. 14. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Kiss másképp Csomós András (de Ibrony). Kassa, 1606. szept. 22. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben (Ipával, Bulyi Istvánnal együtt). Kiss Pál (de Maklár), Kassa, 1606. szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. febr. 5. (Szoboszlói közös adománylevélben.) Kochis másképp Káposztás (de Álmosd) Mihály. Kassa, 1606. szept. 29. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. (Hodászy Györggyel együtt). Komor István és fiai: János, Lőrinc és Sámuel. Kassa, 1606. nov. 1. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Utódaik a Hajdúságon. Kún (de Zakal) Pál. Kassa, 1606. aug. 5. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Kún Márton. Kassa, 1606. ápr. 8. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben (Nagy Jánossal és Takách Jánossal együtt) Litterátus István. Kassa, 1606. febr. 22. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. (Zeöch Mártonnal együtt). Lováz másképp Nagy (de Kis-Kálló) János, felesége Orosi Borbála, testvérei: András, Márton és Mátyás. Kassa, 1605. jún. 15. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Utódai Borsod vármegyében. Makkos Ferenc (de Rábé), Kassa, 1606. szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében; Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adománylevélben.) Mándy János; előbb is nemes. Kassa, 1606. jan. 31. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Médy István (de Abád), Kassa, 1606.

szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adománylevélben.) Nagy (de Miskolc) András, felesége Miskolczy Zsófia és rokona István. Kassa, 1606. ápr. 20. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Nagy Demeter (de Báránd). Korpona, 1605. dec. 12. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Nagy János és Pál. Kassa, 1606. ápr. 8. Kih. Szabolcs vm. (Kún Mártonnal és Zakách Jánossal együtt). Nagy Miklós és András (de Fűzes). Kassa, 1606. jún. 7. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Pap István (de Tur), Kassa, 1606. szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adománylevélben). Pongor Mihály, felesége Koss Ilona, fiai: Mihály és Gergely. Kassa, 1606. aug. 6. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Utódaik Debrecenben. Rác Farkas (de Sarud), Kassa, 1606. szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adománylevélben). Soltész András és István. Kassa, 1606. febr. 20. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Theöreök János, felesége Veres Anna, leányai: Ilona és Erzsébet. Kassa, 1606. ápr. 9. Kih. Szabolcs vm. 1601. évben (Horváth János sógorával együtt). Tóth István (de Szoboszló et Rábé), Kassa, 1606. szeptember 28. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. Utódai a Hajdúságon és Debrecenben. Thury másképp Zeöch János, felesége Sárközi Erzsébet és gyermekei: István, Magdolna, Borbála. Kassa, 1605. jún. 27. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben. Vonza (de Böszörmény) István, Bálint és Pál testvérek. Kassa, 1606. szept. 1. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Zabó (de Bagamér) Márton és Mihály. Kassa, 1606. szept. 11. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben. Zabó (de Szászfalva) Pál. Kassa, 1606. márc. 3. Kih. Szabolcs vm. Zakách János. Kassa, 1606. ápr. 8. Kih. Szabolcs vm. 1607. évben (Kún Mártonnal és Nagy Jánossal együtt). Zent-Iványi János és Boldizsár. Kassa, 1606. márc. 9. Kih. Szabolcs vm. 1606. évben.

6 Boros Antal (de Miskolcz et Papi), valamint felesége, Tanda Erzsébet és fia János; Kassa, 1606. augusztus 20. Kihirdetve Borsod vármegyében, 1609. május 13. Barbély másképp Körösi (de Buda) Mihály, felesége Erdélyi Dorottya és fia István, továbbá testvére, Balázs. Kassa, 1606. jan. 15. Kih. Borsod vm. Beke Márton, felesége Faggyas Ilona, fia István, felesége Gyórfy Dorottya, testvérei: Tamás és Bálint. Kassa, 1606. jan. 10. Kih. Borsod vm. Echyety (Ecsedy) István és fia György; előbb is nemes. Kassa, 1608. okt. 20. Kih. Borsod vm. 1606. évben. Gombos (de Maklár) Barnabás, felesége Kövér Dorottya. Kassa, 1606. júl. 4. Kih. Borsod vm. (Miklós, másképp Kovácsy Andrással együtt). Janthó másképp Dancs Balázs, testvérei: János, Tamás, Péter és Albert. Kassa, 1606. szept. 14. Kih. Borsod vm. Kandó (de Bogács) Jakab és István; előbb is nemesek. Kassa, 1606. jún. 13. Kih. Borsod vm. Király másképp Csizár Ferenc, felesége Bányay Borbála, gyermekei: Dániel és Katalin, öccse: György. Kassa, 1606. febr. 10. Kih. Borsod vm. Mogyorossy (de Eadem) István, János és Miklós testvérek; előbb is nemesek. Kassa, 1606.

szept. 1. Kih. Borsod vm. Ponytos (de Fejérvár) Mihály, felesége Monos Katalin és leánya Judit. Kassa, 1606. febr. 10. Kih. Borsod vm. Sebeők (de Szent-Péter) Gergely, János és Lukács testvérek. Kassa, 1606. júl. 12. Kih. Borsod vm. Szeredy másképp Tóth Mihály, felesége Szeles Dorottya, öccse János. Kassa, 1606. aug. 16. Kih. Borsod vm. Tarján Demeter, felesége Farkas Ilona, fia János, továbbá öccse Sebestyén. Kassa, 1606. febr. 25. Kih. Borsod vm. Balogh Mihály és István. Korpona, 1605. dec. 13. Kih. Borsod vm. Könny Miklós és György. Kassa, 1606. jan. 1. Kih. Borsod vm. Mészáros András. Kassa, 1606. ápr. 13. Kih. Borsod vm. Herr János (de Miskolcz), Kassa, 1606. április 25. Kihirdetve Borsod vármegyében, Miskolcon, 1606. július 9. Jaákó István és felesége Eötvös Orsolya; Kassa, 1606. április 25. Kihirdetve Borsod vármegyében, 1606. május 31. Vass (de Maklár) István és felesége, Berki Ilona. Kassa. 1606. máj. 1. Kih. Borsod vm. Nagy István (de Debrecen) hadnagy. Kassa, 1606. máj. 23. Kih. Borsod vm. Török János és István. Kassa, 1606. máj. 29. Kih. Borsod vm. Czyakó (Czakó) János (de Győrke). Kassa, 1606. jún. 4. Kih. Borsod vm. Nagy Gáspár (de Szent-Péter). Kassa, 1606. jún. 25. Kih. Borsod vm. Miklós (másképp Kovácsy) András. Kassa, 1606. júl. 4. Kih. Borsod vm. (Gombos Barnabással együtt). Zabary Péter, valamint atyja, Demeter. Kassa, 1606. júl. 15. Kih. Borsod vm. Lakatos György (de Czegléd), Kassa, 1606. szeptember 26. Kihirdetve Borsod vármegyében, Miskolcon, 1606. december 10. Foky (de Mező-Kövesd) Mihály; előbb is nemes. Kassa, 1606. nov. 6. Kih. Borsod vm. Török István, Bálint és Mihály testvérek. Kassa, 1606. dec. 1. Kih. Borsod vm. Her György (de Miskolcz) Kassa, 1606. április 17. Kihirdetve Borsod vármegyében, Miskolcon 1606. dec. 10.

7 Szatmár megyei kihirdetések: Károlyi Károly János 1606. november 6., Kassa, nemesség és címer, MOL P 655 Teleki cs. lt. No. II. 4. Előnév alapján: Szatmár vm. Balogh (De Thúr) Imre. Kassa, 1606. április 1. Kih. Szatmár vm. 1607. márc. 7. MOL (Szilassy Jánossal együtt.) Chaholtzi (de Egri) György és Tamás. Korpona, 1605. jún. 20. Kih. Szatmár vm. Jósa András (de Béltek). Kassa, 1605. jún. 24. Kih. Szatmár vm. 1606. máj. 10. (Vadas Istvánnal együtt). Kovách (de Gyarmath) István és Demeter. Kassa, 1606. jún. 15. Kih. Szatmár vm. Mészáros (de Kálló) Péter és Mihály. Korpona, 1605. jún. 14. Kih. Szatmár vm. Mór András és Mihály, Kassa, 1606. január 20. Kihirdetve Szatmár vármegyében. Nagy (de Jánd) Sebestyén. Kassa, 1606. márc. 17. Kih. Szatmár vm. 1607. ápr. 7. Nagy, másképp Pályi János és György. Kassa, 1606. aug. 25., 1606. aug. 28. Kih. Szatmár vm. Szabó (de Balsa) Balázs és István. Korpona, 1605. jún. 14. Kih. Szatmár vm. Szilassy (de Jánosi) János. Kassa, 1608. ápr. 1. Kih. Szatmár vm. 1607. márc. 7. (Balogh Imrével együtt.) Varga (de Diósd) Gáspár és felesége Tatár Erzsébet. Kassa, 1606. ápr. 10. Kih. 1607. jún. 13. Szatmár vm.

8 Nógrád vármegye: Beche Gergely és testvérei János és Márton (de Losoncz), Kassa, 1606. január 11. Kihirdetve Nógrád vármegyében, Losoncon, 1606. július 13. Losonci Literatus János 1605. — 5., Kassa nemesség és címer R 64. (Előnév alapján: Nógrád vm.) Zemplén vármegyei kihirdetés: Harsányi (aliter Litteratus) Benedek (de Kis-Harsány et Sárospatak) és gyermekei: István, Tamás és Judit előbb is nemesek, Kassa, 1606. évben. Kihirdetve Zemplén vármegyében. Sztropkói Kiss János 1605. december 11., Korpona. Nemesség és címer. Általa: testvérei György, Mihály, sógora Sztropkói Tokay Pál MOL R 64 (Előnév alapján: Zemplén vm). Gömör vármegye: Anderkó (de Páskaháza) Gergely, felesége Beé Anna és fia, János. Korpona, 1605. december 11. Kihirdetve Gömör vármegyében 1606. június 29. Jéney (de Eadem) Demeter; előbb is nemes. Korpona, 1605. dec. 11. Kih. Gömör vm. 1606. szept. 4. Abaúj vármegye Terestényi Bíró János 1606. április 4., Kassa nemesség és címer MOL P 762 Byro cs. Lad. RRR No. 72. Előnév alapján talán: Abaúj vm. (Teresztenye, Békés vármegye Csorvási Fűry másképpen Csorvász György és Antal. 1606. augusztus 1., Kassa. Nemesség és címer. MOL R 64 Előnév alapján: Békés vm.

9 Nyakas Miklós: A megye településeinek története és épített emlékei: A hajdúk betelepedésétől a közelmúltig. In.: Hajdú-Bihar évszázadai [Szerk.: Angyal László András] Debrecen, 2000. 199–472. p. Nagykereki címszónál.

10 „Egri János az magyarok hadnagya volt egy, kinek háza és öröksége Kerekibe volt” Szamosközy István történeti maradványai. 1542 – 1608. Bp. 1880.

11 Lippai Balázs, †1605. Cigány származású hajdúkatona, aki a tizenöt éves háborúban kitűnt vitézségével és 1604-ben már tekintélyes kapitány lett. 1604 októberében az elsők közt állt Bocskai szolgálatába, aki hadainak főkapitányává tette. Jelentős katonai eredményeket ért el, de részben féktelen természete, részben a nemesség megnyerése miatt január első napjaiban a fejedelem megölette.

12 Ibrányi Ferenc, a tizenöt éves háború törökellenes harcaiban kitűnt hajdúkapitány, aki 1604. okt. 14-én, éjszakán csatlakozott Bocskaihoz. Még abban az esztendőben, betegségben meghalt.

13 Dengeleghy Mihály †1612. A török hódítás miatt elszegényedett előkelő nemesi család sarjaként lett hajdúkapitánnyá. A tizenöt éves törökellenes háborúban tűnt ki, az elsők közt állt Bocskai oldalára, s vett részt a harcokban vezetőként. 1605 májusában 8000 hajdú élén Morvaországban portyázott és Szokolcát elfoglalta, majd Homonnai Drugeth Bálinttal harcolt Érsekújváráért. Korponán így jellemezték. „A föld és a foglalkozás adtak nekem nevet.” 1606 áprilisában aláírta a katonai szabályzatot. Báthori Gábor rokonaként 1608 februárjában követ volt Petki János székely főkapitánynál. A fejedelemségre jutott Báthori Lippa főkapitányává nevezte ki, 1611-ben visszautasította Thurzó György átpártolásra felszólító ajánlatát.

14 Szénássy Mátyás, a tizenöt éves háborúban feltűnt, híressé vált hajdúkapitány. 1604. október 15-én az első közt csatlakozott Bocskaihoz, részt vett az álmosdi ütközetben, 1605 januárjában Szatmár ostromát vezette, a vár feladása után az őrséget levágatta, amiért Bocskai fogságra vetette. Ennek ellenére 1605 novemberében az első közt kapott kiváltságot, a „nagyhajdú” adománylevélben szereplő kapitányok egyike. A korponai gyűlésen róla írt jellemzés olvashatatlan. 1607–1608 telén 900 hajdújával Közép-Szolnokban telet, 1608 áprilisában az egyezményt aláírók egyike, májusban feleségével nemességet kapott. Báthori Gábor hűséges támogatója volt, 1613 januárjában benyomult Szatmárba. 1616-ban szemben állt Bethlen Gáborral, 1626-ban Bagamér kapitánya volt.

15 Németi Balázs †1604. Hajdúkapitány, Dampierre ezredes seregében harcolt a török ellen, 1604. október 14-én csatlakozott Bocskai Istvánhoz, elfoglalta Szendrő várát, bevonult az önként kaput nyitó Kassára, az oszgyáni ütközetben önfeláldozóan feltartóztatta Bastát. Bátor harc közben sebesülten fogságba esett; a tábornagy kivégeztette.

16 Bocskai István Ecsedi Báthori Istvánhoz. Szerencs, 1605. márc. 20. MTT. 1874. 64 – 66.

17 Nagy László: Egy szablyás magyar úr Genfben. Hajdúböszörmény, 2000.

18 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. Itt bővebb irodalmat is találni. Pallas Nagy Lexikona.

19 1601. évi XXVII. törvénycikk a szabad hajdúk ellen, pénzbüntetés alatt, fölkelésnek az elrendelése; és arról, hogy a rendektől megnevezetteket érdemük szerint megbüntessék. Hogy a szabad hajdúknak a féktelenségét mérsékeljék, őket kiirtsák és megzabolázzák, a karok és rendek egyező akarattal megállapították, hogy a főispánok, a mágnásokkal, nemesekkel és a többi rendekkel együtt, tartozzanak a mágnásoktól hatszáz, a nemesektől pedig háromszáz forint azonnal fölhajtható büntetés alatt fölkelni. 1. § Eme rablók között kiváló nyomorgatói a nemességnek és a szegény népnek: Saárossy István, Kun György, Buday Mátyás, a kiket most a komáromi kapitány tart fogságban, és Konkoly Péter, Révész Mihállyal együtt, a Tiszánál pedig Segnyei Miklós, akiket azonnal érdemük szerint kell büntetni.

20 Az 1606. esztendőben történt Bocskai István magyar- és erdélyországi fejedelemnek testamentomi rendelése. Magyar Gondolkodók 17. század, Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1979.

DÁNIELISZ ENDRE

Nagyszalonta – a mai Bihar megye egyetlen hajdúvárosa

Kik voltak a hajdúk, akik Dózsa György seregében fontos szerepet játszottak, majd Bocskai István hűséges hadi népeként két ellenséggel szembeállva harcolták ki a vallásszabadságot és Erdély, valamint a Partium függetlenségét?

A hajdúság kialakulásától betelepítéséig

Megjelenésüket nem lehet pontos évszámhoz kötni. A kérdés egyik legjobb ismertetője (Rácz István) szerint a nagy számú pásztor, marhahajtó népség kialakulása a 15. században körvonalazódik. Mátyás király uralkodása alatt felvirágozott az állattenyésztés, amellyel a magyarság már a honfoglalás előtt foglalkozott. Ekkor a szarvasmarha ismét kiviteli cikké váll. Lábon hajtották osztrák, bajor és észak-itáliai városok piacaira. E nyájakat meg kellett védeni a vadállatoktól, nem kevésbé az útonálló rablóktól, sőt a főúri hatalmaskodóktól is. Természetes, hogy a hajcsárok bátor, életüket kockárra tevő, fegyveres férfiak voltak. Ne csodálkozzunk azon, hogy 1514-ben ott találjuk őket a földesurak ellen forduló parasztok, jobbágyok seregében, amelynek katonai magját éppenséggel ők adták.

A Dózsa-felkelés leverésekor szigorú törvényt hoztak ellenük; fegyvereiktől is megfosztották őket. De ekkor a magyar népre szakadt a törökkel vívandó csaták sorozata; fölöttébb nagy szükség volt a bátor fegyverforgatókra. Ezt követően a hajdúk zsoldos katonai szolgálatot vállaltak a királyi várakban, erdélyi fejedelmeknél, földesúri magánhadseregekben. Tagadhatatlan tény, hogy háborúk idején válogatás nélkül sarcolták, pusztították a lakosságot. Soraikat állandóan gyarapították a földönfutóvá lett jobbágyok és kisnemesek.

Bocskai István, a későbbi erdélyi fejedelem történelmi jelentőségű felismerése volt, hogy ezeket a rettegett embereket kiváltságokkal ajándékozta meg, letelepítette őket, Erdély határait s a magyar szabadságot megmentendő; e lépésével a kor legértékesebb katonaelemét mentve meg a reájuk leelkedő pusztulástól.

Az évszázad során sajátos katonai szervezetük alakult ki. Előjáróikat, kapitányaikat, hadnagyait és tizedeseiket maguk választották. Jellemző harcmodoruk a lesvetés, az ellenség félrevezetése, hosszabb időtávon a portyázás. A román történetkönyvekben is szereplő Basta Georg osztrák tábornok így vélekedett róluk: „A hajdúk vakmerőek, igen erős testűek, semmiféle dologtól és veszélytől nem félnek, nyilaikkal és dárdáikkal harcolnak, parittyával kavicsokat lőnek ki.” Az 1500-as évek végén, az 1600-as évek kezdetén az egykori gyalogos hajdúk könnyű lovakra tettek szert, s ezekben bízva, támadásuk, helyváltoztatásuk felgyorsult. Bocskai szabadságharca idején ez az átváltás fokozódott.

Az osztrák hatalommal és annak képzett csapataival első alkalommal éppen Biharban tűztek össze. 1604 októberében Giacomo Barbiano Belgiojoso grófja, császári főkapitány Szentjobb után Kereki vára ellen vezényelte zsoldosait, amely tudvalevőleg Bocskai családi birtoka volt. A csekély számú őrség meg nem védhette. A főúr segélykérésére először az elpusztított Kölesér romjai között meghúzódó 300 hajdú kötött kardot, és október 15-e éjjelén Álmosd és Diószeg között futásra kényszerítette az ellenséget. Ezt az összecsapást a végső győzelemhez vivő nehéz csaták sorozata követte, amelynek eredménye a vallásszabadság kivívása és Erdély önállóságának elismertetése volt. Ekkor már 30 ezer hajdú állott Bocskai zászlaja alá.

A fejedelem nem maradt hálátlan a hozzája hű hajdúk személye és családja iránt. Telepítéseivel olyan megoldásra mutatott példát, amely a magyar jobbágyok felszabadításához, a paraszti sorból való kiemelkedéshez, az örökös röghözkötés rendszerének felbomlásához vezetett volna. Tragikus, hogy mindezt 1606. december 29-én bekövetkezett halála két és fél századdal elodázta.

Valóságértéke azonban maradt a hajdúk ún. aranybullájának, kiváltságlevelének, amellyel hét (végül csak hat maradt) hajdúvá-

rosba telepítette híveinek egy részét, és pedig az alábbiakba: Böszörmény – ez lett a hajdúkerület székhelye –, amelybe Nánás, Dorog, Hadház, Szoboszló, Vámospércs tartozott.

Ezekon a hajdúvárosokon kívül még szinte kétannyi hajdúcsalád maradt. Később Báthori Gábor, Bethlen Gábor, a két Rákóczi György kiváltságlevelei révén ezek szintén földet kaptak állandó letelepedésre a bihari, szabolcsi, zempléni és borsodi részeken. Ők azonban már nem tudták megtartani eleve korlátozott szabadságukat, s a Habsburg-uralom kényszerítésének hatására újból földesúri hatalom alá jutottak, amint ez Szalonta esetében is megtörtént, amely Esterházy birtokká lett. Köztudott: a kiváltságaikat elveszített hajdúivadékokban élénken élt privilégiumaik visszaszerzésének a vágya, s ezt az ún. hajdonikális perrel kívánták tetté emelni. A szalontaiaknak ebből annyi eredményük származott, hogy életük és gazdálkodásuk szabadságát évi taksával sikerült megváltaniuk, s a hadnagyi székét visszaállítaniuk. Ebben a helyzetben élt az Arany-nemzetség is, amely az I. Rákóczi Györgytől kapott nemesi kiváltságlevél ellenére taksás-jobbágyként folytatta a paraszti életmódot.

Kölesér

A hajdúkérdés kutatói s a helytörténészek – furcsa módon – kevés figyelmet fordítottak ama kérdés megvilágítására, milyen okok készítették az eredetileg Kölesér várába telepített harcosok átköltözését Szalontára, és miért éppen a Toldi-család possessióját választották a megannyi fölperzselt, elpusztított település közül.

A következőkben ennek okát kívánom föltárni, alapozva a hajdú-problematika eddigi kutatási eredményeire. A későbbiek megértéséhez szükségesnek ítélem a szóban forgó két település, Kölesár és Szalonta kialakulásának, kezdeti történetének a bemutatását.

A törökdúlás előtt Bihar vármegye délnyugati része a Fekete-Körös vízrendszerével függött össze. Felső folyásán ebből szakadt ki a Kölesér és a Gyepesér, amelyek lápok, mocsarak megtermékenyítése után közel száz kilométernyi kacsaringóval az anyafolyóba tértek vissza. A vizenyős terület a magas törzsű mocsártölgyeknek,

a síkság pedig a bükknek volt az életeleme. A végeláthatatlan, összefüggő erdők „gyarakjain”, irtásain, valamint a némileg kimagasló szigeteken 22 kisbirtokosi település sorakozott, egymástól három-öt esetleg tíz kilométernyi távolságra.¹ Közülük Kölesér mezőváros emelkedett a legnagyobb tekintélyre, mely – falakkal megerősített hely lévén – „az ősi Bihari Várispánságnak szívét képezte. (...) Fölényének bélyegét rányomta Bihar megye egész déli részére, mind világi, mind egyházi tekintetben. A megye említett harmada még a XVI. század végén is a helységről köleséri területnek neveztetett. (...) A polgári felosztást nyomon követte az egyházi, felállítván a köleséri főesperesi kerületet.”² Ezzel együtt járt egy tágas téglatemplom és a káptalani iskola emelése, amelyet több hasznos és rangos épület követett, hiszen csakhamar királyi vendégek szálltak meg falai között. Említsük meg IV. (Kun) László királyt, majd feleségét, Anjou Izabella Erzsébetet, aki itt lelt ideiglenes otthonra (1282). Két és egyharmad század múltán, 1514 májusában az ellentétes társadalmi osztályhoz tartozóknak, Dózsa mezítlábas hadainak lett a gyülekező helye, akik innen indultak Arad, Lippa, Sólymos, Csanád megtámadására.

Egy emberöltőnyi idő múltán, 1548 tavaszán Erdély és kapcsolt részeinek rendjei Kölesér várában tartották országgyűlésüket, amelyen Erdély kormányzója, Várad püspöke, Fráter György is részt vett. Feltételezhető Zápolya János özvegyének, Izabella királynénak a jelenléte is.³ Jónéhány lelkészét, tanítóját névszerint ismerjük, sőt azt is tudjuk, hogy középfokú scholájából Paulus de Kellesér (1444) és Franciscus de Keresér (1488) a bécsi katolikus univerzitás peregrinus diákjai voltak.⁴

Gazdasági súlya központi helyzetéből adódik, ez vásárainak látogatottságán, az árucserének élénkségén volt lemérhető. Ez természetes következménye annak a ténynek, hogy a Váradot Araddal összekötő út Köleséren haladt át, amit itt keresztezett a Hármaskörös mentéről Belényes irányába vivő, Gyulát érintő, másik fontos útvonal.

Kölesérnek a 13. századtól a 15. századig elért egyházi, közigazgatási és kulturális jelentőségéhez nem mérhető az Erdőhátság egyetlen települése sem. A kisebbek sorából – tárgykörünkbe tartozásánál fogva – Szalontát emeljük vizsgálódásunk fényébe.

Szalonta

Neve először – Zolunta alakban – II. András királynak egyik, 1214-ben kelt adománylevelében tűnik fel. A királyi család birtoka, de egy szűk századnyi időre az egyházhoz kerül. Tőle visszazáll Károly Róbert tulajdonába, aki Lemenchei István fiának, Bertalannak adományozza. Ettől kezdve örökösödés vagy adományozás révén középbirtokos családoké. 1398-ban a kiejedt Toldi família egyik ága szerzi meg, amely megkülönböztető nevét helységünkről kapja.

Lakóinak számára két, hiteles összeírás alapján következtethetünk. 1337-ben Szalonta katolikus papját évi nyolc garas pápai tized megfizetésére kötelezik, míg Kölesér plébánosát 35 garasra.⁵ Kétszáz-tizenöt évvel későbből pontosabb adattal rendelkezünk. 1552-ben I. Ferdinánd király elrendeli Bihar vármegye portáinak összeírását. Eszerint Szalontán Toldi Mihály hét és fél, Toldi Miklós hat portának a birtokosa, míg Köleséren a váradi püspökségnek 117 portáját jegyzik föl. A használatos kulcs szerint átszámítva Szalontán körülbelül 54 igás jószággal rendelkező jobbágy él, családtagokkal együtt megközelítően 324 személy; Köleséren kilencszer-tízszer ennyien, azaz 2800–3000 lélek, a legszegényebekben, a miserabilisiken kívül.⁶

Az Erdőhátság népét éppen ezekben az években éri el a Németországból kiinduló eszmei áramlat, a reformáció. A Lippáról származó Kristóf diák ékesszólása Kölesér lakóinak jórészt a protestantizmus pártjára állítja, 1552-ben pedig már Szalonta és Tenke is az új vallás hívévé szegődik, ide értve a birtokos Toldi-családot is.⁷

A 16. század utolsó harmadában már-már gazdasági fellendülés köszönt a Kölesér mente népére, amikor dolgos életüket rabló, portyázó csapatok zavarják meg. Ők azok, akik 1566-ban elfoglalják Gyula várát, ahonnan gyors lovaikon pár óra alatt elérik Jenőt, Sarkadot és persze Kölesér mezővárost. 1573-ban népes sereggel pusztítják végig a Fekete-Körös völgyét, Belényesig eljutva. A közbeeső települések népét kirabolják, foglyokat ejtenek.

Ez a tapasztalat indította Toldi Mihályt és Miklóst arra, hogy udvarházuk közvetlen környékét földhányással és vizesárokkkal vegyék körül. Hasonlóan cselekedett Kölesér mezőváros népe is, akiket már századok óta várfal és a névadó patak vize védett, de erősségét, biztonságát ezek után minden eszközzel fokozniuk kellett.

„Isten felkölté a hajdúkat“

A vidék lakossága alig tér magához, amikor az említettnél is pusztítóbb veszedelem szakad rájuk. Az oszmánok legközelebbi céljuknak Várad megszerzését tekintik, Musztafa pasa 1598-ban hatalmas erővel támad, de a védők ellenállnak és győznek. Ekkor a megálázott sereg – szegedi és gyulai szállására visszavonulóban – az útjába eső helységeket lángba borítja, lakóit megöli vagy rabszíjra fűzi. Az Erdőhátságon Szalonta, Pata, Pánt, Répáskeszi, Kéza, Mezőpanasz, Mezőgyarak, Kis- és Nagyvásári, Bagos, Sziltarcsa, Vémer és a többi, összesen 22 falu teljesen elpusztul, a gazdag mezővárossal, Kölesérrel egyetemben. Az életben maradtak az áthatolhatatlan erdőkben s a mocsarak szigetein kerestek menedéket. A férfiak közül számosan hajdúknak vagy zsoldos katonáknak álltak.

Bocskai István hűségében

A hajdúkérdés kutatója és egyik legjobb ismerője szerint „a hajdúk ebben az időben főleg a szabolcsi, bihari részeken a török hódoltság és Erdély között fekvő, senki földjének mondható területen csoportosultak, (...) az elpusztult falvak romjai között tanyáztak, várva a történelem jeladását”.⁸

Ez történhetett Dél-Biharban a Gyepes és Kölesér közötti térségben is, amit az irányító hatalom erőtlensége és bizonytalansága mindenképpen elősegített. Az előzőekben említett 22 helység munkabíró férfiai „beültek a pusztuló falvakba, de nem álltak jobbágyterhek alá. Évekre is megtanyáztak egy-egy faluban, de a fegyvert nem tették le, s amikor hadi vállalkozásra hívták őket kapitányaik, megalkudtak, és kezet adtak”.⁹

Sajnálatos, hogy az Erdőhátság szabad hajdúkká lett lakóiról egyetlen korabeli följegyzés sem maradt reánk. Nem tudjuk, hogy 1598 és 1604 között, azaz hat éven át Kölesér vára és más települések romjaiban meghúzódó „liberi haidones” részt vettek-e törökellenes vállalkozásokban, például Sarkad vára fölszabadtításában (1599. szeptember 17–18.), vagy – más társaikhoz hasonlóan – ők is saját népük sanyargatói lettek.

Az első róluk szóló hír 1604 októberéből maradt reánk. Bocskai István ekkor győződött meg arról, hogy a magyarság – a törökökkel vívott harcában – a Habsburg uralkodóra nem számíthat. Elpártolásának megtorlását Bécs Belgioso főkapitány zsoldos hadseregére bíz-

ta. Első lépésként a Bocskai-birtokhoz tartozó Szentjobbot foglalta el és már Kereki várának ostromára készülődött, amikor „Örvendy Pál kapitánynak sikerült megnyernie a Kölesér romjai között tanyázó hajdúkat. Ők, háromszázan, Egri István vezetésével a várba siettek, s oly vitézül védték, hogy a németek csúfos vereséget szenvedve elmenekültek.”¹⁰ „Így kezdődött el az első szabadságharc, örök dicsősége a szalontaiaknak, mert őseik vonták ki először kardjukat az Istenért és a szabadságért” – írja Móczár József helytörténész.¹¹

További előnyös hatása is volt a köleséri háromszázak Bocskai mellé állásának. Példájukat az adorjáni táborban és más, a császárhoz hű várakban szolgáló hajdúk is követték. Összefogásuknak tulajdonítható, hogy 1604. október 15-én az Álmosd és Diószeg közötti mezőn Petz ezredes 3500 emberből álló seregét teljesen megsemmisítették, sőt magát Belgiosot is üldözőbe vették. Ezzel a győzelemmel kezdődik a magyarságnak a két elnyomó hatalom ellen vívott szabadságharca, amelyben Bocskai leghűségesebb harcosainak a hajdúk bizonyultak. A bihari tájak főura – fejedelemmé választása után – megbecsülése jeleként az ország nemeseinek sorába emelte és a hat hajdúvárosba, valamint Bihar megyébe telepítette őket. Utóbbiak közé tartoztak az úgynevezett köleséri hajdúk is, akiknek további hadi tetteiről másfél éven át Klio, a történelem múzsája mit sem jegyzett föl.

A hajdúk Kölesér helyett Szalontát választják

Bocskai István fejedelem a Debrecen környéki hajdúvárosoknak biztosított jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel a Jothe Gergely kapitány vezérlete alatt hadakozó hajdúkat is. Az 1606. március 14-én, Kassán kelt oklevél tanúsítása szerint „egész Kölesér mezővárosunkat (...) a háromszáz katonának adtuk, adományoztuk örök jogon”.¹²

Ezt olvasva önkéntelenül vetődik fel előttünk a kérdés: A fejedelem választása miért esett éppen Kölesérré?

Elsősorban hadászati, honvédelmi megfontolásból. Mint bihari nagybirtokos és 1592–1598 között Várad kapitánya, jól ismerte a földfelszíni adottságokat, Erdély itten húzódó nyugati limesének fontosságát és fenntarthatóságát. A két ellenséggel szembeni védelem

fontos tényezője volt a Székelyhíd, Várad, Kölesér, Sarkad, Jenő, Lipa várláncolat, amelynek egyik fontos láncszeme, Kölesér 1598 után használhatatlanná lett, miközben Gyulán már a török volt az úr.

Erdély kapujának és erős végvárának, Váradnak Kölesér előretolt bástyája volt a délről északra vivő hadiút mentén.

Nem hanyagolható ama tény sem, hogy a tordai ediktum értelmében a dél-bihari földek is a váradi katolikus püspökség tulajdonából a váradi várba jutottak; ezáltal Kölesér újratelepítését az előbbi hatóság nem sérelmezhetette.

Bocskai eme döntésében a megbecsülés erkölcsi parancsa is bizonyára szerepet játszott. Emlékeztetett a háromszázak érdemeire, elszántságára, amelyről kerek várkastélyának védelme, majd az álmosdi csata során személyesen meggyőződhetett. Noha e csapat katonai állománya másfél év alatt némileg cserélődött, a Köleséren teljesítendő szolgálat többségük számára az Erdőhátságra való hazatérést jelentette, s így a reájuk testált hadi szolgálattal közvetlenül a maguk otthonát, családját védték.

Kapitányuk, Jothe Gergely vezetésével a kijelölt őrhelyen termettek, ahol egyhamar arról győződtek meg, hogy a romok még romosabb állapotban vannak, és a kóborló, pusztító törökök látogatásai gyakoribbakká váltak. Birtokba iktatásuk jogi processzusát sem véghezvették el a színhelyen, hanem a Váradhoz közeli Körösszegen hajtották végre.¹³ Biztonságosabb helyet kellett keresniük. Két hónap alatt bejárták a Kölesér, Gyepesér, Fekete-Körös közének elpusztított falvait, köznemesi birtokait. Végül az erdők, mocsarak mögé rejtőzött, a fontosabb utaktól távol eső Szalontát vélték a legalkalmasabbnak. További előnye, hogy a Toldiak udvarházukat egykor védőművel vették körül, amit a hajdúk folyamatosan magasíthattak, erősíthettek. (A néphagyomány szerint a „kastély” és három jobbágyház is épen maradt.) Hátránya viszont, hogy családi tulajdon, de ezt is megoldották. Toldi Györgytől előbb zálogba veszik, majd 1625-ben 1000 tallérért örökáron megvásárolják. Bocskai jóváhagyásával még 1606 májusának folyamán átköltöznek és június 3-án birokba is iktatják őket.¹⁴

A Toldiak ekkor válnak meg véglegesen két századnál is hosszabb időn át birtokolt tulajdonuktól. Azonban előzőleg kikötöt-

ték, hogy jobbágyaik helyt maradhassanak, s a hajdúkkal egyenlő kiváltságokban részesüljenek. A fegyverek oltalmában bízva a mocsarak szigeteire húzódnak is előmerészkedtek, beköltöztek, és magántulajdonukkal gyarapították új lakóhelyük gazdasági erejét.

Ezt követően Szalontát az erdélyi fejedelmek számtalan előjoggal, állattartásra alkalmas pusztával gazdagították. Ezeknek köszönhetően a 17. század derekán a hivatalosságok és a közemberek a legjelentősebb Körösköz-bihari hajdú településként tartották számon.¹⁵

Jegyzetek

1 Jakó Zsigmond: Bihar vármegye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.

2 Bunyitai Vince: A váradi püspökség egyházai. III. Nagyvárad, 1884. 466–467.

3 i. m. 469.

4 Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. 228, 310.

5 Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1966. 636, 665.

6 Conscriptio Comitatus Bihariensis. Anno 1552. – A Bécsben őrzött eredetinek hiteles másolata a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban. – Az egy portán élők számának meghatározásához fölhasználtam Markó László Általános történelmi fogalomgyűjtemény (Budapest, 1992.) és Mezösi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (Nagyvárad, 1943.) című monográfiáit. Ezek szerint egy adózó porta 4 jobbágyháztartással azonos; a családokat átlagosan 6 tagúaknak tekintettem.

7 Rozvány György: Nagy-Szalonta történelme. I. Gyula, 1870. 14.

8 Rác István: A hajdúság története. Budapest, 1957. 15–16.

9 Szabó István: A hajdúság kialakulása. Debrecen, 1956. 27.

10 Móczár József szerk.: Nagyszalonta 1606–1906. Nagyszalonta, 1906. 27.

11 I. m.

12 Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971. 53.

13 Szendrey István: A bihari hajdútelepek társadalma a XVIII. század végén. In: Kossuth Lajos Tudományegyetem, Acta, 1957. Debrecen, 47.

14 Szendrey István: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen, 1958. 5. – Móczár i. m. 38.

15 Dankó Imre: A Körösköz-bihari hajdúság. Gyula, 1959. 51.

DR. SZÉNÁSSY ZOLTÁN

Bocskai felvidéki hadjárata

A 17. század eseményekben és jelentőségben eltér az előzőektől. A 16. századot – a török terjeszkedés következtében – a honvédelem, a végvárak hősi harca jellemezte. A századfordulóra kiegyenlítődték az erőviszonyok a török szultán és a magyar király viszonylatában. Így az arcvonalak megszilárdultak. Egyúttal világossá vált, hogy a magyar trónt birtokló Habsburg-uralkodóház messze nem képviseli a magyar nemzeti célokat. Vagyis, a két hódító között – török vagy német – csak stílusbeli különbség létezik.

Ilyen történelmi viszonyok és körülmények készítették a magyar nemesség jobbait fegyveres megmozdulásokra a bécsi udvarral szemben. Így joggal nevezhetjük a 17. századot a felkelések századának. Ezek a következők voltak:

Bocskai István felkelése	1604 – 1606.
Bethlen Gábor felkelése	1619 – 1622.
I. Rákóczi György felkelése	1644 – 1645.
Wesselényi „összeesküvés”	1665 – 1671.
Thököly Imre felkelése	1682 – 1685.

A 17. század társadalmi megmozdulásai összefüggésbe állnak az új hit, a reformáció elterjedésével. A bécsi udvar mindent elkövet, hogy a Habsburg-birodalomban ne találjon kedvező visszhangra Luther és Kálvin tanítása. Azonban minden ilyen irányú igyekezet hiábavalónak bizonyult, mert a századfordulón például Komárom lakosságának többsége már az új hitet követte. Sőt, Erdélyben szinte államvallássá lett a protestantizmus. Magyarországon (királyi Magyarország) a protestantizmus egyben nemzeti kiállást is jelentett a Habsburgokkal szemben. (Erdélyben még ma is a református templomot magyar templomnak nevezik.) Erdély ekkor vezető szerepet játszott a magyar történelemben. Fejedelmei nem egyszer fogtak kardot az összmagyarság védelmében, ahogy ez a fentiekből kiviláglik. Ilyen erdélyi fejedelem volt Bocskai István, akiről a krónikás így ír: „Erdély fejedelmévé is megválasztották, de ő inkább

az egész nemzet ügyének lelkes bajnoka.”¹ Bocskainak, a bihari főúrnak sikerült megnyernie, a Habsburg-ellenes megmozduláshoz a hajdúkat, akik seregének magvát képezték. A hajdúk vezérei pedig a kapitányok voltak, mint: Lippai Balázs, Ibrányi Ferenc, Dengeleghy Mihály, Szénási Máttyás, Német Balázs. 1604 októberében a hajdúk szembefordultak a Magyarországot könyörtelenül szipolyozó Belgiojoso gróf kassai főkapitánnyal, és Bocskai zászlaja alá álltak. Erről Bocskai így ír: „... magoktól is ugyan így reá támadtak volna a németre. Azonban, hogy értették, hogy minket is kergettenek: magok jövének érettünk.”² A hajdúk esküt tettek szolgálatukra, ilyképpen: „megesküvének... a mezőn... hívek s igazak leszönk a Nagyságos Bocskai István úrnak minden vitézlő dolgában mi édes hazánknak megh maradásájér.”³

Bocskai fő ellenfele Basta császári hadvezér volt. Hogy vele szemben eredményesen vehesse fel a harcot, a felkelő magyar sereget a következőképpen szervezte meg: Az összes magyarországi csapatok élére Homonnay Bálintot állította. Az erdélyi seregek vezetését Gyulaffi Lászlóra bízta. Homonnay parancsnoksága alá tartozott még Rhédey Ferenc alsó-magyarországi és Senyei felső-magyarországi hadoszlopa is. 1604. október 15-én Álmosd és Diószeg között levertek Basta és Belgiojoso kassai kapitány seregeit. Kassát Lippai Balázs hajdúkapitány foglalta el. Kassáról, Felső-Magyarország központjából, október utolsó napján a hajdúvezér szólítja fegyverbe a bányavárosokat: „az iga lerázására (...) fogjanak fegyvert, hogy végre megszabadíthassuk édes hazánkat a jogtalanságtól és pusztításoktól.”⁴ Nemcsak a bányavárosok, de Lőcse és Bártfa is hűséget fogadtak Bocskainak.

Bocskai nemzetközi szinten is erősítette a felkelést. Követeket küldött a német fejedelmi udvarokba. Elérte Lengyelország semlegességét. Megnyerte támogatóul Movilă moldvai fejedelmet, majd Radu havasalföldi vajdát is.

Bocskai hadműveleteinek központi időszaka 1605-re tehető. Seregei kiszorították a Felvidékről Bastát. Az előbb említett városokon kívül Füleket és Érsekújvárt is elfoglalták 1605 májusában a Dunántúlon, sőt Morvaország határán is megjelentek a hajdú seregek. A bevehetetlen Komáromot szintén körül fogták, ám

nehéztüzérségük nem lévén, az ostromot nem tudták sikerre vinni. A hajdú csapatoknak Komárom körüli harcairól Istvánffy Miklós a következőket írja: „Mindezekben a bajokon felül, amint mindenfelé fellángolt a háború, a pártütésre rábírt Csallóköz sziget elpártolását újabb veszély tetézte, amely mind Győr, mind Komárom védelmezőire nézve, kétségtelenül nagy távolságot jelentett, mivel megszállták a szárazföldi utakat, és elpusztították a dunai hajózást.”⁵

A Bocskai-felkelés 1605 tavaszára kiszélesedett. Ahogy írja az egykori krónikás: „az egész magyarság ehhez két kézzel nyúlt, elannyira, hogy hasonló egység soha még az magyar közt nem lett volna.”⁶ Az esztendő nyarára a Felvidék oly fontos városai, mint Nagyszombat, Nyitra és Trencsén sorra meghódoltak.

A felkelők sikerei és győzelmi esélyei megmutatkoztak az 1605-ös esztendő alkotmányos sikereiben is. Bocskait előbb az erdélyi vármegyék és a székelyek február 21-én Nyáradszeredán Erdély fejedelmévé kiáltották ki. Ezt követte a szerencsi országgyűlés, ahol április 20-án Bocskait Magyarország fejedelmévé választották. A török is felismerte Bocskai sikereinek jelentőségét, s hogy kifejezze bizalmát, a szultán koronát küldött neki, ezzel őt Magyarország királyaként aposztrofálva. Bocskai azonban visszautasította a királyi címet, azzal a megindoklással, hogy Magyarországnak van királya. Kitűnő diplomáciai érzéssel jól látta meg a magyarság helyzetét, a német és török relációban, ahogy mondta: „elől tűz, hátul víz.”⁷ Tudván, hogy sikereinek fő biztosítója a hajdúk hűségében rejlik, a Korporán tartott országgyűlésen, 1605 decemberében, vagy tízezernyi hajdújának nemességét adományozott. Ezt történelmileg „Hajdú-nemességnek” nevezzük. Letelepítette őket és földet is adott nekik. Így alakultak ki az ún. hajdúvárosok: Hajdúböszörmény, Hajdúhatháza, Hajdúdorog stb.

Bécs felismerte Bocskai sikereinek jelentőségét. És kiindulva azon földrajzi és katonapolitikai realitásból, hogy Bocskai mögött ott áll a Török Birodalom, jobbnak látta a közös megegyezés útját keresni.

Ilyen körülmények közepette indultak meg Bécsben a diplomáciai tárgyalások, melyeken a magyar küldöttséget Illésházy István, Bocskai kancellárja vezette. A hónapokig tartó tárgyalások végül eredményre vezettek, és 1606. július 23-án, minekután az ország-

gyűlés és a hajdúk is elfogadták a szöveget, maga Bocskai is aláírta. Ezzel Bocskai fő törekvése, Erdély önállósága megvalósult. A szerződés további lényeges pontjai a következők: a Szent Korona Pozsonyban tartandó, őrizete magyarokra bízassák; a király magyar ügyekben csak magyar tanácsadókat hallgathat meg. A királyt távollétében a nádor helyettesíti stb. A magyar nemzeti célok mellett széles körű szabadságot biztosított a református vallásnak is: „...királyi felség... a karokat és rendeket, akik csak Magyarországnak határain belül élnek... úgy mágnásokat és nemeseket, mint a ...koronához tartozó szabad és kiváltságos városokat... az ő vallásukban és hitükben soha és sehol megháborgatni nem fogja, semmi mások útján... meg nem engedi.”⁸

A bécsi békét, mintegy kiegészítve, jött létre Bocskai közbenjárására a Komárom melletti Zsitvatónél 1606. november 11-én az ún. „zsitvatoroki” béke Rudolf császár és Ahmed szultán között. Ez húsz esztendőre biztosította a fegyvernyugvást. A szerződés szövegezése, Zsitvatóval szemben, a Duna jobb partján, Dunaalmáson történt meg, az ottani bencés kolostorban, melynek helyén, minderről bizonyossággként, egy kis emlékmű tanúskodik. E szerződés értelmében Komárom vármegye községeinek kb. fele-fele lett adózója a császárnak, illetve a török szultánnak. Idézet a szerződés szövegéből: „Ami az Esztergomhoz tartozó részeket illeti, mivel azt a keresztyének a törököktől foglalták vissza, amiképpen azok a faluk abban az időben a törökök járma és birtokában voltak, úgy és most jövőre is alávetve maradjanak. De azokon kívül másokat a törökök hódoltságára ne kényszerítsenek.”⁹

Nemzeti tragédiánk, hogy ez a kitűnő hazafi, Erdély kiemelkedő fejedelme még életének ötvenedik esztendejét sem érthette meg. Sikereinek évében 1606. december 29-én meghalt. Állítólag kancellárja, Kátay Mihály mérgezte meg, akít a feldühödött tömeg Kassa város piacterén felkoncolt. Bocskai fölismerte a Habsburg veszélyt, ezért ellenpólusként Erdélyt erősítette. Politikai végrendeletében, amely Alvinczy Péter kassai prédikátor jelenlétében készült, meghagyja az utóknak a következőket:

„Ezeknek utána mint Nemzetemnek, Hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotok rendezésére... megha-

gyom és írom, szeretettel intvén mind az Erdély és Magyarországi Híveinket az egymás között való szép egyességre, Atyafiúi szeretetre, az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelmek alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlük el ne taszítsák, tartsák ő atyafiaiának, és ő véreknek tagoknak... Valameddig pedig a Magyar Korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben tartani.”¹⁰

Végrendeletében Erdélytől is elbúcsúzott, és azt édes hazájának nevezi: „ki őt szülte, nevelte, tartotta, kinek sok javát vette és azonképen holta után is híret ott igyekszik inkább terjeszteni, nevelni és a maga dicséretes emlékezetét hátrahagyni.”¹¹

Végrendeletét Kolozsvárt a nagytemplomban, koporsója felett olvasták fel, ezzel mintegy üzenetét a jövő századnak, a magyarság helytállásának az ő szeretett Erdélye iránt.

Jegyzetek

1 Dolinay Gyula: Történelmi arcképcsarnok. Otthon nyomda, Budapest. 37. o.

2 A magyar nép története. (szerkesztőbizottság) Magyar Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953. 140. o.

3 Magyarország története (szerkesztőbizottság) I. k. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1967. 222. o.

4 Bél Mátyás: Komárom vármegye. Kalligram Kiadó Pozsony, 1996. 189. o.

5 Magyarország története. i. m. 225. o.

6 u. o. 227. o.

7 Tört... forrásszemelvények. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 275. o.

8 u. o. 244. o.

9 Unger M. – Szabolcs O.: Magyarország története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967. XXX. 104. o.

10 u. o. 108. o.

11 Hóman B. és Szeffű Gy.: Magyar történet V. k. Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest, 225. o.

SÁRKÁNY VIOLA

Bocskai, Kolozsvár és Kismarja kapcsolata

Hol született Bocskai István?

„Várad kapitánya Stephanus Bocskai nagy ember és magyar úr volt... Féltette birtokait és várait Belgiojosotól és erre fölkelte... Megvédte a lelkiismeret szabadságát. Megnövelte a magyarság harcos dicsőségét... Fáklyát gyújtott a magyar génusznak” – így emlékezett majd száz évvel ezelőtt Ady Endre, az Érmellék nagy szülője és a fejedelem nagy tisztelője.

„Valaki az Értől indul el”, mint Bocskai a hajdúival 400 évvel ezelőtt, hogy befusson a „szent, nagy Óceánba” – a magyar- és a világtörténelembe.

Milyen európai és országos változások, események sodorták Kismarjai Bocskai Istvánt a halhatatlanság felé?

A 16. század elején, a reneszánsz és a nagy földrajzi felfedezések által teremtett gazdasági, társadalmi viszonyok következtében kialakuló új szellemiség: a nemzeti, polgári egyéniséget hangsúlyozó protestantizmus, átformálta a keresztény Európát és az akkori globalizáció ellen létrehozta a nemzeti egyházakat. A reformációnak nevezett új vallási irányzat, úgy menti át a keresztény hit alapvető eszméit, hogy abban a lélek és az ember teljesebb szabadsága, alkotókészsége bontakozhatott ki és az egyén jobb megbecsülését jelentette. A reformáció megjelenésével majdnem egy időben a 16. század közepétől Európának ezen a keleti szélén Nagyvárad, az Érmellék kis falvai és benne Kismarja – és majdnem az egész Magyarország – felveszik a legeurópaibb vallást, a kálvini hitvallást, mint az angolok, a skótok, a hollandok, a svájciak és a francia hugenották, Európa legpolgárosultabb nemzetei. Ez a vallás motorja lett a haladásnak, Magyarországon pedig, „csontozatot adott egy összetört gerincű népnek” és szellemi kísérője lesz függetlenségi harcainknak.

Mert, ekkorra már három részre szakadt Magyarország. A hatalmas török birodalom és a nem kevésbé hatalmas német-római császárság közé ékelődve vívja élet-halál harcát. Évszázadokon át „két pogány közt egy hazáért omlik ki vére”. Az Erdélybe visszaszorult magyar államiság hiába mutat példát újra Európának európaiságból, vallási türelemből a tordai országgyűlésen, a német-római császár, Habsburg II. Rudolf, aki I. Rudolf néven sajnos a magyar király is, a protestánsok üldözésével, a függetlenség megnyirbálásával, koncepciók perekkkel önmaga ellen fordítja még maradék híveit is. A növekvő elkeseredés 1604 októberében kirobbantja az első nagy Habsburg-ellenes szabadságharcot, az első nemzeti felkelést, amelynek élére a „század legbiztosabb érzékű magyarja”, Kismarjai Bocskai István áll, aki kezet nyújt a hazájából és nemzetéből kitagadott hajdúknak és együtt „Pro Patria et Fide” – Hazáért és Hitért – azaz a magyarságért és a protestáns Európáért megvívják a magyar történelem egyetlen győztes szabadságharcát.

Hol született ez a kiváló hadvezér, politikus és messzire tekintő államférfi?

A világtörténetben már többször hallottunk vetélkedést költők születési helyéért, például Homéroszt hét város vallotta magáénak, Petőfi Sándor is „több helyen” született, de olyan, hogy a magyar történelem egyik legnagyobb múltú városa és egy kis falu mondja magáénak a győztes hadvezért – esetünkben Bocskai Istvánt – egyedülálló történelmünkben.

Szamosközi István a fejedelem kortársa és történetírója, ő írja le először Kolozsvárt a fejedelem szülőhelyének. Ezt átveszi Bocatius János Kassa főbírája, Bocskai hűségese embere, s ez végigvonul a magyar történelmen.

Maga Osváth Pál az 1896-os millenniumra Kismarjáról írt könyvében szintén ezt a hagyományt erősíti meg.

Ugyanezt vallja Bocskai első nagy monográfusa, a református történész, Benda Kálmán is. A következőkben rajzolja meg a történeti hátteret, és írja le a születés körülményeit: „Erdély 1551-ben átmenetileg Ferdinánd császár uralma alá kerül, de nem sokkal később a keleti

részek elégedetlenek, és 1556-ban nyílt ellenállásba kezdtek, visszahívták Zápolya özvegyét, Izabellát és kiskorú fiát, János Zsigmondot, néhány hét alatt kiszorították Erdélyből a császári katonaságot.

Ferdinánd fő emberei, a király nevében kormányzó Dobó István (az egri hős) és sógora, Bocskai György családjával a fejedelemasszony fogságába esik. Itt, szüleinek kolozsvári fogságában látta meg a napvilágot Bocskai István 1557 januárjának első reggelén, egy pénteki napon.”

Dr. Makkai László professzor – református történész – szintén a „kincses Kolozsvárt” tartja a nagy fejedelem szülőhelyének, de másként mondja el a történelmi körülményeket: „Bocskai György és felesége Sulyok Krisztina, úgy kerültek Magyarországról Erdélybe, hogy részt vettek a Dobó István által vezetett Habsburg-ellenes összeesküvésben, s mikor ezt leleplezték ide menekültek.”

Dr. Nagy László a Bocskai-szabadságharc legnagyobb kutatója, akinek a legtöbbet köszönhetünk a korszak feltárásáért, ő is Kolozsvárt fogadja el születési helynek.

Bár a történetírókat olvasva nem egyértelmű, hogy a Bocskai család 1557-ben miért volt éppen Kolozsvárott? – Bocskai György mikor tért át a császár hűségéről az erdélyi fejedelem hűségére? – de mindegyik történész megerősíti, hogy Kismarja a Bocskai család ősi lakhelye, Kismarjáról nevezték és neveztették magukat. A kiváltságlevél állítása szerintük azt jelenti, hogy Kismarját a szélesebb szülőföld értelemben használja a fejedelem, mivel ott volt, illetve itt van a családi sírbolt, szülei a kismarjai templomban nyugszanak, és a történészek szerint ő maga is úgy rendelkezett, hogy majd az ősi sírboltba temessék. (De mint tudjuk, hatalmas pompával, mint erdélyi fejedelmet Gyulafehérvárott helyezték örök nyugalomra.)

Ha igaz, hogy Bocskai István Kolozsvárott született az ún. Szarvas-házban – ami eredeti alakjából már semmit sem őrzött meg –, néhány méterre a nagy Hunyadi Mátyás szülőházától, akkor ott a földnek különös kisugárzása van; a magyar történelem két világító fáklyáját adta, egyikük sem született királyi családból, de mindkettő Magyarország legnagyobb közjogi méltósága lett. Mátyás az egyik legnagyobb magyar király, Bocskai az egyik legnagyobb erdélyi fejedelem, „aki hatalmas bátyát emelt az Ígérlet földjének védelmére”, s mindketten példaképei a nagy fejedelmeknek, s minden magyarnak.

Tehát, amíg a hivatalos történetírás inkább Kolozsvárt, a közvélemény Kismarját fogadja el születési helynek.

A kortársak közül a Wittembergát megjárt protestáns prédikátor, Debreczeni Szappanyos János 1605-ben Bocskai Istvánhoz írt Militaris congratulatio című versében írja:

*„Bihar vármegyéből
Hogy te ez kis helyről
Származtál oltalmunkra,”*

A kismarjai egyházi levéltárban található az 1776-ban Gyulai Gábor notarius másolta jegyzőkönyv, az 1606-ban Vezelin Mihály főbírósa idején megkezdett, de már elrongyolódott Prothocollum helyett, ahol a következő olvasható: „Ezen fejedelem Bocskai Istvánról.... elég azt ezenn Prothocollumból tudni, hogy ez ezenn nemes Városból származott.... Ideig való lakóházok Bocskai Eleinek volt a Földvárban, amellynek emlékezetes helye még ma is fenn vagyon minden benne való építés nélkül, de nem is volna időszerű ezen helynek végképpen eltöröltetni, vagy elhányatni kis Marja Városának értelmes lakosaitól, mivel ezen hely minden kor emlékezetesebb és örökös böcsben tartatik arról, hogy ezenn helyen Fejedelem született.” Ekkor még a történelmi emlékezetnek csak néhány évre kellett visszatekinteni, a kismarjaiak már évszázadokkal ezelőtt is úgy tudták és vallották, hogy a fejedelem itt a Földvárban látta meg a napvilágot. A közvélemény is ezt fogadta el, bizonyítja, hogy amikor a 18. század elején a bihari hajdú települések egymásra elvesztik a Bocskai által adományozott kiváltságait, csak a kismarjaiaké maradt meg. Az elődök szívósságán kívül – valószínű – azért is, mert elismerték, mint Bocskai szülőhelyét, ahogy Esterházy Pál a császárhű, de mégis magyar érzelmű nádor 1700. május 7-én írt levelében „Bocskai István iránti tiszteletből megerősíti a kismarjaiak szabadalomlevelét.”

Természetesen a kismarjai hagyományt éltették a prédikátorok és Habókay Márton nótárius kátéja 1795-ből, ami legalább egy évszázadon keresztül az oktatás egyik alapja volt.

„Ks: Hol született ez a fejedelem?

Fs: Ezenn Városnak az Északi részén lévő Várban, amely Várnak helye mostan is elevenen megtettzik.”

Hogy mennyire közismert volt Kismarja, mint Bocskai születési helye, bizonyítja, hogy a pozsonyi nagy reformországygyűlésen, 1833-ban, amikor a mezővárosokról szóló törvényt vitatták, Dubraviczky képviselő példaként hozza fel, mint ahol évszázadok óta nem volt földesúri befolyás, mert amint mondja: „Biharban Kis Marja Bocskai születési helye.”

S végül szeretném idézni a nagy fejedelem Kassa városában – 1606. szeptember 22-én kelt – Kismarjának adományozott nagy szabadalomlevelét: „illenék-e megfelelkezniünk arról a helyről, arról a mi igen kedves szülőföldünkről, közelebbről a Bihar vármegyében fekvő, általánosan Kismarjának nevezett községről, amelyről a mi eleink, ükapáink, nagyapáink, ősapáink, eredetüket onnan véve, magukat neveztek és nevezették, s ahol a mennyei hazába való megtértük után testüket elföldelteni, csendes nyugvásra eltemettetni, sírboltokat és síremlékeket emelni kívántak? Nem! Sőt éppen különös jó indulatunkból és hatalmunk teljességéből ezt a mi Kismarja községünket Magyarbirodalmunk többi községeitől elkülöníteni és elválasztani akarván elhatároztuk, hogy mezővárossá tesszük...”

S mindezt, miért? Ahogy ő írja, a szülőföld iránti hálából teszi. S hogy mennyit tartózkodott szülőföldjén nem tudjuk pontosan, egy levele ismert 1576-ból, amikor beteg szülei látogatására érkezett haza Prágából, és március 13-án innen írja a magát kimentő, és visszautazásának halasztását kérő levelét Bécsbe.

Ezekben az években dr. Nagy László szerint „ideje nagy részét Kismarján múlatta”, és időnként innen látogatta az erdélyi fejedelmi címet is használó sógorát, Báthori Kristófot, és feleségét, az ő nővérét, Bocskai Erzsébetet.

S talán az 1600-as évek elején a „prágai tisztas fogságból” hazatérve is gyakran időzött „kedves szülőföldjén”. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy ő magát haláláig kismarjainak tartotta, soha, sehol nem fordul elő, semmilyen iratban, sem levélben, hogy Kolozsvárott született volna. Szülőhelyét nemesi előnévként holtáig viselte, akár latinul: Stephanus Bockay de Kismaria, akár magyarul, ahogy Rhédey Ferenc írja: „az Tekéntetes és Nagyságos Kiss Marjai Bocskai István Urunknak Erdély ország fejedelmének, Székelyek Fő Ispánjának, Magyarország nagyobb része Urának” – és tovább sorolhatnám a bizonyító idézeteket...

S mi, kismarjaiak a fejedelemmel együtt – amíg oklevél mást nem bizonyít –, ezt a kis falut tekintjük születési helyének. Ahogy

Debreczeni Szappanyos János a „magyar messiásként” is tisztelt Bocskaihoz írja a már idézett verssorok folytatásaként:

*„Krisztus is jászolból,
Az kis Názárottból
Jött világ váltságára.”*

Ha arra járnak mifelénk, álljanak meg azon a helyen, „a Bihar vármegyében fekvő általánosan Kismarjának nevezett” községben. Mert ez az a föld, amelyből Bocskai István vétetett, aki egy ellentmondásos korban a szétszabdalt hazában, a hadak élén, a hadak útját járva, a Habsburg- és Török Birodalom közé ékelődve, a két nagyhatalmat békére kényszerítve, az önálló Erdélyi Fejedelemség megszilárdításával, a protestánsok vallásszabadságának kivívásával, a hajdúk letelepítésével, kiváltságleveleivel mutatta a kivezető utat! Életművével nemzetünk legnagyobbjai közé emelkedett! Nélküle szegényebb lenne történelmünk, leveleit és Testamentumát olvasva, színtelenebb lenne a magyar szó és beszéd és még reménytelenebb a holnap. Hajdúival a jövődőt alapozta meg, melyet „irigy üdő, sem tűz el, nem bonthat”.

Míg évszázados templomunkban a Bocskai-ősök 2004 nyarán feltárt porló csontjai felett, a négyszáz éves harang szavára felhangzik az ősi zsoltár: „Tebenned bízunk eleitől fogva”, addig a nagyfejedelem emléke él. S ha a hűségében élő utódok megfogadják az ó-testamentumi sorokat: „Tudja meg ezt a jövődő nemzedék, a születendő fiak és ha felnőnek beszéljék el fiaiknak”, akkor a gyökéretelenség évtizedei után, visszatalálva saját nemzeti hőseinkhez, büszkén vállalva dicső múltunkat, akkor lélekben megerősödvé az egész magyar nemzet együtt mondhatja: „Hazánk Európa”, amelyért elődeink évszázadokon át annyi vért hullattak.

„Pro Deo et Patria”

*„Istenért és hazáért éltünk ezer évet,
Miatyánk, ne hagyd el árva magyar néped,
Örök életével hadd dicsérjen téged!”*

(Juhász Gyula)

(Elhangzott: Bocskai Emlék-konferencián, Nagyváradon 2004. október 16-án.)

DR. NYAKAS MIKLÓS

Emlékezés Bocskainé Hagymássy Katalin szobra előtt Mezőtelegden

Kálvin János az Institutiókban, amely református egyházunk egyik alapműve, az isteni és földi hatalomról, a zsarnokság természetéről a következőképpen elmélkedik. A zsarnoktól való szabadulásban „mutatkozik azután meg (Isten) csodálatos jósága is, hatalma is, gondviselése is! Mert olykor az Ő szolgálai közül támaszt valakit a nyilvánvaló megtorlásra, és megbízza azzal, hogy bosszulja meg a bűnös uralmat és szabadítsa meg az igazságtalanul elnyomott népet százanandó nyomorúságából... Így szerzett szabadulást az Úr a fáraó zsarnoksága alól Izrael népének Mózes által... Így törte össze és aláza meg az egyiptomiak fennhéjázását az asszírok által, Tirus dőlyfőségét az egyiptomiak által, Júda és Izrael királyainak hálátlanságát a babiloniak által. ... A valóság az, hogy általuk mindenképpen az Úr vitte végbe a maga igazságos művét, amikor felfuvalkodott királyok vérengző kormánypalcáját összetörte és tűrhetetlen zsarnokságuknak véget vetett. Hallják meg ezt a fejedelmek és rettegjenek.”

Ismerte e Bocskai Kálvin gondolatmenetét? Nagyon sok oknál fogva feltételezhetjük, hogy ebben a formában nem, annál jobban azonban magát a szellemet, a reformáció hitbeli tisztaságát, amely ebben az esetben a magyar alkotmányos jogfejlődés több száz éves fájában, II. András Aranybullájának híres ellenállási záradékában is gyökeredzett.

A kálvinista hitben szilárd ecsedi Báthory István országbíróhoz Bocskai 1605 elején, szabadságharcának indoklásaként is a következőket írja: „Serkentse és indítsa ez dologra kegyelmedet Istenünkhöz és az egy üdvösségre való hitünkhöz, annak utánna hazánkhoz és szegény nemzetünkhöz tartozó szerelme, kiket jó lelkiismeretű keresztyén embernek ez világon minden javainál és az maga életénél is drágábbnak kell tartani; melyekben az mi közönséges ellenségünk

mindenikben mely nyilván és kíméletlen rontott s keserített légyen bennünket, az egész világnál nyilván vagyon, kiből az nagy Isten véghetetlen kegyelmességéből és bizonyos határozott üdökre megszánván bennünket, szabadulásunkra nem kicsin kaput, és reménséget nyitott, melyet vagy megvetni, vagy hozzá resten és kelleetlenül nyúlni mire nízzen? Kegyelmed megítheti.”

A dunántúli nemességhez küldött levelében a szabadságharcának jogosságáról a következőket írja: „Meggondolván azért régtől fogván való üdöket és az hadakozásnak igaz okait, valaki igaz keresztyén hitiért, hazája és nemzete szabadságáért kötötte fel kardját, mindenkor nemcsak igaz oknak, hanem kételen szükségesnek tartatott, az ki afféle ellenségére támadott és hadakozott. Hogy penig az német nemzetség minékünk olyan ellenségünk lött légyen, mind ez világ jól látta és jól tudja, sőt csudálták azt is az szomszéd országokban, hogy ennyi ideig is elviselhettük rajtunk regnáló ... igájokat.”

A fentiekből nyilvánvaló, hogy Bocskai az általa indított szabadságharcot Isten által elrendelt lépésnek tekintette, s a predestináció tanából kiindulva is úgy érezhette, hogy erre a feladatra Isten őt határozta, rendelte. Hihetetlenül szép teendő és mérhetetlenül nagy teher!

Elsősorban lelki teher, amelyet értelemszerűen valakivel meg kellett osztani. A bibliai gyökerekre építő reformáció tanaiban Bocskai erre is világos eligazítást kaphatott: Pál apostol Károli Gáspár fordításában – amely fordítást Bocskai viszont már olvashatta – a korinthosziakhoz a következőket írta: „A feleségének adja meg a férj a köteles jóakaratot; hasonlóképen a feleség is a férjének.” (Pál 1 Kor. 7,3.) „A feleség nem ura a maga testének, hanem a férj; hasonlóképen a férj sem ura a maga testének, hanem a felesége.” (1 Kor. 7,4.) A teljes lelki és testi közösség követelménye nyilvánvaló, mint ahogy az ebből következő közös sorsvállalás is. Bocskai házasságát ez az elvezérelhette. Ebből következett, hogy lelki terheit is megosztotta feleségével, a kor magyar főúri házasságaiban egyébként korántsem szokatlan módon.

Családi életéről egyébként keveset tudunk. Annyit bizonyosan, hogy felesége beregszói Hagymássy Lestár, Margit nevű leánya volt, akit viszont a korabeli források többsége Katalinnak nevezett. Célszerű, ha megmaradunk a Benda Kálmán által is elfogadott Kata mellett.

Bocskai Istvánné, Hagymássy Katalin (Margit).
 Györfi Lajos szobrászművész alkotása.
 Mellén Bocskai Istvánt ábrázoló medál

Első ízben Varkocs Miklóshoz ment férjhez, de 1583-ban fiatalon megözvegyült és még ugyanabban az esztendőben Bocskai Istvánnal kötött házasságot. Az aráról csupán annyit tudunk, hogy az ifjú özvegye a szintén a Partiumban birtokos első férje jussán is tekintélyes birtokot, s a házasságából származó gyermeket, Györgyöt is magával hozta Bocskai udvarába.

Életkorát tekintve még ifjú lehetett – miután a kor szokása szerint a nemes lányok abban az időben 14 éves korukat betöltvén általában férjhez mentek. A neve Hagymássy Kataként maradt meg, mert ebben az időben a nemesi, főrangú asszonyok, de asszonyaink általában a leánynevüket használták, s csak utána tették, hogy ki, kinek a „hites felesége” vagy „meghagyott özvegye”.

Bocskait a szomszédos birtokos ifjú özvegygel kötött frigye egy összefüggő, tekintélyes partiumi nagybirtok gazdájává tette, s hűséggel kitartott neje mellett több mint két évtizeden át, annak haláláig. Tény, hogy az asszonyka nem sokat forgolódott a gyulafehérvári fejedelmi udvarban, bizonyára azért, mert ideje nagy részét a gaz-

daság irányításával és György fiának a nevelésével töltötte. Nem tudunk arról, hogy közös gyermekük született volna.

Hogyan tölthették mindennapjaikat, s miként „múlatta napjait” egy magyarországi vagy erdélyi birtokos nemes és hitvese, csupán általánosságokat tudunk. A belső lakáskörülmények egyszerűek voltak, a fényűzést legtöbbször a festett falkárpitok, ékszerek, ötvöstárgyak, finomabb külföldi ruhaanyagok, s bibliai vagy mitológiai jeleneteket ábrázoló táblaképek jelentették. A kényelmet és a higiéniát szolgáló berendezések ugyan még hiányosak, de már a tizenhatodik századi Magyarországon és Erdélyben is egyre általánosabbá vált a nők között a különféle piperecikkek használata, a különböző felekezetekhez tartozó papok minden tilalma ellenére.

Bocskai István bár nem vetette meg az élet mindennapi örömeit, de a fő foglalatosságai mégis a politizálásban, katonáskodásban, a közügyekkel való bajlódásban és nem utolsósorban birtokai igazgatásában merült ki, amelyben a tisztartók, sáfárok, udvarbírák mellett a felesége nagy segítségére volt. A hitvestárs a kor szokása szerint, minden bizonnyal szívesen lovagolt, vadászott és agarászott. A főúri asszonyok egyik kedvtelése volt ez.

A mezőtelegdi templom műemlékileg legértékesebb gótikus része

Hagymássy Katalin egészségi állapotáról gyakorlatilag semmit sem tudunk. Alaptermészetétől is függhetett, hogy mennyire viselték meg a férje körül napirenden lévő politikai viharok. A jelek szerint komolyan! Szamosközy történeti maradványaiban lakonikus rövidséggel csupán ennyit ír: „1604. Sólyomkőben Bocskainé gutta ütésben megholt.” A különböző történeti kútfők összevetése alapján ez nem sokkal Bocskai Sólyomkő várából való távozása előtt történhetett, amelyet viszont ugyancsak nem tudunk egyértelműen egyetlen naphoz kötni. Bocskai távozása Sólyomkő várából 1604. október elsején vagy nyolcadikán történhetett. Bethlen Farkas latin nyelvű, s 1793-ban megjelent munkájában a haláláról a következőket írja, amely magyarul a következőképpen hangzik: „Bocskai, aki feleségét, Hagymási Margitot, akit Katalinnak is neveznek, de hibásan, Eustachius (Lestár) leányát, néhány nappal előtte végzetes módon elvesztette”. Bethlen Farkas ily módon megnevezte Bocskainé édesapját is, Lestárt, amely személynév az Eustachius névből ered, s ennek talán mélyebb értelmet is tulajdoníthatunk. Eustachius Kr. u. 118 körül halt meg. A legenda szerint vadászat közben egy szarvas agancsai között a keresztre feszített Üdvözítőt látta volna, minek következtében feleségével és két fiával kereszténnyé lett; s Hadrianus alatt Rómában vértanúi halállal múlt ki. A vadászok védszentje is, emléknapja szeptember huszadika. Párhuzamként említjük, hogy Gyulaffy Eustach vagy Lestár, aki Báthori Zsigmond (1586–1598) meghitt embere s jeles képzettségű tanácsosa volt, azért kapta a kereszttségben a magyaros Lestár nevet, mert Eustachius napján (szeptember 20.) született.

A középkori és humanista gondolkodásmód ezért megengedi annak feltételezését, hogy Bocskainét tekinthették a szent leányának is, mert annak emléknapján, vagy annak táján hunyt el, hiszen a halál napja egyben újjászületés is. Amennyiben az apa nevének említése Bethlen Farkas (1639–1679) részéről ténylegesen tudatos humanista elegancia, akkor e szerint a halál időpontja talán szeptember huszadika.

Ekkorra viszont Belgiojoso már tábornokot vont össze Tokajnál és Rakamaznál (szeptember 8.), s szeptember 13–14-én Dampierre hajdúival Temesvár mellett sikeresen rajtaütött a törökökön, s kitudódott

Bocskai török kapcsolata. Szemmel láthatóan megindultak a császáriak csapatösszevonásai, amelynek célja felől kétség nem lehetett. Ha a halál napja pontosan nem is állapítható meg, kétségtelennek vehető, hogy az valamikor 1604. szeptember közepére teendő, amely valószínűsítheti a szeptember huszadiki időpontot.

Ekkor viszont a felkelés politikai és katonai előkészítése már javában folyt. Bocskai ráadásul úton volt hazafele, előbb Szatmáron tartózkodott, majd Váradra ment Concini alkapitányhoz azzal a hátsó szándékkal, hogy kipuhatolja Belgiojoso terveit és tartózkodási helyét. Feltehető ezért, hogy a Hagymássy Kata által átélt rendkívüli izgalmak, amelyet az adott pillanatban férjével sem tudott megosztani, a rendkívüli veszedelmekkel teli helyzet miatti feszültség által kiváltott keringési rendellenesség végezhetett vele. Ez lehetett akár szívroham, de lehetett agyvérzés (gutaütés) is. Bocskainé korábbi betegeskedéséről ugyanis hallgatnak a források.

Akár így történt, akár némiképp másként, Bocskai felesége, Hagymássy Kata (Margit) volt az első halottja – hozzátehetjük, hősies halottja – a hamarosan viharos gyorsasággal kibontakozó nemzeti szabadságharcnak. Illendő tehát, hogy rangjához méltóan, Bocskai István hűségese és segítő feleségéhez illendően emlékezzünk rá.

S miért éppen Mezőtelegden temették el a Sólyomkő várában elhunytat? Erre megintcsak az idő rendkívülisége adhat magyarázatot. Bocskainak Sólyomkőből határozott stratégiai céllal mennie kellett, nehogy bekerítsék, ezért drága halottját nem vihette magával sem Szentjóra, sem Kerekibe; sem más bihari birtokára, mert jól tudta, hogy kibontakozóban van a császáriak támadása. Bocskainénak viszont a Varkocsok révén (tehát első férje jussán) lehetett részjósága Telegden. Valószínűleg ezért és mert ez volt a Sólyomkőhöz legközelebbi rangosabb református templom, dönthetett Bocskai Telegd mellett. Bocskai felesége temetkezési helyét minden bizonnyal ideiglenesnek tekinthette, de saját családi birtokán már nem volt módja eltemetni. Magára a tényleges temetésre, ismerve a kor főúri temetéseinek ceremoniális lassúságát, valamikor 1604 vége felé kerülhetett sor, de minden jel szerint a fejedelem távollétében. Az idő rendkívülisége, a háborús állapot Bocskait ugyanis 1604. október közepétől a hadszíntérhez, illetve Kassához kötötte, s 1605 júliusának

végéig Felső-Magyarországról nem mozdult ki. Maga pedig Kassán, 1606. december 29-én elhunyt.

Telegd valóban rangos egyház volt! A mai református templom alapjait az 1200-as évek táján rakták le, s a jelenlegi építményt Telegdi István, II. Ulászló király kincstárnoka emeltette 1504–1507 között. Földesurainak, mindenekelőtt az országos tisztségeket ellátó Telegdieknek köszönhetően rangos mezőváros, egykori gazdagságát jelzi a templombelső igényessége, s a középkorból átöröklődött szokás, hogy azt főuraink rangos temetkezési és emlékhelynek is tekintették.

Hagymássy Kata személyében egy határozott, mélyen gondolkodó, helyzetének nehézségeit felfogó asszonyra kell gondolnunk, akinek külső szépsége mögött gazdag lelki tartalom rejlett. Olyan főúri feleségre, aki az élet terheit, a nemzet sorsáért és a vallás ügyéért érzett felelősséget, az idő méhében születő veszedelmeket megosztotta férjével, s aki a szó eredeti értelmének megfelelően Bocskai Istvánnak mintegy „fele” része volt.

(Elhangzott 2004. október 16-án Mezőtelegden, Bocskainé Hagymássy Katalin (Margit) szobrának avatásán és Bihardiószegen, a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára rendezett ünnepségen.)

DUKRÉT GÉZA

Bethlen Gáborra emlékezve

Kis nép vagyunk, de számos nagy történelmi személyiségünk volt, akiket Európa is elfogadott és magáénak vallott. Szent István, Szent László, Mátyás király, Bocskai István, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos nevei szentek nemzetünk számára. Óriások voltak ők, a magyar nemzet tartóoszlopai. Nevükhöz a történelem dicsőséges lapjai kapcsolódnak. De mást is jeleznek, Azt, hogy ez a kicsi nemzet ezeréves, igazi államot hozott létre. Mindig a keresztény szeretet, az önfeláldozás jellemezte. Ha egyenként megnézzük e nagyjainkat, mindegyiket a tolerancia vezérelte: a nemzet egysége mellett a különböző nemzetek összetartozását hirdették. És e nemzet, e nagyjain keresztül mindig kifejezte a szabadság iránti vágyát, s ha kellett azt fegyverrel is megvédte, vagy nagy véráldozatokkal próbálta kiharcolni. Ilyen nagy személyiség volt Bethlen Gábor is, akinek halála 375. évfordulójára emlékezünk.

Bethlen Gábort 1613-ban a kolozsvári országgyűlés fejedelemmé választotta. 1620-ban magyar királlyá emelték, de a koronát nem fogadta el. Megkísérelte az ország békés úton való egyesítését, de a bécsi udvar elutasította. Nagy tettet hajtott végre: visszaemelte Erdélyt és a fejedelmi hatalmat a 16. század hetvenes-nyolcvanas éveiben volt helyzetébe. Sikerült elismertetnie Erdély függetlenségét a Habsburg- és a Török Birodalmak között. Gazdasági és kulturális politikája a nyugati keresztény műveltség keleti végvárává tette Erdélyt. Elérte, hogy kis országa tényező volt az európai politikai és katonai erőviszonyok alakulásában, valamint azt, hogy az erdélyi fejedelemség a protestáns hatalmak szövetségének tagjává vált, Németalföld, Anglia, Svédország és Dánia mellett. Ez volt Erdély aranykora.

Hogy milyen jó gazda volt, igazolja, hogy tele kincstárat hagyott hátra, amelyet az országnak közönséges szükségére hagyományozott.

A vallási tolerancia jellemezte: Bethlen Gábor erdélyi állama protestáns fejedelmi abszolutizmus volt. Mint egyházának hű fia, a

reformátust tartotta egyedül üdvözítő vallásnak. Feladatának tekintette, hogy a kálvinizmust Erdélyben az együttlakó népekkel megismertesse. De ugyanakkor, mint fejedelem, résztvett katolikus istentiszteleteken, támogatta a katolikus bibliafordítást, elrendelte egy sor katolikus templom visszaadását. Megfogalmazása szerint hívei „egymást tökéletes szívvel szeretik, a religio felett egymással nem veszekednek”, hogy a rendek „ne idvezítsenek erővel senkit, légyen szabadságban az ország constitutioja szerint, a négy recepta religio vallás közül, ki melyiket amplectálja”.

Újra meghonosította és kiterjesztette a reneszánsz pompát és műveltséget. Sok rombolás után megindult az újjáépítés, különösen Gyulafehérvárt, Kolozsváron és Váradon. „Sok volna előszámlálni – írja Szalárdi János krónikájában – az építésben való telhetetlenségét. Lengyelországból, Németországból és Olaszországból hozatott kőműveseket, szobrászokat s építészeket. Nemcsak várfalakat s bástyákat építtetett nagy gonddal, hanem pompás épületű házakat is Fejérvárott, Radnóton, Alvincen, Balásfalván, Fogaras és Várad váraiban. Gyulafehérvár pusztult hely volt, midőn Báthory Gábor elhagyta Erdélyt. Bethlen igazán fejedelmi székhellyé változtatta”.

Létrehozta a gyulafehérvári akadémiát, a Collegium Academicumot. Nagy örömmel írta 1628-ban, hogy virágzik már az intézet. „Jó reménységű ifjak nevelkednek tudományokban, reméljük hetvenötven vagy nyolcvan is, főemberek gyermekei is”. Arra törekedett, hogy a gyulafehérvári főiskolát a legjobb németországiakkal egy sorban emlegessék. Azért kereste számára a hírneves külföldi tanárokat. Könyvtárat is szerzett az iskola számára. Jakó Zsigmondtól tudjuk, hogy a fejedelem könyvszeretetéről fiatal korából maradtak adatok. Könyveit már 1620 előtt fényűzően köttette be. Könyvtárát jogosan hasonlították Mátyás király Corvinájához. Arról is tudunk, hogy Bethlen a gyulafehérvári iskola munkáját 1622, tehát az akadémiai rangra emelés előtt is támogatta könyvek vásárlásával. Művelődéspolitikája arra irányult, hogy az olyan tanult emberek számát növelje Erdélyben „kik hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálnak”. 1622-től fogva a fejedelmi könyvtár egyben a Collégium Academicum könyvtárául is szolgált. Szalárdi János krónikája szerint „azt is megkísértette vala a Portán, hogy Mátyás király híres-neves biblio-

thecáját Budáról kiszerezhetette volna, arra nagy summát is ígervén”. Támogatta a magyar diákok külföldi tanulmányait. „Gyönyörködött is abban – írja Kemény János – az mely hazafiában jóindulatot látott; bezzeg valóban apjuk is volt, nemkülönben tanítván, oktatóván szegény bennünket, mint jó atyja fiait; látni, hallani örömet küldözött, segített maga költségén”. Így sok ifjat tanított külföldön, papokká, tudósokká, diplomatákká s hadi mérnökökké igyekezett nevelni őket. Törvénnyel biztosította, hogy a jobbágy gyermekek is tanulhattak, kitorve így e társadalmi kategóriából.

És mi váradiak mire vagyunk büszkék, miért állítjuk, hogy e szobornak igen is itt van a helye? Mikor Bethlen Gábor Erdély fejedelme lett, az Várad számára is megújítást jelentett. Rhédey Ferencet nevezi ki főkapitánynak, aki 1618-ig felújította a vár külső védműveit és a Bethlen-bástyát. 1619-ben Bethlen lebontatta a romos középkori épületeket és Giacomo Resti segítségével egy ötszögletű reneszánsz fejedelmi palotát építtetett. Ehhez hasonló nagyszabású centrális építkezést nem találunk sem Magyarországon, sem a szomszédos államokban. Ez a palota az erdélyi reneszánsz legnagyobb és legnagyszerűbb alkotása. Valóban „királyi épület”, ahogyan Szalárdi nevezte. Az Ő idejében kezdett felvirágozni a város. Támogatta a református egyházat, kollégiumot létesített, amelyet majd Lorántffy Zsuzsanna fejlesztett ki. Váradon készítette el testamentumát is. Ebben megvallja hűségét országához, Erdélyhez: „Hazámhoz is oly állhatatos szeretetet viseltettem, hogy soha vele nem ellenkeztem, hanem szabadságára vigyázó tagjaival egyet értettem és készebb voltam exiliumokat kárvallásaimmal is inkább szenvedni, hogyszem mint veszedelmében, romlásában egyetértenék némelyekkel”. Emlékeztet, hogy nemzetét, hazáját megoltalmazta és ellenségeit megszegényítette. Uralkodása alatt „tizenhat esztendőnek elfolyásaiban ellenségünk lovainak lábok hazánk földét nem nyomták”.

Halála napján, midőn már nem tudott szólni, papirost és tollat kért, s e szavakat jegyezte fel: „Ha isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki. Bizonyára nincsen”. Azóta is ez a református egyház jelszava, ez található a templomok falán, s ez olvasható itt is a szobor feliratán.

DR. PÉTER MIKLÓS

A nagy fejedelem és kora

A Bocskai István halálát követő hét évben Erdélynek két fejedelem is volt, de csak egy igazi államférfija. Az, aki 1603-ban Basta rémuralmának megtörésére nemcsak a török támogatást szerezte

Bethlen Gábor. Lucas Kilian metszete, 1620

meg, hanem – saját jelöltségéről lemondva –, beleegyezését is adta a törökverő Bocskai fejedelemmé választásába. Aki a saját – gondosan előkészített – esküvőjéről is három hónapot késett, mert a Bocskai-szabadságharcban várostromló sereget kellett vezetnie. Bethlen Gáborról van szó.

1580-ban született középneemes családból. Édesapja, Bethlen Farkas, János Zsigmondnak, majd Báthori Istvánnak hűséges harcostársa. Török kézre került birtokaiért ez utóbbitól kapta kárpótlásul Marosillyét, ahol fiai, Gábor és István születtek. Az apa 1592-ben bekövetkezett halála után anyai nagybátyjuk, Lázár András csíki főkapitány neveli – katonás szellemben – a nemsokára édesanyjukat is elvesztő fiúkat gyergyószárhegyi kastélyában.

Báthori Zsigmond fejedelmi udvarában folytatódik Gábor neveltetése. Apródként ott alaposan megismerkedik Erdély politikai, gazdasági, társadalmi, vallási viszonyaival. Az udvari élet tapasztalatai fejlesztik ki nagyszerű diplomáciai érzékét.

A Bocskai István fejedelemmé választásában betöltött szerepét már láttuk. A bécsi békét megkötő fejedelem halála után Báthori Gábort támogatja, bár másodszor is a jelöltek közt van a neve. A megválasztott Rákóczi Zsigmond bosszút áll rajta, de miután egy év múlva Báthori Gábor javára lemond, a végre mégis fejedelmi székbe ülő Báthori megjutalmazza Bethlen Gábor hűségét.

Öt és fél éves uralkodása alatt a szeszélyes, kiegyensúlyozatlan Báthori Gábor erőszakkal fogadtatja el a Habsburg-párti szászokkal az ország függetlenségének eszméjét. Radu havasalföldi vajdát hiába bérelik fel szövetségesül előbb a szászok, majd Forgách Zsigmond kassai kapitány Báthori megbuktatására; hiába fordulnak még a törökhöz is ellene segítségért, 1608. március 27-étől 1612. október 16-áig – amikor is a vesztes földvári csata után lemondanak a további küzdelemtől – a fejedelem legyőzhetetlennek bizonyul.

A református egyházat a többi egyház rovására támogatja és erősíti. Az unitáriussá lett Kolozsvár az ő utasítására nyer országgyűlési határozattal 1609-ben református vallásgyakorlási jogot, s Désen és Tordán is ő eleveníti fel újból a befolyását veszített református egyházat. A római katolikusokkal szembeni ellenséges magatartásán akkor változtat, amikor a török ellen fordul, s Habsburg-segít-

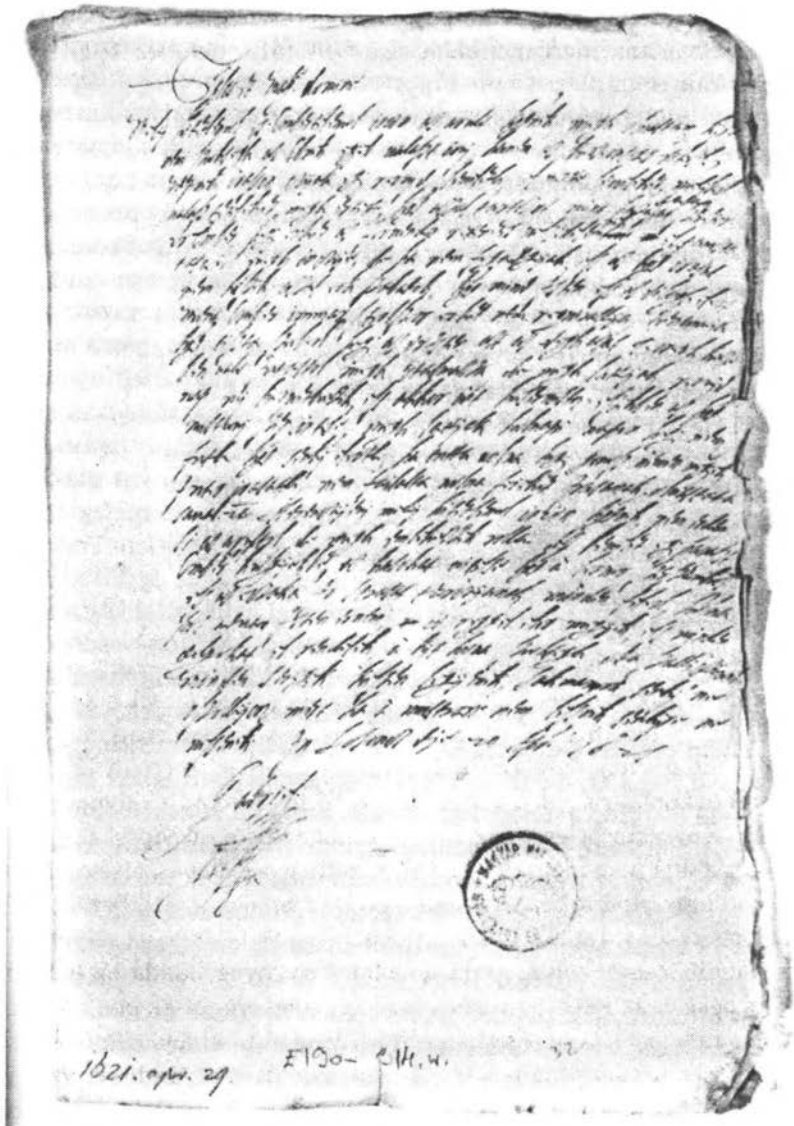
ségért folyamodik. A katolikusoknak tett ígéreteit azonban nem tudja beváltani, mert menekülés közben 1613. október 27-én meggyilkolják.

Az Erdélyt „tündérkert”-té varázsló nagy fejedelem ideje most érkezett el. 1613. október 23-án háromszoros emigráció után most foglalja el a fejedelmi széket, érett politikusként, öntudatos református, mély hitű férfiként. Világosan kidolgozott politikai tervei vannak, s ezek megvalósításáért céltudatosan küzd, reálisan mérve fel korának politikai lehetőségét.

1613-tól 1619-ig tart harca a hatalom megszilárdításáért. Ellenfele a katolikus Homonnay György osztrák támogatással és Radu vajda segítségével akarja megbuktatni, Erdélyt ismét a Habsburgok kezére játszani. Hogy Homonnay töröknek tett ígéreteit letörje, Lippát átengedi az oszmán hatalomnak. A magyar rendek ellenállásán és Bethlen támadásán megtörik Homonnay minden próbálkozása. A fejedelem rendezi az erdélyi katolikus egyház viszonyait, vikáriust nevez ki. Bécs azonban csak a harmincéves háborút kirobantó cseh felkelés miatti szorongatott helyzetben ismeri el Bethlen Gábor fejedelemségét.

1619 és 1926 között a vallásszabadságért és magyarországi uralmáért küzd Bethlen Gábor. Magyarországon állandó veszélyben van a protestánsok helyzete, a kitört harmincéves háború csak súlyosbítja ezt a helyzetet. 1618 és 1621 közti hadjárata Magyarország majdnem egész területének meghódítását eredményezi. Pozsonyban 1619-ben kormányzónak választják, 1620-ban Besztercebányán királynak kiáltják ki, a szultán beleegyezésével. Azonban, akárcsak Bocskai, ő sem koronáztatja meg magát. A csehek fehérhegyi csatavesztése és a magyar főurak elpártolása, sorozatos győzelmei ellenére is, Bethlen békekötésre kényszeríti a Habsburgokat.

Az 1622-es nikolsburgi béke újból törvénybe iktatja az 1606-os bécsi béke és az 1608-as pozsonyi országgyűlési végzések pontjait. Hét magyar megyével növekszik Erdély területe, de a királyi címről le kell mondania, sőt a kormányzóságot sem tarthatja meg, pedig ennek érdekében felesége, Károlyi Zsuzsanna halála után a Habsburg-házba való beházasodásra is vállalkozott volna. A török csapatok megbízhatatlan szövetsége miatt az 1624-es második bécsi békével kell lezárnia a magyarországi befolyásának megerősítéséért vívott háborúját.

Bethlen Gábornak mintegy 1500 levele maradt fenn.
 Rákóczi Györgyhöz írott levele 1621. április 29-én

Bár ez a két hadjárat is elválaszthatatlan a harmincéves háború következtében előállott helyzettől, harmadik hadjárata már szorosan kapcsolódik az európai harci eseményekhez: Svédország, Dánia, Pfalz és Anglia szövetségesként harcol a Tilly- és Wallenstein vezette Katolikus Liga feltartóztatásáért Ausztriában. Az 1626-ban megkötött pozsonyi béke nagyobb eredmények helyett a számunkra legfontosabbat eléri: Magyarországot megmenti a harminc éves háború pusztításaitól. Bethlen Gábor uralkodása alatt Erdély földjét ellenség lova nem taposta, és a hadszínteret Magyarországtól nyugatra tudta tartani.

1626-tól az 1629. november 15-én bekövetkezett haláláig egy nagy európai államszövetség létrehozásán fáradozik. Gusztáv Adolf svéd királlyal és az orosz cárral szövetkezik Lengyelország meghódítására. Cyrillus Lukaris konstantinápolyi pátriárkával felveszi a kapcsolatot az ortodox és a protestáns egyházak egységének megteremtése céljából. Diplomáciai szempontból sikeres ez a keleti irányú tájékozódása, de vallási téren csak Erdélyben valósul meg unió, Genadius püspök hívei válnak reformátussá.

Szüntelen harcai közt, sőt azok ellenére ő volt a legnagyobb békés építő Erdélyben. Gazdaságilag óriási fellendülés ment végbe uralkodása idején; személyesen volt gondja arra, hogy országa élenjáró legyen az európai nemzetek között. Megnövekedett az erdélyi fejedelemség nemzetközi politikai tekintélye is.

Egyházáért nagyon sokat tett a fejedelem: a református lelkipásztorok nemesi rangra emelésével nagy terhektől szabadította fel a tanulásra és a szolgálatra minden energiájukat.

Az 1622-ben alapított gyulafehérvári akadémia az egyetemes műveltség és a szakszerű lelkészképzés fellegvárával igazi európai rangra emelte azt a tündérváros-országot, ahol ezt a rangot ma is egyházunk és az elbutítás hamuja alatt is parázsló magyar oktatásnak igyekszik fenntartani.

A Bibliát tizenhatszor végigolvasó kálvini önfegyelmű és megingathatatlan hitű fejedelemnek az isteni örök eleve elrendelésbe vett bizodalomát hagyta örökségül halálos ágyán írt mondata, a válasz Isten megszólító szavára. A halála után pár perccel szobájába lépő Kemény János, a későbbi fejedelem ezt az írást találta Bethlen Gábor élettelen jobb keze mellett: *„Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki. Bizonyára senki.”*

SZABÓ MÁRIA

„Az erdélyi fejedelem tánca”

Bethlen Gábor udvarának zenei élete

Mottó: *„Egy uralkodó hatalmát és rátermettségét udvarának fényéből és kulturális színvonalából ítélték meg.” (Makkai László)*

A mohácsi vészt követően a budai királyi udvar műzenei életének, mint az ország központjának további fennmaradása és virágzása kérdésessé vált. A zenészek szétszóródtak, a zenei reprezentációk visszaszorultak a különböző nemesi, főuri rezidenciák körébe, melyek azonban nem voltak képesek létrehozni és fenntartani egy, a budai udvaréhoz hasonló kulturális központot. Egyetlen helynek lehetett igénye és esélye valamit folytatni: az erdélyi fejedelmi udvarnak, melyben hol gyengébben, hol erősebben, de élt a tudat, hogy ő a középkori magyar királyság igazi örököse. A budai udvari élet utánzásának vágya elég sok időn keresztül nagyon is érezhető volt Erdélyben. Az erdélyi trónon egymást követő fejedelemek, néhány kivétellel valamennyien zeneszerető, sőt zeneértő fejedelemek voltak, s ennek köszönhetően a fejedelmi udvarban virágzott a zenei élet. Meg kell itt említenünk János Zsigmondot, aki orgonán és lantton egyaránt jól játszott, vagy Báthori Zsigmondot, kinek uralkodása alatt az udvarban tevékenykedik a neves velencei madrigálszerző, Giovanni Battista Mosto, s akinek a neves orgonajátékos Girolamo Diruta az *Il Transilvano* (Az erdélyi) című művét 1593-ban ajánlja. A 17. század legnagyobb erdélyi fejedelmének, Bethlen Gábornak (1580–1629) végső célja a szétszaggatott Magyarország egyesítése volt, s ennek az egységnek egyik jelképévé és eszközévé a gyulafehérvári udvara vált (1613–1629). Itt szerette volna ő megteremteni azt a központot, melyet a Mátyás korabeli gazdag udvari élet folytatásaként képzelt el. Nem véletlenül nevezték korát „Erdély aranykorának”, ez a kijelentés akár az általa megteremtett művészeti értékek révén is helytálló. Ugyanakkor nem véletlen, hogy az összes magyar király és erdélyi fejedelem közül az ő uralkodásának idejéből rendelkezünk a leggazdagabb anyaggal. Ez a bőség részben a kedvező for-

ráshelyzetnek köszönhető, hiszen fennmaradt az udvari bevásárlásokról készült számadások egy kis része, ismert Bethlen gazdag hivatalos és magánlevelezése, valamint nem jelentéktelen mennyiségű anyagot szolgáltatnak a kolozsvári városi számadáskönyvek is. Mindemellett nem kétséges azonban, a gazdagságban végső soron elsősorú szerepet játszott a fejedelem különleges vonzódása a zenéhez. Számára a zene személyes igény volt, Mátray Gábor¹ szerint játszott hegedűn és lanton is, ez azonban, sajnos, egyelőre bizonyíthatatlan marad.

A magyar zenetörténet-írás a 19. századtól kezdődően foglalkozik Bethlen korából folyamatosan előkerülő zenei anyagok feldolgozásával. A különböző zenetörténeti kézikönyvekben, gyűjteményekben, tanulmányokban azonban elsősorban a gyulafehérvári fejedelmi udvar zenei életének általános összefoglalásával találkozunk, ritka az olyan rövidebb tanulmány, amely kizárólag Bethlen korának zenei vonatkozásait tárgyalná. Fontosabb és alaposabb tanulmányoknak tekinthetők Király Péter németországi zenetudós összefoglaló és ugyanakkor értékes adatfeltáró írásai,² ugyanakkor csak remélni tudjuk, hogy a már eddig összegyűlt adatok és talán még feldolgozásra várók is az elkövetkezendő időkben egy nagyobb lélegzetű kiadvány keretében is napvilágot láthatnak.

A következőkben az említett számos forrásból származó adatokat szeretném felsorolni, hogy ezáltal rövid bepillantást nyerhessünk a fejedelem által irányított udvar zenei életébe, az ott megforduló zenészek jegyzékébe, az udvar zenei kapcsolataira világítsuk rá, az udvarban előadott repertoárt próbáljuk meg felmérni, valamint az udvar életének az európai zenekultúrához való viszonyát meghatározni.

Az általunk ismert összes adat azt bizonyítja, hogy Bethlen igyekezett udvarával az Európában akkoriban általános zenei igényeknek és divatnak megfelelni.³ Uralkodása alatt mindvégig figyelemmel kísérte az egyes külföldi zenei központok életét. Mikor 1614-ben átteszi fejedelmi székhelyét Gyulafehérvárra, rögtön az ott fenntartott zenekar újjászervezéséhez lát. Kapcsolatai révén számos idegen zenészt hív udvarába: 1915-ben Bécsben kerestet hangszereseket, 1619-ben Esterházy Miklós hárfását kéri kölcsön. 1620. március 21-én azzal bízta meg a Prágába induló Thurzó Imrét, hogy: „Fő muzsika hegedűst, lantost, ki theorbát is verjen, cometistát szerezni kegyel-

med ne feledkezzék meg dolgai közt”.⁴ Thurzó nem jár sikerrel, viszont Tornyai János még ugyanabban az évben Krakkóban szerződte-tett egy lantost. 1621 után elsősorban Itáliából szerez muzsikusokat, mégpedig Padovából és Velencéből. Számadáskönyvei gyakran jeleznek szerződte-ésekről és hangszerek vásárlásáról adatokat. Név szerint Prospero diszkantistát említik (1624), a Bécsből való Johann Thesselius (Thossel) karmestert (1625), aki nagyobb hangszervásárlásra is kap megbízást, miként Michael Puchinger nevű németországi hegedűse is (1625), aki Bécsből szerez fejedelme számára zenésze-ke-t.⁵ 1624- és 1625-ben Besztercéről átkéri udvarába a Bécsből származó Johann Preussinger virginást, aki ettől fogva folyamatosan Bethlen udvarának vendége lesz.⁶ Bethlen Gábor második felesége, a katolikus Brandenburi Katalin (1604–1649) kíséretével érkezett Erdélybe többek között a jogvégzett Michael Hermann, aki itt előbb udvari orgonista, majd pedig Brassó városának bírása lett.

Úgy látszik, fontos szerepet játszottak a zenekarban a trombitások, mert Bethlen Varsóba is elküldötte bizalmas emberét, Székely Bálintot, aki onnan 1629. február 26-án aggódva közli urával, hogy „trombitásokat mind eddig nem kapék...”. 1627-ben Franciaországból kér trombitásokat, mivel „a francusok között felette jó trombitások vadnak”, ezért szerezzenek neki „egy igen fő trombitást... de excellentissimus legyen, csak közönséges jót ne is hijjatok”.⁷ Később Giovanni Baglioninak, a pápai udvar nagyhírű lantművészenek gazdag jutalmat ígér, ha elfogadja meghívását Erdélybe. Ez a terv azonban Bethlen halálával meghiúsult.⁸ A fejedelem levelezéséből kiderül, hogy Bethlen 1620-ban kornettistát is keres, Georg Kraus segesvári írnök krónikájában kétféle fúvós hangszeresről ír, mint Bethlen kiváló zenészeiről, a kornettistákról és a görbekürtösökről.

Bethlen zenekarának nagyságára a kolozsvári számadáskönyv bejegyzéseiből következtethetünk: ezek 1626-ban lengyel, német és magyar muzsikusokat – mégpedig mindegyikből négy-öt személyt, négy olasz muzsikust, orgonásokat, kapellmestert, hat sípost, nyolc magyar trombitást, három lengyel trombitást és egy rézdobost említenek. 1629-ben „Őfelsége Musikási” között négy-négy német és olasz muzsikás, valamint hegedűs, hárfás és lantos – együttesen hat személy –, továbbá két orgonásmester, öt olasz sípos, tíz magyar és négy német trombitás, hegedűsök, hárfás, lantos, orgonás mester és dobos étkeztetésének adatait közli a fejedelemnek kolozsvári tartózkodása idején.⁹

Bethlen minden bizonnyal nagy jelentőséget tulajdonított a zenészek mellett a hangszerek beszerzésének is, annál is inkább, mert valószínű, hogy az országban ez idő tájt még nem voltak megfelelő hangszerkészítők. A magyarországi hangszerkészítést jelenlegi ismereteink alapján inkább csak háziipari szintűnek tarthatjuk, ami elsősorban az egyszerűbb igények kielégítésére lehetett képes. Így a fejedelemnek az a megoldás maradt, hogy külföldi udvarok és városok megbízható hangszerkészítőitől szerezzen be, vásároljon az elvárásoknak megfelelő minőségű hangszereket. Ily módon tűnhet fel érdekességként az, hogy több hangszer korabeli említése első alkalommal Bethlen nevével hozható kapcsolatba. Ilyen a Thurzónak figyelmébe ajánlott theorba 1620-ban, vagy az a tény, hogy két év múlva, 1622-ben Hatvani István Velencében Joan Battista Cattitól vett „1 Teorbatt, 1 lantot, 1 cytterát(cisztart) és 1 muzsika hegedüt.”¹⁰ A gitár első említése ugyanacsak Bethlen udvarával kapcsolatos. Georg Kraus jegyezte fel krónikájában, hogy az 1628-tól a fejedelmi udvarban alkalmazott spanyol udvaronc, Don Diego de Estrada gitáron játszott, és annak kíséretével énekelt és táncolt (itt minden bizonnyal a 17. század folyamán Olaszországban igen népszerű, de másutt is kedvelt ún. „barokk” gitárról van szó).¹¹ Hogy mennyiben voltak használatban ezek a hangszerek, mi sem bizonyítja jobban, mint az a levél, amelyet Bethlen 1621. december 15-én írt Illésházi Gáspárhoz, melyben arra kérte a magyarországi főurat, hogy a korábban kölcsönként lantot küldje vissza, mivel a Morvaországban hadakozó fejedelem lantosának használhatatlanná váltak a hangszerei.¹²

A korabeli források alapján megállapítható, hogy Bethlen udvarában a korszak alapvető hangszerei mind képviselve voltak. Tudjuk, hogy voltak vonós hangszereken játszó zenészei is, ezeket általában csak „hegedűsöknek” nevezték, de Csáky István egy 1632-ben írt levelében megemlítette az özvegy fejedelemasszony zenészei között a „kis és nagy hegedűst” is, amin valószínűleg a hegedű, avagy a viola da gamba-félék szoprán, illetve alt-tenor változatai értendők,¹³ s Thurzó Imre már 1620-arról értesítette a fejedelmet, hogy Prágában szerzett az udvar számára „egy jó mesterséges öreg hegedön musikáló musikást, mely musika fiola gambának hivattatik.”¹⁴

Bethlen második felesége, Brandenbúrgi Katalin – mint a korban általában minden fejedelmi sarj – zenei nevelést is kapott. Az erdélyi forrásokban is találhatók utalások egynéhány hangszerére. Az I. Rá-

kóczi György által 1633-ban, a megözvegyült fejedelemasszonynak visszaadott ingóságok között volt több virginál (ezekből egyről tudjuk, hogy 1617-ben Augsburgban készült), egy hárfa, továbbá az egyik ládában egy kis lant.¹⁵

A felsorolt (korántsem teljes) adatokból kiderül, hogy Bethlen igen kiemelt figyelmet biztosított a zenészek szerződtetésének és jó hangszerek beszerzésének. De nemcsak a zenekarának minősége, hanem vezetőjének személyére is különös gondot fordított. A már említett Johannes Thesselius Kapellmeister ittlétéről kevés adatunk van, viszont annál bővebben tanúskodik a karmester két, idejöttét megelőző megjelent műve: az 1609-ben Nürnbergben megjelentetett *Neue Liebliche Paduanen Intradan und Galliarden*, ill. az állítólag 1615-ben Bécsben megjelent *Tricini Sacra gyűjtemények*, melyek együttesen azt mutatják, hogy Bethlen Gábor udvari együttesének élére Thesselius személyében figyelemre méltó muzsikusként került. Ebből következtethetünk arra, hogy a fejedelmi udvarban a zenei rendezvények, reprezentációk mindennaposak voltak. Lássunk ezekből is egy pár példát, melyek kitűnően igazolják, hogy Bethlen minden igyekezetével azon volt, hogy európai szintű zenei életet biztosítson udvarában, ezért követni próbálta a bécsi császári udvar példáját.

Bethlen zenekarának egyik emlékezetes szereplése – bizonyára a kassai toronyzenészek közreműködésével – 1626-ban volt a fejedelem kassai esküvőjén és lakodalmán, amikor második házasságát kötötte. Trombiták és dobok zenéje kíséretében fogadta a fejedelem március 1-jén az esküvői menetet. A ceremóniával kapcsolatban számos forrás utal zenére, zenészekre, ill. táncra, valamint a korabeli kolozsvári számadásokban magyar, lengyel, német és olasz muzikusokról találunk feljegyzéseket.¹⁶ Bethlen inasa, Kemény János, visszaemlékezéseiben jegyezte fel, hogy Kassára való érkezésekor a fejedelemasszony hintójában két lantost is látott: „Az hintó ablakában ülve két igen fő lantos gyermek cifra öltözetben: egyik német, másik francia.”¹⁷ Március 2-án a latin és német nyelvű esküvői szertartást *Te Deum laudamus*-szal fejezték be. Egy másik kortárs forrás szerint az esküvőn néhány német lovag szép balettet és „*mascarata*”-t rendezett, spanyol módra, ami a forrás szerint a magyarok előtt szokatlan volt, s ezért nagyon csodálták.¹⁸ Az ünnepet tűzijátékkal fejezték be, ne feledjük, hogy ez a szokás is minden nagyobb királyi vagy császári udvarban megtalálható.

Brandenburgi Katalin ruhája és virginalja

Bizonyára azért, hogy a korabeli divatot – de egyben a Habsburg-udvar példáját is – kövesse, adott a fejedelem rögtön lehetőséget a már említett spanyol táncmesternek, Don Diego Estradának, hogy az udvartartás és az ifjú fejedelemasszony részvételével egy, a korabeli divatnak megfelelő udvari balettet rendezzen. Habár Bethlen levelében nincs utalás arra, hogy az általa leírt balettből része lett volna Estradának, de ez ennek ellenére aligha kétséges, hiszen az 1630 januárjáig Erdélyben lévő spanyol emlékiratából kiderül, hogy hozzáértő mestere volt az efféle látványosságoknak.¹⁹ Ezt megerősíti a megbízható kortárs szász krónikás, a már említett Georg Kraus, aki megemlékezik arról, hogy „egy spanyol, Don Diego, aki a spanyol gitáron játszott és ehhez énekelt, valamint táncolt és gyakran néhány zsidó segítségével különféle komédiákat játszott olasz nyelven...”²⁰ (Vajon nem-e a korabeli *commedia dell'arte* előadásokról van itt szó?) Estrada lejegyzései meghatározó értékű kordokumentumok. Ebből nemcsak a fejedelem által megrendezett reprezentációkról tudunk meg még igen apró részleteket is, de fontos információkat nyerünk a korabeli zenei és táncos(!) repertoárjához, melyek ismét megerősítik az erdélyi fejedelem udvarában létrejött európai szintű kultúra virágzását. A spanyol táncanár az országgyűlést követő és egyéb udvari ünnepekkel kapcsolatos bálók leírásában részletesen szól a muzsika szerepéről: „...s mindjárt az első estélyen a fejedelem megparancsolta, hogy én is táncoljak, csakúgy, mint a többi nemes ember és báró, a fejedelemasszony pedig legkedvesebb udvarhölgyét adta páromul, egy származásra nézve igen előkelő, tizenöt esztendő leánykát, aki attól fogva állandóan párom volt a táncban... amint a fejedelem meglátta, hogy mely igen másképpen táncolok, mint az ő szilaj nemzete... hozzám küldött üzenvén, hogy a fejedelemasszony kéri, táncoljak egymagam. Eljártam hát egymagamban egy gagliardát sok paseóval, mudanzával és vueltával, s a legvégén öt cabriólával... Vacsora után a fejedelemasszony szobájába hívtak, ahol a fejedelem is ott volt: s akkor a fejedelemné megkért, tanítsak meg neki néhány táncot, mit jobban szeretne tudni, példának okáért a pavana alta y baját, a tardiónt, a rastrót, a gagliardát és a canariót, mit én meg is tettem, betanítván egy tetszetős táncot hat lovagnak és hat hölgynek... E táncban a fejedelem nevének betűit is megformáltuk... Megtanítottam 24 apródnak a gagliardát és a pazeókat is: valamennyien nemes ifjak voltak és igen tetszetős külsejűek s én megcsináltam velök a sorompós és párnás táncot is, amit gyönyörködtető zeneszóra számos pengetős

hangszernek meg trombitának, dobnak, puzóznak, sípnek, kürtnek és fagottnak a hangjaira jártak olyképpen, hogy míg a pengetősök a lehező leghangosabban szóltak, a trombiták, a fúvósok és a dobok csak igen halkán és édesen, csodálatos harmóniába olvadva. Ekkor lépett be a huszonnégy apród, csinos drága ruhákban a gagliarda paseóit és konzadóit lejtve, kezökben fáklyával és minden cruzadó végén egy-egy mudanzát csináltak belépéskor csakúgy, miként a tánc végén, amikor pedig véget ért a tánc, a kellő pillanatban egy udvarias bókkal kilejtettek ugyanolyan rendben, mint ahogy bejöttek. A zeneszerszámok elhallgattak, s a harci dobok és a harsonák hangjára megkezdődött a második bevonulás is a pálcákkal s a kis bőrpajzsokkal, a táncosok ugrándozva jöttek, mikéntha lovagolnának, és egy hibátlan caracol után, hat kis csoportra oszolván s egyik a másikat megrohanván olyan ügyesen röpitették el játéklándzsáikat, hogy se hibázni nem hibázott, se az ütemből nem esett ki egyikük sem. Mikor pedig a lándzsás játék véget ért, nagy hirtelenséggel egy bikának álcázott táncos rontott a terembe, akit azután pikával és lándzsával döföltek, amúgy gyalogosan szigorúan megszabott ütemre s mindannyiunknak nem kis multságára ... Igen tágas terem volt ez ... Elült a tolongás és a lárma, s ezenközben a lovagok is feltöltötték fegyvereiket odakint és már készen is álltak a bejövételre, akkor középpütt felállították a sorompót, s a lovagok rendben belejuttak bajvívó lándzsáikkal, kecses üdvözlést intvén a hangszerek zenéjére, amikor pedig megszólaltak a harci dobok és a harsonkák, valamennyiek örömeire kezdetét vette a bajvívás, aminek a vége persze általános kavarodás és felfordulás lett. Elkezdődött a bál, s engem amaz estén számtalan hivalkodó szóval és drága ajándékokkal halmoztak el...²¹ Don Diego szerint a fejedelem „maga is jeles táncos volt.”²²

Az Estrada által felsorolt táncok (pavana, galliarda, tardion, barrera, canario) közül valamennyi a korabeli nemzetközi – olasz, spanyol, francia – repertoárhoz tartozott. Ugyanakkor meglepő az általa leírt hangszerapparátus is: a magyarországi zeneéletről alkotott korábbi minimalista elképzelések szemszögéből majdhogynem hihetetlennek tűnhet. De mivel leírását más korabeli források is megerősítik, így Estrada minden valószínűség szerint a valóságról tudósított. Bethlen Gábornak uralkodása utolsó éveiben valóban jelentős udvari együttese volt.

Estrada emlékiratában csupa olyan dologról találni említést, amelyet eddig szinte csak külföldi udvarokból ismerhettünk. Mindez

kétségtelenül azt mutatja, hogy a gyulafehérvári udvar az 1620-as évek második felében igyekezett minél jobban követni a nemzetközi gyakorlatot, átvenni a korabeli külföldi szokásokat és repertoárt. Az Estrada által leírt megkoreografált táncokhoz hasonlóakat találunk számos korabeli európai táncmester gyűjteményeiben, mint pl. Thoinot Arbeau *Orchesographie* c. tánckönyvében (1589), Cesare Negri *Le Gratie d'Amore* c. gyűjteményében (1602), Michael Praetorius *Terpsichore* c. gyűjteményében (1612), valamint Fabrizio Caroso *Il Ballarino* (1581) és *La Nobiltà di Dame* (1605) c. táncfeljegyzéseiben²³.

Bethlen egyik, 1628. március 8-án kelt levelében arról számol be, hogy „Az másik szombaton ... az Fejedelem Asszony instituált volt egy tánczot, kiben 30 persona volt, igen szép inventio vala, maga mars volt a Fejedelem Asszon, Alvinczinek tinek repraesentálását. Ó jövőn be elül szép gesztusokkal és illendő perorálással hozza hírt az egész actus felől, öltözeti is illendő lévén. Császár előtt is nevezetes lótt volna az a baleth.”²⁴ Bethlen utolsó megjegyzése azt tanúsítja, hogy a császári udvar zenés látványosságainak híre gyorsan eljutott Erdélybe. Nyilvánvaló, hogy Bethlen értesült az előző év novemberében II. Ferdinánd és felesége, Eleonora Gonzaga prágai koronázásakor előadott, valamint – a feltételezhetően – akkor bemutatott egyéb művekről is.²⁵ De alighanem tudott egy éveke! korábbi soproni eseményekről, az 1622. július 27-re tervezett zenés komédia bemutatásáról, mely akár egy korai opera bemutatója is lehetett²⁶, illetve talán a Habsburg-udvarban lejátszott más egyéb korabeli zenés ünnepségekről is²⁷. Nem ismert azonban, hogy ki, mikor és mennyire részletesen informálta a Habsburg-udvarban történekről folyamatosan tájékozódni igyekvő fejedelmet.

Érdemes utalni arra is, hogy az erdélyi udvar bevásárlási könyve szerint 1615-től fogva több alkalommal is vettek Bécsben, Velencében, illetve Kolozsváron álarccokat („álorczákat”, „maskara ábrázatot”), valamint, hogy Brandenburgi Katalinnak 1629. december 7-én Fogarasban összeírt ingóságai között szerepelt két ládányi „maskarada, avagy farsangi öltözék” is.²⁸ Mindez azt mutatja, hogy a korszak álarc- és jelmezdivatja az erdélyi udvart is elérte.

Elkanyarodván a fejedelmi udvar színes életétől, még meg kell említenünk egy másik, Bethlen zeneszeretetéhez kapcsolódó adatot. A fejedelem valláspolitikai nyitottságát mindannyian ismerjük. Ezen szabad gondolkodásnak a jeleit azonban még zenei vonatkozásban is

fellelhetjük. Bethlen a 17. század elején Sárospatakon már a győzelemre jutó református puritanizmussal és a Gyulafehérvárott uralkodó ortodox irányzattal egyaránt szembeállt. Mindkét irányzat hangszereszene-ellenes volt, s habár a református Bethlen Gábor hí séges a hitéhez, az 1619-es küüllővári református zsinattal szemben is megvédte a komolyzenét. A zsinat javaslata szerint országosan, büntetés terhe alatt kellett betiltani a lant, hegedű, dob, trombita, síp, virginál, cimbalom használatát.²⁹ Bethlen azonban nem engedett ennek a kérelemnek. Élete utolsó éveiben Gyulafehérvárott a székesegyházban új orgonát állíttatott fel, amelyet azonban halála után felesége, Brandenburgi Katalin, az orgonaellenesek rábeszélésére leszereltetett és a szebeni szász lutheránusoknak ajándékozta.³⁰ Arról is vannak információink, hogy 1615-ben Kolozsmonostorra visszaengedett jezsuiták munkáját iskolájukban, templomukban a fejedelem zenészei is kiségtették.

A református Bethlen egyháztámogató pozitív politikáját mi sem bizonyíthatná jobban, hogy 1622–1628 között graduált is kiadott, amely sajnos, utóbb elveszett. Erről a graduálból az ún. Bethlen-graduált követő 1636-ban megjelent Öreg Graduálból értesülünk, melynek előszavában Geleji Katona István mintegy magyarázatképpen bőven tesz említést az Öreg Graduál „elődjéről”: ezen „új” graduálra azért lehetett szükség, ugyanis a „rég” nem sikerült teljesnek és tökéletesnek. Geleji leírásából azt is megtudhatjuk, hogy az elveszett graduál mintának és egyben fejedelmi graduálnak készült, ugyanis Bethlen a saját címerét szegeztette rá mindkét kötéstáblára, s a mérete olyan nagy, hogy cipelése gondot jelentett egy embernek.³¹

Habár nagyon csekély adat utal a Bethlen korában külföldön tanuló diákok zenei képzéséről, mégis az akkori szokásoknak megfelelően nem zárhatjuk ki, sőt minden bizonnyal feltételezhetjük, hogy ezek a diákok nemcsak, hogy hasznos információkkal és zeneileg is képzetten térhettek haza útjaikról, valószínű, hogy ily módon is megismerkedhetett az erdélyi udvar az európai zenei divattal, ill. repertoárral. Egy ilyen fontos adat szerint a már többször említett Georg Kraus 1629–30-ban Rómában Giuseppe Baglionitól lantozni tanult.³² Nem sokkal később, 1632-ben jár Leidenben Haller Gábor, aki táncolni is tanul s habár zenetanulást nem említ, minden bizonnyal azt is tanulhatott, hiszen ebben a korban a tánc és a zene elválaszthatatlan volt.

Azt is fontos megemlítenünk, hogy Bethlen 1620-ban alapított gyulafehérvári főiskolájának törvényeiben a zene fontos szerepet kap,³³ itt tanít az 1622–23-as tanévben Martin Opitz is, aki az első német opera szövegírója volt.³⁴

Bethlen zeneszeretét és udvara zenei életének folyamatos fenntartását semmi sem bizonyítja jobban, mint Don Diego Estradanak azon feljegyzése, melyben a fejedelem lebetegedéséről, ill. az utána következő korszakról számol be: a fejedelem az év elején fogadta a velencei követet, „majd annak utána, sok más urasággal egyetemben asztalhoz ültek ünnepélyes zeneszó mellett ... amikor hír jött a fejedelemtől, hogy súlyos betegséggel ágyának esett ... hanem azért a muzsika s a szokásos táncestélyek nem maradtak abba...”³⁵ Számunkra talán furcsa módon, de szeptember 20-án a beteg fejedelem végrendeletében a zenével való utolsó foglalatosságaként még a saját temetésére is előírja a gyászmenetben résztvevő rézdobosok, trombitások és énekesek helyét.

A jelenleg rendelkezésünkre álló dokumentumok sajnos éppen az egyik felhangzott zenéről közlik a legkevesebbet. Bethlen idejéből eddig nem került elő udvari kottajegyzék – habár arról tudunk, hogy egy Boroszlóból jött muzsikusának hagyatékában „zenei könyvek és más affélék” is voltak –, s így csak elszórt adatmorzsákra támaszkodhatunk. A már említett bálók, balettek, vagy akár zenés színjátékok mindennaposak lehettek, de hogy mit jeleníthettek meg ezeken, arról a már jelzett forrásokon kívül nem tudunk. Mivel Estrada révén a korabeli táncok is bekerültek az udvarba, nyilvánvaló, hogy ezek zenéjét is megszólaltatták. Ugyanakkor a Kájoni-kódex (1634–1671) zenei anyaga is tanúskodik arról, hogy nem voltak ismeretlenek a fejedelmi udvar számára a nyugati táncok, de kedveltek voltak a szomszéd népek (román, cigány, zsidó stb.) zenéi és táncai is. Nyilvánvaló, hogy a kapellmeister Johannes Thesseliusnak korábban komponált pavanjai, intrádai és gailladáik, avagy esetleg más hasonló művei az erdélyi udvarban felhangzottak. Éppígy számolni lehet kóruskompozícióinak előadásával is.³⁶ Ugyanígy a táncmester Estrada is valószínűleg játszotta gitárján korának magával hozott jelentős zenedarabjait. Ugyanakkor a Bethlen udvarában folytonosan felbukkanó számos idegen zenész minden bizonnyal magával hozta korának különféle hangszerekre írt muzsikáját, ezéért a korabeli lant- és virginálkompozíciók, különféle kisebb-nagyobb

zenekari szvitek, asztali zenék („Tafelmusik”-ok), sőt nagyobb együttest igénylő művek is felcsendülhettek a gyulafehérvári udvarban.

Végezetül pedig, habár nem találunk rá leírást, de minden bizonnyal megszólaltak az erdélyi udvarban olyan művek, melyek divatosak voltak Európában, hiszen kétségtelen, hogy ha Bethlen olyan nagy érdeklődést tanúsított a nyugati udvarok zenei élete iránt és előszeretettel utánozta is őket, valószínű, hogy azért is megtett mindent, hogy repertoárja se különbözzön azokétól. De ezek feltárása már elkövetkezendő kutatások feladata.

Felhasznált irodalom

- Erdély története I–III. köt. – 1986 (Főszerk.: Köpeczi Béla). Budapest
 Magyarország zenei története II. köt. – 1990. 1541–1686 (Szerk.: Bárdos Kornél). Akadémiai Kiadó. Budapest
 Bartha Dénes – 1936. Erdély zenei története. Budapest
 Benkő András – 1968. Besztercei muzsikusa a gyulafehérvári udvarban. Bethlen Gábor kiadatlan levelei. Korunk 202–205
 Benkő András – 1979. Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről. In: Művelődéstörténeti tanulmányok (Szerk.: Csetri E., Jakó Zs., Tonk S.) 94–106. Bukarest
 Benkő András 1980. Ének és zene a Bethlen Kollégiumban. In: Művelődéstörténeti Tanulmányok 131–151. Bukarest
 Bethlen Gábor (1580–1629) – 1980. Bethlen Gábor emlékezete (Szerk., előszó és bev.: Makkai László). Európa Könyvkiadó. Budapest
 Bethlen Gábor – 1980. Levelek (Vál. és bev.: Sebestyén Mihály). Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
 Brown H. M. – 1980. A reneszánsz zenéje. (Ford.: Karasszon Dezső) Budapest
 Gábry György – 1959. Brandenburgi Katalin virginálja. FolArch 179–185
 Gyalui Ferenc – 1893. Bethlen Gábor lakodalma. ErdMúz 183–190
 Illés Géza – 1934. Az 1619. évi küllővárosi zsinat felterjesztése Bethlen Gábor fejedelemhez, Református Szemle 27. évf.
 Kemény János–Bethlen Miklós – 1980. Kemény János és Bethlen Miklós művei. (Közl.: Windisch Éva) Budapest
 Király Péter – 1990a. Bethlen Gábor udvarának zenei életéről I. Johannes Thesselius kapellmester. Muzsika 33. évf. 8–9 sz. 37–43. Budapest
 Király Péter – 1990b. Bethlen Gábor udvarának zenei életéről II. Don Diego de Estrada spanyol táncmester. Muzsika 33. évf. 11. sz. 32–36. Budapest

Király Péter – 1991. Bethlen Gábor udvarának zeneéletről III. Giuseppe Baglioni. Muzsika 34 évf. 1 sz. 26–28. Budapest

Király Péter – 1995. A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig. Balassi Kiadó. Budapest

Király Péter – 2003. A 16–17. században külföldi egyetemeken járt magyarországi diákok és a zene. In: Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások 81–95. Balassi Kiadó. Budapest

Király Péter – 2003. A 17. századi Habsburg-udvar zenés látványosságai és a magyar főnemesség. In: Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások 96–109. Balassi Kiadó. Budapest

Király Péter – 2003. A „muzsikásoknak való állás”. 17. századi rezidenciális zeneéletünk egy néma emlékééről. In: Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások 110–124. Balassi Kiadó. Budapest

Kovács Gábor – 2002. Reneszánsz táncok. Garabonciás Alapítvány. Budapest

Kurta József – 2002. Az Öreg Graduál századai Erdélyben. Erd. Ref. Egyh. Füz. 8. Kolozsvár

Lakatos István – 1971. Zenetörténeti írások. Budapest

Makkai László – 1981. Bethlen Gábor és az európai művelődés.

Maksay Albert – 1954. Orgonaszó zendüljön, örömeinek csendüljön, Református Szemle 47. évf. 9. sz.

Schindler Otto – 2003. Egy „Commedia in musica” 1622-ben Sopronban – A Habsburg-birodalom első operaelőadása? (Ford.: Király Péter és Szegedi Eszter). Magyar Zene XLI. évf. 3. sz. Budapest

Szabolcsi Bence – 1979. A magyar zenetörténet kézikönyve. Zeneműkiadó. Budapest

Szilágyi Sándor – 1886. Bethlen Gábor levelezései. Budapest

Jegyzetek

1 TudGyűjt 1830. I. K. 4. 39 – Bartha 1936. 11.

2 Lásd a Bibliográfiát.

3 Benkő 1979. Király 1990. 1991. 2003, Makkai 1981.

4 Lakatos 1971. 29.

5 MagyZenTört. 1990. 111.

6 Benkő A. 1968. 99.

7 Szilágyi 1886, 365.

8 Király 1991. 26–28.

9 MagyZenTört. 1990. 111. Megtalálható az Országos Magyar Levéltárban, 28965 sz. doboz

10 Király 1995. 39. Megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban,

- Kézíráttár, Fol. Hung 67. fol. 39r. Radvánszky 1888. 64.
- 11 Király 1995. uo.
 - 12 Király 1995. 116.
 - 13 Király 1990a. 41.
 - 14 Király 1990a. uo.
 - 15 Király 1995. 119.
 - 16 Király 1995. 119.
 - 17 Kemény–Bethlen 1980. 63.
 - 18 Király 1990b. 36.
 - 19 Király 1990b. uo.
 - 20 Király 1990b. 34.
 - 21 Bethlen 1980. 514. Atveszi a MagyZenTört. 1990. 112, Király 1990b. 32–33.
 - 22 MagyZenTört. 1990. 112.
 - 23 Kovács 2002. 323., Király 1990b. 33–34.
 - 24 Király 1990b. 34.
 - 25 Király 2003. 98.
 - 26 Király 2003. uo. Megtalálható: Otto G. Schindler: Egy „Commedia in musica” 1622-ben Sopronban – A Habsburg-birodalom első operaelőadása? Magyar Zene XLI. évf. 3. sz.
 - 27 Király 2003. uo.
 - 28 Király 1990b. 36.
 - 29 Illés 1934. 504.
 - 30 Maksay 1954. 55.
 - 31 Kurta 2002. 11.
 - 32 Király 1991. 26.
 - 33 MagyZenTört. 1990. 110.
 - 34 MagyZenTört. 1990. uo. H. Schütz Dafne c. operája elveszett, csak Opitz szöveggönyve maradt fenn.
 - 35 Bethlen 1980. 533.
 - 36 Király 1990a. 42.

MAGYARI ANDRÁS

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának néhány problémája

Amint ismeretes, a 17. század vége s következő eleje hozta magával a magyar nép történetének egyik legbonyolultabb és ellentmondásokkal telített periódusát, amelyet kuruckorszak vagy II. Rákóczi Ferenc szabadságharca néven emleget a történetírás. És hogy az elmúlt három évszázad alatt a jelenség nem veszítette el aktualitását, annak megvan a magyarázata.

A kuruc korszak, amely már az 1680-as évektől az idegen Habsburg-uralom és feudális elnyomással szembeni spontán népi ellenállást testesítette meg, a 18. század fordulójára új tartalmat és formát nyert. Ekkor ugyanis az úgynevezett népi kurucság vezetői, Esze Tamás és társai Lengyelországban felkeresték a bujdosó Rákóczit és előadták a Bécs ellenes küzdelem új tervét, miszerint a népi erőknak is tömegesen be kell kapcsolódnuk a császáriak elleni küzdelemben, széles népi alapot kölcsönözve a Habsburg-ellenes mozgalomnak, ellentétben a Rákócziék által elképzelt magyar–francia–lengyel Habsburg-ellenes szövetséggel.

Rákóczi kezdetben bizalmatlan volt a népi küldöttek által előadott javaslattal szemben és behatóan tájékozódott az országban kibontakozó népi mozgalom állása felől. Végül elfogadta a népi küldöttség ajánlásait, amelyekre az 1703. május 6-án kelt brezáni kiáltványban válaszolt.¹

A kiáltvány elfogadásával döntő fordulat állt be Rákóczi eddigi politikai elképzeléseiben a kuruc mozgalom jellegét illetően. A kiáltvány ugyanis történelmi jelentőségű feltételeket és kötelezettségeket szabott a Habsburg-ellenes küzdelemben résztvevők számára. Hangoztatja, hogy „országunk és hazánkhoz való szeretetünkől s kötelességünkötől viseltetvén, minden igaz hazaszerető, országunk régi

II. Rákóczi Ferenc portréja. Ismeretlen festő

dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen fegyverviselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű igaz magyarokkal hazafiságukra intjük és kényszerítjük, hogy ... életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert..."²

A kiáltvány tehát minden társadalmi kategóriához szólott, a rebellis jobbágyokkal bezárólag. Végeredményben egy jelentőség-teljes kompromisszum született, mely alapját képezhette az ellenséggel szembeni közös népi fellépésnek. A Hóman Bálint és Szegefű Gyula által szerkesztett Magyar történetben, Szegefű találóan jegyzi meg, hogy „a magyar történet nagy eseménye volt, mikor a nagyúr és a szegény jobbágyok egymásra találtak, s amikor Rákóczi 1703. május 12-én Brezán várából – Lemberg mellől – kiadta első manifestumát az egyházi és világi nemes és nemtelen igaz magyaroknak. Első eset az újkori jobbágyosság kifejlődése óta – írja Szegefű –, hogy a privilegizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népben szövetségest lát a nemzeti és állami élet védelmére.”³

Ám a valóságban a főnemesség magatartása számos kérdőjelt támaszt. Nincs igazi összhang a magyar társadalom két ellentétes pólusa között. Ez világosan kitűnik a fegyvert fogott felkelő sereg több főhadnagyának parancsából, melyet az országgyűléshez intézett a jobbágyok érdekében. Amint írják: „Alázatosan értjük kegyelmes urunknak (Rákóczi), ő nagyságának hozzánk mostan legközelebbvaló jóakarátját, ez iránt, hogy ha mi fogyatkozásunk és bántódásunk volna, mostan specifikálván orvosoltatnék.”

Hasonló hangnemben reagálnak a brezáni kiáltványban a Rákóczi által mondottakra a marosszéki jobbágyok is: „Hallottuk az mű kegyelmes urunknak, ő nagyságának kegyes jó ígérteit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad neki, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad.”⁴

A Rákóczi-szabadságharc sorsának alakulása szempontjából tehát nagy jelentőséggel bírt a széles Habsburg-ellenes front kialakulásának kérdése is. Rákóczi véleménye szerint nagyon fontos volt a népi erők bevonása a császáriak elleni küzdelembe. Rákóczi ugyanakkor világosan látta, hogy a Habsburgokkal szemben a francia és lengyel szövetséggel együtt kellene a fegyveres döntést kierőszakolni. Azonban csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy XIV. Lajos

francia király nem hajlandó szövetségre lépni a „rebellisekkel”, csak anyagi támogatást kész nyújtani a magyar felkelőknek, hogy azok gyengítsék a franciaellenes frontot. Ez az álláspont a Rákóczi-szabadságharc egész tartama alatt megfigyelhető. Ezért az erdélyi felkelők táborában mind erősebbé válik az a meggyőződés, miszerint a Bécs-ellenes harc problémáját csakis Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása oldhatja meg, mivel ennek segítségével erős egységfront születhetik. Mind erősebben hangzik a követelés, hogy Rákóczi vegye szorosabb ellenőrzése alá Erdélyt.⁵ Pekri Lőrinc nem egyszer fejt ki véleményét, hogy „magát Rákóczit választják meg, mert Erdélynek olyan okos, nagy és messzelátó fejedelemre van szüksége, akiért hálát adhassanak Istennek.”⁶

Rákóczi brezáni kiáltványa hatására Erdélyben mind nagyobb számú „nemes és nemtelen” sorakozik fel a felkelők mellett. Rabutin császári főparancsnok igyekezett minden eszközzel megakadályozni a felkelés terjedését, s a magyarországi felkelők behatolását Erdélybe. 1703 nyarán gróf Bethlen Sámuel és Toroczkai István aranyosszéki főkapitányt több székely dandárral és osztrák katonákkal kirendeli Erdély fontosabb pontjaira, hogy a felkelők tevékenységét semlegesítsék.

A felkelők azonban Bethlen csapatait 1703 októberében a Dés melletti Szent Benedeknél, Toroczkai csapatait pedig november 10-én Bonchidánál szétverték. Toroczkait elfogták, s több mint 300 emberével Rákóczihoz küldték a tokaji táborba. Itt Toroczkai hűséget esküdött Rákóczinak, aki 1704 elején az erdélyi felkelő hadak vezérévé nevezte ki tábornoki rangban és a kurucok holdvilági vesztes csatája után – 1704. január 28. –, Erdélybe küldte jelentős katonai erőparancsnokaként. Vele együtt érkeztek Teleki Mihály, Pekri Lőrinc és gróf Mikes Mihály katonai, valamint politikai feladatokkal. Ezekkel az intézkedésekkel megnőtt Erdély súlya a Habsburg-ellenes küzdelemben. Ilyen körülmények között jelenik meg hangsúlyozottabban Rákóczi fejedelemmé választásának ügye is. Az erdélyi hadak új főparancsnoka, Pekri Lőrinc tábornok ismételten figyelmeztette Rákóczit, hogy jó volna, ha Erdélybe vonulna, ellenkező esetben a fejedelemség elvesz a sok nyomorúság között.⁷

Pekri emlékeztette Rákóczit Erdély viszonyainak kritikus voltára, igazoltnak véve Torda, Kolozs és Doboka megyék vezetőinek véle-

ményét is, miszerint Rákóczi fejedelemmé választását szükségesnek tartják. „... Minden valószínűség szerint helytálló a vélemény, miszerint gróf Pekri Lőrinc, az udvarhelyszéki főkapitány és fehérme gyei főispán indítványozta, hogy a nagy Rákóczi-család derék sarját, II. Rákóczi Ferencet lelkes örömmel, teljes szívvel és szeretettel, Erdély fejedelmévé válasszák.”⁸

Pekri Lőrinc arra irányuló tevékenysége, hogy Rákóczi fejedelemmé választása minél sikeresebb legyen, több síkon és alkalommal megfigyelhető. A legradikálisabb indítvány a fejedelemválasztás kérdésében az volt, hogy a rendek éljenek jogtalanul elvett, de győzelmek által visszaszerzett szabad választási jogukkal, és az ausztriai ház törvénytelen uralma helyett válasszanak maguknak fejedelmet.⁹

Hosszantartó előkészületek után végül mégis Rákóczi hívja össze az országgyűlést 1704. július 5-re, Gyulafehérvárra.¹⁰ Az erdélyi rendek Rabutin szigorú tilalma ellenére nagy számban jelentek meg a július 5-re összehívott gyűlésen. A vármegyék és székelyek mellett – Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével – a szászok is képviselték magukat. A székelység külön sereggel jelent meg Gyulafehérváron, védő kordont szervezve egy esetleges nem várt támadás elhárítására.

Az országgyűlést nem sikerült vakvágányra vinnie a szebeni főkormányzó drasztikus fellépésének sem, amely megfenyegette főleg az erdélyi nemességet, hogy „... se magán, se közösség nevében a Rákóczi uram levelére oda, ahova kívánja, gyűlésre menni senki se merészeljen, valaki elmegyjen, hitesse el magával, hogy publikáltatik, mint őfelsége rebellige és minden jószága vagy confiscalatik, vagy teljességgel elpusztítatik...”¹¹

Az 1704. július 7–12. között lezajlott gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit hosszas vita után Erdély fejedelmévé választotta.¹² Rákóczi ez alkalommal is utalt rá, hogy ő nem óhajtotta a fejedelemséget és nem is tart igényt rá. De kérte az urakat, Pekri Lőrincet, Mikes Mihályt, Teleki Mihályt és Száva Mihályt, hogy Erdélyben teremtsenek rendet, s vegyék kézbe az ország dolgainak intézését.

Bécs részéről Rabutin császári generális – az Erdélyben állomásozó Habsburg-csapatok parancsnoka – tesz kísérletet, hogy megghiúsítsa Rákóczi megválasztását. A Szebenben tartózkodó erdélyi gubernium tagjaival és az oda beszorult erdélyi urakkal, tiltakozó okmányt

szerkesztett, amelyben törvénytelennek minősítette az országgyűlés eljárását és Rákóczi fejedelemmé választását. Ám a tábornok ezen próbálkozása is eredménytelen maradt.¹³

Rákóczi eddigi álláspontján ellenben bizonyos változások figyelhetők meg. Jólehet továbbra sem teszi magáévá a gyulafehérvári diéta döntését, főleg hogy Erdélyben vonuljon mint választott fejedelem, de nem utasítja el a fejedelmi titulust és Erdélyben tevékenykedő megbízottja, Radvánszki János útján, utasításokat adott az ott felmerülő problémák rendezését illetően. Egyben figyelmeztette megbízottját, hogy különös gondot fordítson az erdélyi hadsereg ügyeinek intézésére s a vele kapcsolatos problémák körültekintő rendezésére.

Mivel a nemzetközi helyzet sem kedvezett a kurucszabadságharc sorsának biztató alakulásával, Rákóczi az erdélyi és magyarországi erők hadműveleteinek szorosabb összehangolására gondolt, s e célból szükségesnek tartotta saját politikai és katonai tevékenységének fokozását. Ehhez kedvező eszköznek tekintette az erdélyi fejedelmi hatalom közvetlen gyakorlását, a fejedelmi méltóságban való személyes beiktatása útján. Rákóczi erre tett kísérletet 1705 novemberében, amikor hadseregével Erdélybe vonult, de 1705. november 11-én, a vesztes szibói csata következtében, próbálkozása kudarccal végződött.

Végül 1707 áprilisában a marosvásárhelyi országgyűlésen sor került Rákóczi személyes beiktatására az erdélyi fejedelmi hatalomba. Formailag jelentős lépés történt a szabadságharc nemzetközi helyzetének erősítésére is, mivel Rákóczi – a fejedelmi hatalomba való beiktatása után –, mint Erdély legális uralkodója jelenhetett meg a nemzetközi kapcsolatok terén, s nem mint rebellis. Ekkorra azonban mind az erdélyi, mind pedig a magyarországi Habsburg-ellenes felkelés helyzete egyre válságosabb fázisba jutott, és Rákóczi kísérlete nem tudott kedvező fordulatot előidézni a szabadságharc sorsának alakulásában.

Jegyzetek

1 Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa, Századok, 1954. 314–315.

2 Rákóczi Ferenc hadserege, 1703–1711, Budapest, 1976. 17.–18.

- 3 Hóman Bálint – Szegfű Gyula: Magyar történet, Budapest, 1935. IV. 278.
- 4 R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása, Budapest, 1916. 152.
- 5 Trócsányi Zsolt: II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata, Rákóczi tanulmányok, Budapest, 1980. 114.
- 6 Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc, Budapest, 452.
- 7 Köpeczi Béla: Rákóczi szabadságharca és Franciaország, Budapest, 1966. 38.
- 8 A háromszéki kuruc felkelés, in Székely nép, 1906. szept. 24. 58. sz.
- 9 R. Kiss István: i. m., 40.
- 10 Márki Sándor: i. m., I. 453–54.
- 12 Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyar országai háboruról, 1703-tól annak végéig, Budapest, 1978. 339–340.
- 13 Szádeczky Lajos: A Rákóczi forradalom Erdélyben, Erdélyi Múzeum, 1900. 572.
- 11 A háromszéki kuruc felkelés, Székely nép, 1906. szept. 24. 58. sz.

SERES ISTVÁN

Szoboszlay Sámuel kuruc kapitány és Sólyomkő védelme 1703–1709

Egy forráskiadvány margójára

Az egykori Bihar vármegye Rákóczi-kori szerepével igencsak mostohán bánt a magyar történetírás. Bár a Rákóczi-szabadságharc idején a térséget igazán sosem sikerült uralmuk alá venniük a kurucoknak, az erdélyi és a tiszántúli kuruc haderő fennmaradt mustarakönyvei, valamint Bihar vármegye 1704-ben elkészített katonai és adóösszeírásai egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a térség magyar és román lakossága a kezdetektől kivette részét a Habsburg-ellenes küzdelemből. Ennek ellenére önálló monográfiák sőt még kisebb összefoglalások, tanulmányok is alig készültek a térség korabeli történetéről. Ami korántsem mondható el, például a korábbi évszázadról, hiszen a térségnek a Bocskai-szabadságharcból Nagyvárad elvesztéséig tartó történetével ma is, több kiváló historikusunk foglalkozik, nem is csekély eredménnyel.

A Rákóczi-szabadságharc itteni eseményeiről első ízben Thaly Kálmán jelentetett meg egy három részből álló kisebb tanulmányt 1871-ben, Adalékok a váradi ostromzárlat történetéhez 1703–1710 címmel,¹ 1888-ban pedig a bihari csendbiztosból lett történetbúvár, Osváth Pál jelentkezett a Biharvármegye a kurucz-labancz csatározások alatt című rövid összefoglalójával.² Alig négy évre rá, Karácsonyi János nagyváradi püspök nyúlt a témához, a hasonló című – Bihar-megye népe a kuruc világban –, és ugyancsak rövid értekezésében.³ Gottreich László, mindeddig legrészletesebb, a Bihari nép harca 1703–1704-ben⁴ című tanulmánya is leginkább csak a diószegi felkelés és a Nagyvárad környéki harcok ismertetésére szorítkoztak. Gottreich kitűnő összefoglalása óta immáron 55 év is eltelt, és a „bihari

nép harcáról” legfeljebb csak a kuruc korról szóló, azóta megszületett átfogóbb leírásokban olvashatunk.

Az elmúlt évek során tudatosan igyekeztem éppen a Biharországi Rákóczi-kori történetét feltárni. Több, külön szálon futó, de gyakran egymásba fonódó kutatásaim – mint, például a sarkadi hajdúság hősies harca, a diószegi kurucok fegyvert fogása, vagy éppen a Bihar vármegye sárréti és belényesi járásainak a korabeli története – közben figyeltem fel a Károlyi család nemzetségi levéltárában egy, a szakirodalomban alig ismert kuruc tiszt, Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levelezésére. Az első levelek még véletlenszerűen akadtak a kezembe, később, pedig érdeklődve vettem észre, hogy a kuruc tiszt jelentéseiben időnként az általam kutatott sarkadi vár, s még gyakrabban Belényes vidéke is előfordul. A sarkadi és a sólyomkői kapitány között ugyanis 1708 folyamán éles vita keletkezett arról, hogy a belényesi járás ispánságai (vagy kenézsegei) melyik vár őrsege számára szolgáltatassák be a vármegye által rájuk kivetett természetbeni szolgáltatásokat. Természetesen mindkét fél a maga igazát védte, és kérvényeikkel mind Károlyi Sándort, a tiszántúli vezénylő generálist, mind pedig Bihar vármegye hatóságát, s elsősorban Komáromi Csipkés György alispánt igyekeztek meggyőzni. A levelek olvasása közben egyre inkább egy karizmatikus, elveihez ragaszkodó, a szabadságharc ügyének és II. Rákóczi Ferencnek váltig elkötelezett, s talán túlságosan is kemény katona képe kezdett kifomálódni Szoboszlay Sámuelről. Ezután már szisztematikusan igyekeztem feltárni az általa, vagy éppen hozzá írt, illetve a működésével kapcsolatos levelezéseket. A Rákóczi-szabadságharc óriási mennyiségű iratanyagában alig lehetett valamire való adatot találni róla, illetve a sólyomkői vár védelméről. Ugyanígy áll a helyzet a sólyomkői uradalom korabeli történetével is, mivel a fejedelmi uradalmi iratok között csak egy alig hat tételből álló jegyzőkönyv maradt fenn.

A legnagyobb eredményt a Károlyi család fent említett levéltára hozta. Károlyi Sándor, aki gyakran egy időben viselte az erdélyi és a tiszántúli vezénylő generálisság tisztjét, rendszerető, pontos ember volt. A függetlenségi harc alatt hozzá befutott jelentéseket, leveleket szépen rendezve iktatták a Károlyiak nemzetségi levéltárában. Az Acta Rákócziana iratkötegeinek első sorozatában, két csoportban

maradtak fenn a Károlyi szabadságharcos működésével kapcsolatos iratok. Ezek egy részét a generális még rögtön a szabadságharc után regisztráltatta, s az iratok kivonatait bejegyeztette az *Extractus Litterarum* című vaskos kötetbe. Az iratok másik részét azonban nem rendszereztek; ezek alkotják az úgynevezett *Irregistrata* anyagot. Sajnos, az elmúlt évszázad során az addig hiánytalanul megmaradt, s a Rákóczi-szabadságharc történetének egyik legnagyobb, és legjobban megőrzött irategyüttesét is felbecsülhetetlen károk érték, mivel számos okmány talán örökre elveszett. Az *Acta Rákóciana Series I.* anyagának regisztrált részéről, az iktatókönyv kivonatai alapján legalább jól tudjuk, hogy mely iratok kallódtak el, s ezeket a veszteségeket, még ha halványan is, de pótolni lehet a kivonatok alapján. Az *Irregistrata* rész elveszett iratairól viszont semmit sem tudunk, a korabeli (és későbbi) levéltári segédlete nélkül csak abban bízhatunk, hogy talán a véletlenszerűen előkerülő iratok között olyan is felbukkan, ami esetleg újabb adaléku szolgálhat az éppen aktuális kutatásainkhoz. Szerencsére, némely történészek, levéltárosok és muzeológusok áldásos tevékenysége folytán az utóbbi években az elveszett iratok közül sok megkerült, bár néha az ország távolabbi részeibe kellett elutazni értük. Az izgalmas nyomozás máig sem ért véget, s remélhetjük, hogy egyszer talán sikerül úgy-ahogy helyre állítani a levéltár korabeli rendjét.

Szoboszlay Sámuel 1703 őszétől 1709 januárjáig volt Sólyomkő parancsnoka. Az őt ért vádaskodások során elmozdították tisztségéből, s ezután egy 1709. április 10-én Károlyihoz írt levelén kívül gyakorlatilag csak 1710. augusztus 6-án van érdemleges hírünk róla, amikor is köszönetet mond a generálisnak az ecsedi kapitányságra való kinevezéséért. Ám nem sokáig maradt az új posztján, mert novemberben kinevezik a császáriaktól erősen veszélyeztetett Sarkad parancsnokává. Egészen a vár 1711. január 11-én bekövetkezett feladásáig Sarkadon tartózkodik, majd néhány emberével Károlyi Sándorhoz indul. Sólyomkői kapitányságáról, az elszórt adatokon kívül eddig 61 iratot sikerült feltárnom. Zömét, összesen 51-et saját maga írta, ezek közül 48-at a sólyomkői kapitánysága alatt, 1704. augusztus 3. és 1709. január 13. között, három későbbi levele, pedig a kényszerű mellőzése, illetve az ecsedi parancsnoksága alatt kelt. A levelek cím-

zettje öt kivételével Károlyi Sándor volt, a többit II. Rákóczi Ferencnek, Bagossy Pál és Perényi Miklós brigadérosoknak (az első korabeli másolatban maradt fenn), Csáky László ezereskapitánynak, illetve Varasdi Istvánnak, Károlyi személyi titkárának címezte. A hozzá írott levelek közül három maradt fenn, kettő a Nagyváradon raboskodó Diószegi Péter sólyomkői várnagy kiszabadításáról szól 1708. július 21. és 23-ról, a harmadikat pedig Löwenburg Frigyes nagyváradi parancsnok írta 1710. december 2-án.

A fennmaradó hat irat egytől-egyig Szoboszlay sólyomkői kapitánysága alatt kelt. A három levél írója Bakay Ádám Bihar vármegye fiscalis tisztartója, Magyar György sólyomkői vicehadnagy és Ugray György sólyomkői udvarbíró. Ez utóbbinak jelentős szerepe volt abban, hogy 1709 elején Szoboszlaynak meg kellett válnia posztjától. A vádaskodások miatt Rákóczi vizsgálatot indított a kapitány ellen. Bár a tanúvallatások anyaga nem maradt fenn, a vizsgálat során feltett kérdőpontokat megőrizte a Károlyi család levéltára. Ehhez az ügyhöz kapcsolódik még három Bihar vármegyei nemes elismervénye, akik még 1707. augusztus 7-én írásban tanúskodtak a kapitány ártatlansága mellett. Végezetül a fejedelmi levéltár állagai között sikerült rábukkanni a sólyomkői uradalom szerény terjedelmű protocollumára, amely mindössze hat – 1707. július 31. és 1709. augusztus 14. között kelt – fejedelmi utasításból áll. Ezek közül az első kettő éppen a Szoboszlay és Ugray közötti villongáshoz kapcsolódik, s a fejedelem Szoboszlayhoz (1707. július 31.), illetve az akkor már ecsedi vicepraefectusként működő Bakay Ádámhoz (1707. augusztus 4.) küldött utasításának a kivonatát tartalmazza.

Mivel Szoboszlay Sámuel levelezése Sólyomkő Rákóczi-kori történetének egyedülálló forrásanyagát képezi, a levelezést, a hozzá kapcsolódó egyéb okmányokkal együtt egy önálló forráskiadványban kívánjuk megjelentetni, alapos bevezető tanulmánnyal, illetve személy- és helynévmutatóval, valamint magyarázatokkal és az iratokban előforduló idegen (latin és német), vagy nehezen értelmezhető szavak jegyzékével. A Bocskai- és Rákóczi-szabadságharc emlékére, valamint a Balassi Emlékév alkalmából 2004. október 16-án, Nagyváradon megtartott konferencia szüneteiben Dukrét Géza úrral folytatott beszélgetésünk után körvonalazódott meg bennem, hogy

érdemes lenne Sólyomkő 1703–1711. közötti történetének az összes fellelhető forrását kiadni. A koholt vádak segítségével eltávolított Szoboszlay Sámuel helyére ugyanis egy másik, ugyancsak kitűnő katonatisztet, Horváth Györgyöt neveztek ki a helyőrség élére – aki, mint tudjuk – az utolsó pillanatig védte a császári csapatok által a kurucoktól teljesen elszigetelt Sólyomkőt. Horváth működéséről ugyancsak több korabeli forrás áll a rendelkezésünkre, sőt, egyes leveleit a kuruc Bihar vármegye jelenleg Debrecenben őrzött töredékes iratanyaga is megőrizte. Ezekkel a levelekkel együtt már Sólyomkő és a sólyomkői uradalom egész Rákóczi-szabadságharc korabeli szerepét megismerhetjük. Mivel az 1709 januárja és 1711 eleje között kelt iratok feltárása jelenleg is folyamatban van, ragaszkodva az előadásom címéhez, az alábbiakban csak a Szoboszlay működésével kapcsolatos iratokat sorolom fel, majd pedig igyekszem felvázolni Szoboszlay katonai szerepét, természetesen leginkább az újabb feltárt levelezés alapján.

Sólyomkő várának romjai
– 19. század

Szoboszlay Sámuel levelezése

1. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele II. Rákóczi Ferencnek. Sólyomkő, 1704. augusztus 3.
2. Bakay Ádám Bihar vármegyei fiscalis tisztartó levele Károlyi Sándornak. Diószeg, 1705. június 7.
3. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1706. augusztus 5.
4. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1706. november 28.
5. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak, Sólyomkő, 1707. január 1.
6. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. január 24.
7. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. február 24.
8. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Perényi Miklós brigadérosnak. Sólyomkő, 1707. április 9.
9. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. május 1.
10. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. május 12.
11. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. május 17.
12. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. július 8.
13. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. augusztus 7.
14. Három Bihar vármegyei nemes elismervénye Szoboszlay Sámuel mellett. Sólyomkő, 1707. augusztus 7.
15. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. december 8.
16. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak, Sólyomkő, 1707. december 14.
17. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. december 22.

18. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. december 23.

19. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Csáky László ezereskapitánynak. Sólyomkő, 1707. december 31.

20. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. január 2.

21. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. január 5.

22. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. január 11.

23. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. január 29.

24. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. február 2.

25. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. február 12.

26. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. február 15.

27. Szoboszlay Sámuel levele Varasdi Istvánnak, Károlyi Sándor személyi titkárának. Sólyomkő, 1708. február 17.

28. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. február 26.

29. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 1.

30. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 2.

31. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 6.

32. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 12.

33. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 14.

34. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Bagossy Pál generálisnak (egykorú másolat). Sólyomkő, 1708. március 19.

35. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 22.

36. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 26.
37. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. április 13.
38. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Margitta, 1708. május 23.
39. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. május 31.
40. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. június 3.
41. Magyar György sólyomkői vicehadnagy levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 4.
42. Ugray György sólyomkői udvarbíró levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 4.
43. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 4.
44. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 13.
45. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 21.
46. Diószegi Péter, Nagyváradon raboskodó sólyomkői várnagy levele Szoboszlay Sámuelnek. Nagyvárad, 1708. július 21.
47. Becker, Johann Stephan Frh. császári ezredes, nagyváradi parancsnok levele Szoboszlay Sámuelnek Diószegi Péter sólyomkői várnagy kicseréléséről. Nagyvárad, 1708. július 23.
48. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 26.
49. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. július 31.
50. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. augusztus 2.
51. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. augusztus 6.
52. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. augusztus 27.
53. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1709. január 5.

54. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1709. január 13.

55. Ugray György sólyomkői udvarbíró levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1709. január 19.

56. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sályi, 1709. április 10.

57. Szoboszlay Sámuel ecsedi kapitány levele Károlyi Sándornak. Ecsed, 1710. augusztus 6.

58. Szoboszlay Sámuel ecsedi kapitány levele Károlyi Sándornak. Ecsed, 1710. október 25.

59. Löwenburg, Fredrich gr. altábornagy, nagyváradi császári parancsnok levele Szoboszlay Sámuel sarkadi kapitánynak. Nagyvárad, 1710. december 2.

60. Szoboszlay Sámuel sólyomkői kapitány elleni vizsgálat kihallgatási pontjai. (Dátum és hely nélkül.)

61. A sólyomkői uradalom protocolluma. 1707. július 31. – 1709. augusztus 14.

Sólyomkő kapitánya

Szoboszlay Sámuel 1703 előtti életéről viszonylag keveset tudunk. Feltehetően azonos az Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1682. évi udvari rendtartásában szereplő hasonló nevű férfival, aki a fejedelem fő házőrző inasa volt.⁵ 1692-ben már diószegi szőlőbirtokosként fordul elő a Bihar vármegyei kamarai összeírásban.⁶ Ugyanakkor a szabadságharc idején írt levelei arról tanúskodnak, hogy szűkebb páttriája az ugyancsak Bihar vármegyei Sályi helységben volt. 1708. július 4-én, például Magyar György vicehadnagy válaszolt Károlyinak Szoboszlay távollétében, mivel „postán jöttek utána, hogy az fíjának az szava is elálot. Úgy kellett haza menni Saliban.”⁷ 1709. április 10-én ugyancsak az otthonában tartózkodott, amikor levelet írt a generálisnak.⁸ Családi állapotáról a vicehadnagy fenti jelentésén kívül Szoboszlay több leveléből is tudjuk, hogy nős volt, s legalább egy fiúgyermek édesapja. 1708. június elején például azért kellett néhány napra haza térnie Sályiba, mivel a felesége halálos beteg volt, a fia pedig meghalt. Mivel minden felsőbb engedély nélkül hagyta el

az állomáshelyét, egy időre még börtönbe is került. Július 13-án meghatározható levélben számolt be Károlyinak a kényszerű hazatéréséről.⁹ A „Nemes Ország húségiben elhullott” fivéreiről egy 1707. december 22-én kelt levelében emlékezett meg. Akkor Károlyi támogatását kérte, hogy a fejedelem ajándékozza meg egy Törös nevű, hat emberből álló „porciócská”-val, mivel a sajátja Várad körül van, pusztta, és semmi hasznát nem veheti a családjával. Az új jövedelemből el-esett fiverei árváit is támogatni kívánta.¹⁰

Feltehetően tanult ember volt, szeretett művelődni (1707. december 31-én például olvasni valót kért Csáky László ezereskapitánytól¹¹), két levele pedig arról tudósít, hogy szabad idejében írogatott is. Mivel ezek a levélrészletek egyben kultúrtörténeti ritkaságok is, szó szerint közlöm őket. 1707. augusztus 7-én Szoboszlay a következőt írta Károlyinak: „az Haza szabadsága mellet igazán hadakozó Magyar Nemzetnek méltó dicsíretit töb foglalattasságimban kívántam egy kis opussomban [*művemben*] ki tennem, kit is kívántam Nagyságodnak, mint Feő Generalisomnak dedicálnom. Akarnám Nagyságod kezihez küldenem (ha Nagyságodnak is teczenék), akar-nám Nagyságod grátiájából praelum [*kiadás alá*] alá vitettnem”.¹²

1708. február 17-én Szoboszlay hasonló tartalmú kérelemmel fordult Károlyi személyi titkárához, Varasdi Istvánhoz is: „csekély elmímnek ösztövéf fajzásibul költt egynihány csekély verseimet is (kikrül előbeni levelemben töttem volt emlékezetet) porkoláb uramtul elkültem, dedicalván Méltóságos Feő Generális Uram Excellentiájának. Kérem, azonn is szeretettel Kegyelmedet, ne terheltecsék időt nyerni eő Nagysága keziben való adásáru, úgy engemet tudósítani, micsoda opinioval [*véleménnyel*] lésc eő Nagysága iránta, ha leheti praelum alá adnom, avagy nem”.¹³ Úgy tűnik, hogy a levélben a korábban is említett munkáról van szó, mivel ő maga is hivatkozik rá, hogy már a korábbi (?) levelében is emlékeztette rá Varasdit. A két idézet összevetéséből kiderül, hogy a sólyomkői kapitány az egyéb elfoglaltságai mellett, szabad idejében verseket írt, amelyekben a kuruc hadsereg harcait dicsőítette. Bár szerényen csak egy kis műről, illetve csekély (azaz: kevés) verseiről ír, feltehetően egy kötetre való írása lehetett, amit kifejezetten Károlyinak akart ajánlani. Még talán ennél is érdekesebb, hogy Károlyi véleményét és segítségét kérte a

munka kinyomtatásához! Az írásokat még február 12-én Diószegi Péter sólyomkői várnaggyal és néhány sólyomkői hajdúval küldte el Károlyihoz.¹⁴ A kis csapat számos ajándékot vitt a generálisnak, többek között „igen szép” halakat és fácánokat, valamint bárányos juhokat is hajtottak magukkal. Útközben azonban rajtuk ütöttek a labancok, és az első hírek szerint a porkolábot Szoboszlay paripájával, két szolgáljával valamint két hajdúval együtt elfogták.¹⁵ Február 26-án viszont már arról írt Szoboszlay, hogy csak a várnagyot és egy hajdút fogtak el, a többiek mind hazatértek. A juhok és a bárányok ugyan nem kerültek az ellenség kezére, viszont az „egyéb ajándékot” és a paripáit elnyerték.¹⁶ Nem tudni, hogy a kézirat a végül eljutott-e Károlyihoz, vagy a labancok zsákmánya lett?

Már a fentiekből is látszik, hogy Szoboszlay jó kapcsolatot ápolt a közvetlen felettesével, Károlyi Sándor generálissal. Szinte nincsen olyan levele, amelyben nem írna arról, hogy mivel kedveskedik Károlyinak. A generális számára küldött ajándékok – amelyek részben a parancsnok, részben pedig a helyőrség küldeményei voltak – egy része különböző vadbőrökből (medve, hiúz, nyest, róka stb.), frissen fogott halból (lepényhal, pisztráng, galóca), friss vadból (főleg fácán, időnként őz) állt, de gyakran küldött ecetet, túrót, vaját. 1708. május 31-én két agár kölyköt küldött neki, nem sokkal később pedig három sólymot. 1707. december 31-én Csáky László ezereskapitánynak, Középs-Szolnok vármegye főispánjának küldött frissen fogott pisztrángokat, amit a felesége kenyérbe „becsinált”, úgy, ahogyan azt Csáky kívánta.¹⁷

A szabadságharc kitörésekor még császári hűségen volt, s feltehetően önként ment be Nagyváradra. Maga Szoboszlay is hivatkozott rá egy későbbi levelében, hogy „midőn ez az idő kezdődött” (azaz a függetlenségi harc kitörésekor), Váradon tartózkodott, és bent rekedt a császáriak között, és csak Rákóczi Magyarországra érkezésének a hírére hagyta el a várost. Szökésének azonban volt egy másik oka is, amiről később többször is megemlékezett a fejedelemhez, illetve Károlyi Sándorhoz írott levelében. Szoboszlay ugyanis meghallotta, hogy a nagyváradi parancsnok meg akarja erősíteni a Rákóczi birtokában levő elhagyatott Sólyomkő várát, ahová egy Toducz nevű labanc (rác) kapitányt akart küldeni román katoná-

sággal. Erre 1703 őszén otthagyta a császár hűségét, és két szolgálója – akik egyikét még Erdélyből hozta magával, amikor bement Nagyváradra – kíséretében Sólyomkőre ment, és Rákóczi szolgálatára megülte a puszta várat. Löwenburg nagyváradi parancsnok egy évvel későbbi levelében így írt erről: „emlékeztetvén arra Kegyelmedet, mikint Kegyelmed ez háborúnak ellein, az mű Kegyelmes Király urunk ő Fölsige hűvsége allul, hamishütüvi tötte magát, zászlóia mellül elszökvin az ő Fölsige hópénzivel, kuruccá lött”. Vagyis, Löwenburg tudomása szerint a Nagyváradról kiszökő Szoboszlai ténylegesen is császári szolgálatban állt, s ha hihetünk a császári parancsnok állításának, akkor a zászlója alól, vagyis az egységétől elszökő Szoboszlai valóban a császár szolgálatát váltotta fel a kurucsággal.

Sólyomkő megüleséről, illetve megerősítéséről mindeddig semmilyen adat sem állt a rendelkezésünkre. A későbbi visszaemlékezések, levélbeli utalások alapján viszont a Rákóczi-szabadságharc kezdetének egyik elfeledett és felettébb romantikus epizódjára derül fény. Szoboszlai rögtön a Sólyomkőre érkezését követően részletes jelentésben számolt be Rákóczinak a vár megszállásáról. Ez a jelentés ugyan nem maradt fenn, de egy 1704. augusztus 3-án írt levele ugyancsak fölelevenítette a kezdeti eseményeket. Eszerint még az 1703 őszén írott levelében kérte a fejedelmet, hogy rendeljen mellé néhány hajdút a vár őrzésére, mivel akkor már a fegyvert fogott Sólyomkő vidéki férfilakosság a mezei ezredekben tevékenykedett. Szoboszlai végül a szilágysági román származású Csurullya János ezereskapitány ezeréből fogadott be két tizedalja hajdút, akik egytől-egyig „innen az jószágbul”, azaz a sólyomkői uradalom területéről valók voltak. Ugyancsak az ősz folyamán további nyolc hajdúval szaporodott a kicsiny várórség. Ezeket előbb Szoboszlai a fejedelem tokaji táborába küldte, és csak annak írásbeli engedélyével tudta hivatalosan is befogadni az őrség tagjai közé. Az elkövetkező esztendő eseményeiről ugyancsak a kapitány idézett leveléből értesülünk, amely szerint még 1704. augusztus 3-án is csak az előző ősszel hozzá csatlakozott 28 hajdúval őrizte a várat, amit időközben az ellenség is megpróbált – sikertelenül – bevenni. Az alsóvárban a Csurullyától jött húsz román hajdú, a felsőben pedig a nyolc magyar hajdú őrkö-

dött. A csekély számú őrség mellett a vár tüzérsége sem képviselt valami nagy erőt, Szoboszlay csak egy mozsárágyúról tesz említést, amit még Szappanos István kapitány küldött neki. Mivel Súlyomkő környéke még a levél kelte idején is pusztán állott, a vár körüli palánkok javarészt is a hajdúkkal állította fel Szoboszlay. Amikor pedig a két szolgájával Súlyomkőre érkezett, sem a várban, sem pedig annak környékén nem talált ép faépületeket. Időközben Csurullya katonaságát Rákóczi Komlósy Sándornak adta, aki vissza akarta venni a korábban Szoboszlaynak átengedett húsz hajdút. Szoboszlay azonban nem akarta visszaadni őket, s nem is tehette volna meg, mivel még a keze alatt levők sem voltak elegendők a vár és a környék őrzésére. Ezért kérte a fejedelmet, hogy ha lehet, akkor Csurullya hadából, vagy a jól őrzött Sebesvárról parancsoljon számára mintegy 30 hajdúból álló erősítést. Erre nem csupán a helyőrség védelme miatt lett volna nagy szükség. Szoboszlay ugyanis tisztaban volt vele, hogy az élelem fogytával a császári szolgálatban álló labanc katonaság a Súlyomkő környéki erdőkben meghúzódva fog élelmet szerezni a környező helységek lakóitól. A labancok üldözése csak megfelelő számú hajdúság segítségével mehet végbe, amire pedig legalább negyven emberre lenne szüksége, az otthon hagyott hajdúkon kívül. A labancok már meg is kezdték a Körösön túli malmokból az élés Nagyváradra hordását, s ugyanakkor az egyik napon a súlyomkői kurucoknak is érzékeny veszteségeket okoztak. Amíg az ellenség egy része reggeltől délig keményen tüzelt a vár kapujából, a többiek elhajtották a várbéli hajdúknak a hegyekben legelő marháit, és 15 lovat is zsákmányul ejtettek.¹⁸

Mint láttuk, Szoboszlay arra emlékeztette a fejedelmet, hogy már 1703 őszén, rögtön a vár „megülésekor” is jelentést tett neki írásban, s katonákat kért Súlyomkőre. Rákóczi Tokajnál adott engedélyt a hajdúk befogadására, s mivel a fejedelem 1703. október 16. és 1704. január 16. között tartózkodott a hegyaljai városban, Szoboszlay levele október–november táján kerülhetett sor. Azonban sem Szoboszlay levele, sem pedig a fejedelem válasza nem maradt fenn, tehát 1704. augusztus 3-ig gyakorlatilag semmi használható információnk sincsen Súlyomkőről. A részletes beszámoló után ismét csönd telepedett Szoboszlay működésére.

1705-ből Szoboszlaynak egyetlen levele sem maradt ránk. Az év közepén átmenetileg a Közép-Szolnok vármegyei Sólyomkő várában tartózkodott, amiről Bakay Ádám Bihar vármegyei fiscalis tisztartó június 7-i levele tudósít.¹⁹ Somlyó kicsiny őrsége ugyanis nem sokkal korábban – élelmiszer-ellátmány és zsold hiányában – kényszerűségből otthagya az állomáshelyét, mire Szoboszlay, a keze alatt levő katonaság egy részével átment Somlyóra, hogy az üresen maradt erődítmény ne kerülhessen az ellenség kezére. Bakay panaszkodott is a generálisnak, hogy Szoboszlay csak alig öt bokor töltést és némi ónt hagyott a Sólyomkőn maradt hajdúság szükségére, holott korábban Bóné András ezereskapitány és Dobozi István debreceni főbíró is jócskán küldött nekik. Használhatatlanok voltak a vár tarczái is, mivel Bakay szerint a kapitány „jókedviben” kilövéldöztette a golyóbisokat.

Szoboszlay és Bakay levelét követően ismét egy hosszú időszak következik, amikor gyakorlatilag semmit sem tudunk Sólyomkőről. Szoboszlay második ismert levele ugyanis csak 1706. augusztus 5-én kelt Sólyomkőről. Valószínű, hogy a kapitány hosszú ideig nem is tartózkodott a várban, mivel két korábbi forrásunk is a mezei hadak között említi. Vay Ádám udvari marsall 1706. január 14-i levele Szoboszlayt a tiszántúli vármegyék Szentmarjai Zsigmond ezereskapitány parancsnoksága alá tartozó portális gyalogezredének a vicekapitányaként említi.²⁰ Még az év elején az ezredet a Zsibónál el-esett Szappanos István hajdúságával együtt Ecsedi János kapta meg.²¹ Március 5-én Károlyi Sándor utasította Ecsedit, hogy Szoboszlay Sámuel vicekapitányt helyezze be főkapitánynak Sólyomkőre, amire feltehetően hamarosan sor is került,²² mivel 1706. augusztus 5-én már újra sólyomkői kapitányként írt Károlyi Sándornak.²³ Egy november végén kelt levele szerint az egész nyarat a vár körüli teendők intézésével és „restaurálás”-sal töltötte, azaz igyekezett minél biztonságosabbá tenni Sólyomkőt. Ami nem is volt haszontalan dolog, mivel a környéket nem csak a nagyváradi labancok, hanem a labanc és kuruc katonákból lett fosztogató „tolvajok” is veszélyeztették.²⁴

Mint láttuk, Szoboszlay két hűséges szolgáljával ülte meg a romos sólyomkői várat 1703 őszén. Eleinte mindössze nyolc magyar haj-

dúval, illetve Csurullya János ezereskapitány 20 környékbeli román gyalogosával őrizte, de még 1704. augusztus 3-án is csak ez a 28 hajdú volt mellette. 1706 második felében lényegesen szaporodott a helyőrség száma, de november 28-án már sokadszorra kérte Károlyit, hogy legalább tizenkét „jó magyar fegyveres hajdút” küldjenek mellé. Ecsedi János ezereskapitány parancsára ugyan a somlyai főhadnagy küldött 17 katonát, de azok „mód nélküli öregek” voltak és a legtöbbjük fegyvertelenül, „csak egy szűrben s egy baltával” érkezett Sólyomkőre.²⁵ 1707. február 24-én viszont nagyjából elégedett volt a katonaság létszámával, összesen hatvanan voltak, s az szerinte elegendő volt a vár őrzésére.²⁶

Augusztus 7-én azt szerette volna elérni Károlynál, hogy a sólyomkői fiscalitás jövedelméből saját őrséget fogadhasson a várba. Ekkor még azt is felajánlotta, hogy vagy tíz lovas önmaga állít ki, és a saját lovaival és fegyvereivel fog ellátni. A vicehadnagyát még korábban elküldte hadat gyűjteni, eddig azonban nemhogy hajdúkat küldött volna, de még ő sem jelentkezett. Sőt, a várőrségben levő hajdúk, már két ízben egész tizedestől eltűntek, amikor kiküldték őket portára. 1707. augusztus 7-én csak 25 „régí keresi sólyomkői” hajdú volt a kapitány mellett, akiket még ő gyűjtött.²⁷ Szoboszlay kérése hamarosan meghallgatásra találhatott, mivel az 1708. február 26-i leveléből kiderül, hogy addigra egy sereg (század) hajdút vezényeltek Sólyomkőre valamelyik reguláris gyalogezredből, talán Eölyüs János hajdúí közül. Szoboszlay azt szerette volna, ha Eölyüs kicserélné őket, mivel a váradi labancoktól az elmúlt évben elszenvedett vereségük óta igencsak „megfélemltettenek”. Ugyanakkor még tisztjük sem volt, akivel portára küldhette volna őket, s egyébként a várban is csak egyetlen vicehadnagyára tudott támaszkodni. Mivel a hajdúság nem tudta üldözni a lovas labancokat, egy kipróbált portyázó tisztet szeretett volna Sólyomkőre küldtetni egy tizedalja lovassal.²⁸ A korábbi évekhez képest 1707 végére jelentősen szaporodott a várőrség, mivel egy Károlyi által készített a „Tizán túl való feöldnek conservatiójáru” című 1707 utolsó hónapjaiból származó tervezet szerint Sólyomkőn akkortájt 160 hajdú és 20 lovas katona állomásozott.²⁹ Egy 1708 végén vagy 1709 elején készült, és az erdélyi és partiumi kuruc regimentek számára 1708 folyamán kiutalt posztók

kimutatása után, a „Partiumbéli Nemes Regimentek” számára kívántató ruházat felsorolásánál a „sólyomkői praesidium” ugyancsak 180 személlyel szerepelt.³⁰ Ennek ellenére Szoboszlai még 1708. augusztus 2-án is azt írta Károlyi Sándornak, hogy „Sebes Körösből való egynéhány oláh hajdúkkal” van Sólyomkőn.³¹

Természetesen Szoboszlai levelei nem csupán a vár védelméről, vagy a keze alatt szolgáló katonaságról tudósítanak. A kapitány jelentéseiből a környék magyar és román népességének a korabeli helyzetére is fény derül. Az 1706. augusztus 5-én tudósította Károlyit, hogy Nagyváradra élést hordó parasztembereket fogatott el, néhányukat fogságba vetette, de kettőt „törvényesen felkaróztatott”.³² 1707. május 12-én egy Német János nevű örvendi embert vetetett rabságba, aki a híre nélkül már három ízben volt Nagyváradon. Az elfogott parasztember azzal védekezett, hogy még Sólyomkő decemberi ostroma idején parancsolt rá a vidékre a nagyváradai parancsnok, hogy minden falu küldje be az embereit hozzá, az örvendiek pedig őt fogadták meg erre a feladatra. Szoboszlai Károlyi Sándor utasítását várta, hogy mit tegyen vele.³³ Talán a legjobban egy 1708 márciusában elfogott paraszt esete világít rá a lakosság kiszolgáltatott helyzetére. Szoboszlai 1708. március 12-i levelében számolt be arról, hogy a körösi lakosok két társukkal porció pénzt küldtek be Nagyváradra. Egyikük a sólyomkői hajdúk kezébe került. Amikor Szoboszlai felelősségre vonta, az elfogott paraszt sem tagadta a tettét. Sőt, azt felelte a kapitánynak, hogy „az mint oltalmazhattyuk magunkat az ellenségtől, úgy oltalmazzuk.” Szoboszlai megint csak a generális parancsát kérte.³⁴ Feltehetően erre a szerencsétlen falusi emberre vonatkozik Szoboszlai április 13-i levele: „Nagyságod méltóságos parancsolattya szerint az Váradra pénst hordó oláhnak az füleit elvagdaltattam, és úgy elbocsáttattam”.³⁵

Mint arról már korábban is szóltam, a II. Rákóczi Ferenc tulajdonában levő sólyomkői uradalomban az egész szabadságharc folyamán működött a helyi udvarbírótság. Ezt a tisztelet eleinte még maga Szoboszlai Sámuel kapitány töltötte be.³⁶ Bár működéséről ugyancsak az 1704. augusztus 3-i levele tudósít, amely szerint már „megdolgoztatta” az élesdi szőlőt, de nem áll a rendelkezésére elegendő hordó, ezért a fejedelem engedélyét kérte a vásárláshoz.

1705-ben Rákóczi különválasztotta a kapitányi és az udvarbírói tisztséget, és Horváth Mihály személyében új udvarbíróvá nevezett ki. Bakay Ádám Bihar vármegyei fiscalis tisztartó 1705. július 7-én beszámolt arról, hogy Horváth többek között elfogatta Bélteky Tivadar ezereskapitány két részegen garázdálkodó és az élesdikeket zaklató katonáját is.³⁷ 1707. május 12-én még Súlyomkőn volt,³⁸ de csakhamar – még július 31. előtt – az egykori sebesvári kapitány, Ugray György vette át a helyét. Úgy tűnik, hogy rögtön a megérkezése után konfliktusa támadt Szoboszlay Sámuel kapitánnyal. Megindultak a vádaskodások, s a fejedelem már július 31-én figyelmeztette a kapitányt. Ugray panasa szerint ugyanis Szoboszlay a szállására menve megverte és megverette, másokat pedig – az ellenséggel való cimboráskodásért – törvénykezés nélkül megölt. Ugyanakkor az udvarbíró azért is feljelentette a kapitányt, hogy önmaga hasznára fordította a korcsmáltatás jogát, holott az a törvényes birtokost, tehát személyesen a fejedelmet illette. Augusztus 4-én a fejedelem Bakay Ádámot utasította, hogy folytasson vizsgálatot Szoboszlay ügyében.³⁹ Szoboszlay augusztus 7-én Károlyihoz fordult, három Bihar vármegyei nemes – Pongrácz Pál Bihar vármegyei esküdt, Szabolcsi Péter és Vajó Zsigmond – pedig ugyanakkor az aláírásukkal és a pecsétjükkel hitelesítették, s vették védelmükbe a kapitányt.⁴⁰ A tanúvallatási jegyzőkönyvet nem ismerjük ugyan, fenn maradtak viszont a Bakay által lefolytatott vizsgálat kérdőpontjai.⁴¹

Szoboszlay Sámuel további sorsa

Az Ugray György udvarbíróval folytatott, és immáron másfél éve tartó torzsalkodás odáig vezetett, hogy 1709 januárjában Szoboszlay Sámuelnek meg kellett válnia a súlyomkői kapitányságtól. Január 13-án még ő volt a kapitány, és erősítés küldését sürgette Károlyinál,⁴² hat nappal később viszont Ugray értesítette a generálist, hogy megérkezett a Szoboszlay helyére kinevezett Horváth György kapitány, és ő már át is szolgáltatott mindent a kezébe.⁴³ Április 12-én Szoboszlay már a sályi házából panaszkodott Károlyinak, s kész volt Horváth György előtt is védekezni az őt ért súlyos vádak ellen.⁴⁴ Kényszerű mellőzése mintegy másfél évig tartott. A forrásokban nem

fordul elő a neve, feltehetően közben nem is kapott katonai megbízatást. Augusztus elején viszont ismét feléje fordult Károlyi (és feltehetően a fejedelem) figyelme. Kinevezték az ecsedi vár élére, és 6-án már köszönetét fejezte a generálisnak.⁴⁵ Azonban az ecsedi megbízatása sem tartott sokáig. 1710 június elején ugyanis az aradi rácok Szabó Sándort, a sarkadi vár parancsnokát és annak egész tisztikarát fogságba ejtették.⁴⁶ A szabadságharc utolsó hónapjaiban egyre nagyobb szerep hárult a Fekete-Körös mocsaraitól körül ölelt sánc helyőrségére, de megfelelő parancsnok híján a sarkadiak már nem tudtak eleget tenni a feladataiknak. Rákóczi parancsára Vay Ádám udvari marsall és munkácsi főkapitány személyesen vizsgálta meg a sarkadi sánc helyzetét, és nem volt különösebben elragadtatva a helyőrség élén álló ideiglenes parancsnokkal. Vay beszámolója után, 1710. szeptember 11-én Rákóczi Károlyi véleményét kérte ki, hogy kit rendeljenek Sarkadra.⁴⁷ A népes – 350–400 fős – helyőrség élére sokat tapasztalt, megbízható főtisztre volt szükség. A választás Szoboszlayra esett, és Károlyi utasítására Turcsányi Jánosnak kellett átvennie tőle az ecsedi parancsnokságot. Szoboszlay nem örült az új áthelyezésnek, és azon óhaját fejezte ki Károlyinak, hogy inkább visszamenne Sólyomkőre, mivel „mind az földhez s mind az vidékihez” hozzá szokott, és ott mind a fejedelemnek, mind Károlyinak, mind pedig a „Nemes Országnak” nagyobb hasznára lenne. Horváth György pedig átvehetné a sarkadi kapitányságot.⁴⁸ Szoboszlay kérése nem teljesült, úgy tűnik, hogy november 27-én megérkezett Sarkadra, és aznap már be is számolt Károlyinak a tapasztalatairól.⁴⁹ Az új megbízatása alig másfél hónapig tartott. Az ellenség által minden oldalról szorongatott sarkadi hajdúk ugyanis addigra már titokban megkezdték a tárgyalást a vár feladásáról, s mivel sem élelmiszer, sem pedig muníció nem érkezett hozzájuk, 1711. január 11-én megadták magukat Löwenburg nagyváradi parancsnoknak.⁵⁰ Az új sarkadi parancsnok azonban egy szót sem akart hallani a vár feladásáról, a császáriak bevonulása után néhány katonájával együtt elhagyta a vidéket, és több napi lovaglás után jelentkezett Károlyi Sándornál.⁵¹

Szoboszlay a szabadságharc utáni életéről ugyancsak a Károlyi család levéltára tartalmaz adatokat. 1712. augusztus 11-én Gyulajról írt az egykori főparancsnokához,⁵² 1715. február 8-án pedig Nagyká-

rolyból köszönte meg a Károlyi neki és családjának („maradék”-ának) nyújtott segítségét.⁵³ Az egykori kuruc generális a függetlenségi harc bukását követően is igyekezett támogatni a korábbi alárendeltjeit. Nyúzó Mihály és Pikó Demeter, a két szegénylegényből lett kuruc ezredes, például az ő közbenjárására kaptak nemességet a császártól, egy másik alkalommal pedig a Gronsfeld-kastélyt felverő diószegi felkelőket vette védelmébe Pálffy János előtt. Szoboszlay 1717. március 26-án Hadadról írott levele arra utal, hogy Károlyi Szoboszlay számára személyesen járta ki a kegyelmet a császárnál és később ugyancsak ő juttatta hozzá egy nagykárolyi telekhez. Az elmúlt ősszel Szoboszlay a felesége és a gyermeke segítségével saját kezűleg húzták fel a házukat. Az építkezés költségét pedig a felesége zálogba adott értékeiből igyekezett fedezni.⁵⁴ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az egykori sólyomkői kapitány továbbra sem jött ki túlságosan az udvarbírákkal. Az új veszedelem Pápai Pál, Károlyi Sándor nagykárolyi udvarbírája személyében jelentkezett, aki úgy tűnik, igyekezett mindent elkövetni, hogy az időközben kényszerűségből Hadadra költözött Szoboszlay elveszítse a nagy keservesen felhúzott nagykárolyi házát.⁵⁵

A fentiekben elsősorban a saját levelei alapján igyekeztem szemelvényesen összefoglalni Szoboszlay Sámuel Rákóczi-kori szerepét. Előadásomat abban a reményben bocsátom a kedves olvasók elé, hogy a segítségével talán sikerül jobban megismerniük Sólyomkő vidékének és népének a korabeli helyzetét, és a közeljövőben valóban sor kerülhet a Biharország történetéhez oly fontos források kritikai kiadására is.

Jegyzetek

1. Thaly Kálmán: Adalékok a váradi ostromzár történetéhez. 1703–1710. Régészeti és történelmi közlemények. A Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet Közlönye. Nagyvárad, 1875. 1., sz. 2–8; 2. sz. 25–29; 5. sz. 73–77.
2. In: Rálátás. Zsákai helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató. (Szerk. Dankó Imre) III. évfolyam, 3. szám – 2002. harmadik félév. 28–33 p. [A Bihar megye Képes Nagynaptár 1888-ik szököévre (Szerk. Sipos Orbán) Nagyvárad című kötetben megjelent tanulmányt Ujváry Zoltán készítette elő újraközlésre.]

3. A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet 1901–1902-iki Évkönyve. Nagyvárad, 1902.

4. Hadtörténelmi Közlemények Új folyam 2. évf. 3–4. (1955) 91–133 p.

5. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán.) Budapest, 2005. 420 p. [História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 8.]

6. Uo.

7. Magyar György sólyomkői vicehadnagy levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1708. július 4. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 júl. Irreg.

8. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sályi, 1709. április 10. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1709 ápr. Irreg.

9. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1708. július 13. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 júl. Irreg.

10. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1707. december 22. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 dec. Fasc. 1. A. Nr. 13.

11. Szoboszlai Sámuel levele Csáky László ezereskapitánynak. Súlyomkő, 1707. december 31. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 dec. Irreg.

12. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1707. augusztus 7. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 aug. Fasc. 1. A. Nr. 26.

13. Szoboszlai Sámuel levele Varasdi Istvánnak, Károlyi Sándor személyi titkárnak. Súlyomkő, 1708. február 17. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 febr. Irreg.

14. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1708. február 12. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 febr. Fasc. 1. A. Nr. 46.

15. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1708. február 15. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 febr. Fasc. 2. B. Nr. 5.

16. Szoboszlai Sámuel levele Károlyi Sándornak. Súlyomkő, 1708. február 26. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 febr. Fasc. 2. B. Nr. 37.

17. Szoboszlai Sámuel levele Csáky László ezereskapitánynak. Súlyomkő, 1707. december 31. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 dec. Irreg.

18. Szoboszlai Sámuel levele II. Rákóczi Ferencnek. Súlyomkő, 1704. augusztus 3. MOL G 19. Rákóczi-szabh. lt. II. 2. e/A.

19. Bakay Ádám levele Károlyi Sándornak. Diószeg, 1705. június 7. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1705 jún. Fasc. 2. B. Nr. 37.

20. Vay Ádám levele Károlyi Sándornak. Porcska, 1706. január 14. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1706 jan. Fasc. 2. B. Nr. 25.
21. Heckenast i. m. 127, 410 p.
22. Károlyi Sándor instructiói Ecsedi János számára. 1706. március 5. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I.
23. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1706. augusztus 5. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1706 aug. Fasc. 2. B. Nr. 13.
24. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1706. november 28. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1706 nov. Fasc. 2. B. Nr. 21.
25. Uo.
26. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. február 24. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 febr. Fasc. 1. A. Nr. 34.
27. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. augusztus 7. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 aug. Fasc. 1. A. Nr. 26.
28. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. február 26. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 febr. Fasc. 2. B. Nr. 37.
29. MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. D. Fasc. 100. (Károlyi Sándor levelei 1707 okt.-dec.)
30. MOL G 28. Rákóczi-szabh. lt. V. 2. e.
31. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. augusztus 2. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 aug. Irreg.
32. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1706. augusztus 5. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1706 aug. Fasc. 2. B. Nr. 13.
33. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. május 12. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 máj. Fasc. 1.A. Nr. 16.
34. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. március 12. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 márc. Fasc. 2. B. Nr. 36.
35. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1708. április 13. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708 ápr. Fasc. 1. A. Nr. 43.
36. Heckenast i. m. 420 p.
37. Lásd Bakay idézett levelét!
38. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sólyomkő, 1707. május 12. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707 máj. Fasc. 1.A. Nr. 16.

39. MOL G 29. Rákóczi-szabh. It. Gazdasági iratok. V. 3. c. Uradalmi leveleskönyvek. H. „Protocolon Dominiorum Pocsai et Solyomkő.” (Protocolon Dominii Solyomkő.)

40. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I.

41. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. Sine dato.

42. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Solyomkő, 1709. január 13. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1709 jan. Fasc. 1. A. Nr. 55.

43. Ugrai György sólyomkői udvarbíró levele Károlyi Sándornak. Solyomkő, 1709. január 19. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1709 jan. Fasc. 1. A. Nr. 64.

44. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Sályi, 1709. április 10. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1709 ápr. Irreg.

45. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Ecsed, 1710. augusztus 6. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1710 aug. Irreg.

46. Seres István: A Szarvas környéki folyami átkelők katonai szerepe és a szarvasi vár helyreállításának terve a Rákóczi-szabadságharcban. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 21. Békéscsaba, 2000. 256 p.

47. II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Szerencs, 1710. szeptember 11. II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. III. köt. (1710–1712.) Budapest, 1874. (Archivum Rákócziánium. I. osztály III. köt.) 162 p.

48. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Ecsed, 1710. október 25. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1710 okt. Irreg.

49. Bánkúti Imre: A Körös–Maros köz a Rákóczi-szabadságharc idején. (Újabb dokumentumok 1704–1710.) In: A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből (Tanulmányok és forrásközlemények.) Szerk. Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1988. 132 p.

50. Márki Sándor: A sarkadi hajdúk. Hadtörténelmi Közlemények 15. (1924) 54–56 p.

51. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Olcsva, 1711. január 20. MOL P 396. Károlyi cs. It. Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. Sine dato. (A dátum nehezen olvasható, a levél ezért került a keltezés nélküli iratok közé. – S. I.)

52. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Gyulaj, 1712. augusztus 11. MOL P 398. Károlyi cs. It. Missiles. Nr. 71507.

53. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Nagykároly, 1715. február 8. MOL P 398. Károlyi cs. It. Missiles. Nr. 71508.

54. Szoboszlay Sámuel levele Károlyi Sándornak. Hadad, 1717. március 26. MOL P 398. Károlyi cs. It. Missiles. Nr. 71510.

55. Pápai Pál levele Szoboszlay Sámuelnek. Nagykároly, 1717. március 19. (Szoboszlay utóíráttal ellátott másolata Károlyi Sándor számára.) MOL P 398. Károlyi cs. It. Missiles. Nr. 71509. Lásd még a 71510. számú levelet is!

DR. PROF. VÁRKONYI ÁGNES

A Közép-Európa-gondolat II. Rákóczi Ferenc politikájában

„Közép Európa” – ezt a fogalmat tudtommal, így sem II. Rákóczi Ferenc fejedelem, sem munkatársai vagy kortársai nem írták, nem is írhatták le.

Rákóczi politikájában a ma Közép-Európának nevezett térség több megfogalmazásban is jelen van.

A megfogalmazások első csoportja földrajzi jellegű. Sokszor és következetesen elhangzik: „a szomszéd országok.” Ezek: Lengyelország, az Erdélyi Fejedelemség, Morvaország, Csehország, a német fejedelemségek, beleértve Poroszországot, korábban az osztrák örökös tartományokat, valamint Moldvát és Havasalföldet is.

A mai Közép-Európára utaló megfogalmazások második csoportja a hatalmi viszonyokkal összefüggésben jelenik meg Rákóczi politikájában. Ez a térség nagyhatalmak közé szorult, vagy a nagyhatalmak fenyegetettségében élő országok együttese, halmaza. Egymásra utalt érdekösszege.

A harmadik megfogalmazás az egész Európával összefüggésben kerül szóba, úgy, hogy a térség szerves része Európának, de külön egység is. Olyan térség, amelynek nyugalma, biztonsága összefügg Európa többi részének biztonságával, s mint ilyen, stabilizáló tényező.

Az elvi meghatározások mennyiben, milyen tényekkel bizonyíthatók? A térségben lévő országok konföderációjának követelménye már az 1698–1700 közötti szervezkedésben, majd a lengyelországi tervekben feltűnik és a szabadságharc folyamán mindvégig következetesen végig kísérhető. Rákóczi politikájában a konföderáció igénye és kísérlete alkalmazkodik a térségben viharosan változó katonai erőviszonyokhoz, a lényeg azonban változatlan. A következőkben három időmetszetben végzett vizsgálat eredményét foglalom össze. Arról lesz szó, hogy miként jelenik meg Rákóczi külpolitikájában a

környező országok szövetségének terve 1703 és 1704 fordulóján, 1705 tavaszán és 1707 első felében.¹

A 1703 végén és 1704 elején Rákóczi a tokaji táborban tartózkodik. Főurak, vármegyei és városi követek itt fogadnak hűséget. Közösségüket itt nevezik először konföderációnak. Ekkor szervezik meg Rákóczi kormányzó testületét a Consilium Aulicumot. A tokaji táborban már szabályosan működik a Cancellária és Vay Ádám kinevezett udvari marsall. Innen adja ki Rákóczi a Manifestumot, a szabadságharc okait összefoglaló, Magyarország önálló államiségének követelményeit ismertető, 1703. június 7-re antedatált kiáltványt: – *Universis Orbis Christiani principibus et republicis* – A keresztény világ minden fejedelmeinek és republikáinak... Címzése szerint Rákóczi Európa közös asztalára helyezte az államiségáért, integritásáért fegyvert fogott Magyarország ügyét. Ugyanekkor a Habsburg-kormányzat több vonalon is támadást indított, hogy lezárja a magyarországi háborút. Savoyai Jenő herceg, a Haditanács elnöke átszervezi a magyarországi császári haderőt, Lipót császár elfogadja, hogy az angol-holland közvetítéssel béketárgyalásokat kezdjenek a magyarokkal, Thalmann konstantinápolyi követét pedig utasította, érje el, akár Magyarország déli részének felajánlása árán is, hogy a törökök támadják meg Rákóczi hadait, s ha nem megy, akkor a krími tatárokat mozgósítsa ellenük.²

A francia, a velencei és az osztrák követjelentések szerint az Oszmán Birodalom fegyverkezik, s Thököly két híve, Bay Mihály és társa indul vissza Konstantinápolyba Rákóczi levelével Ferriol márkihoz, Franciaország konstantinápolyi követéhez címezve: eszközölje ki a Porta engedélyét, hogy katonaságot toborozhassanak a határ menti területekről. A svéd király betört Lengyelországba, II. Ágost király a Habsburg császár segítségét kérte. A francia-bajor seregek még sikerrel törnek kelet felé, s a francia király már döntött, hogy segítsen a magyar vállalkozást. Tehát az egész térségben óriási a mozgás. Minden bizonytalan. A diplomáciai jelentések és újságok első helyen közlik a magyarországi eseményeket. Hiszen mindez az általános háború, a spanyol örökösödési háború része. Rákóczi ekkor indítja meg első próbálkozását egy közép-európai konföderáció érdekében.

1704 első napjaiban Rákóczi kiáltványokat küldött a szomszédos országokba, Horvátország, Morvaország, Szilézia rendjei kössenek szövetséget a Magyar konföderációval. Fejedelmi pátensek tudatják a ráccokkal, hogy szabadságot nyernek, ha fegyveresen Rákóczi mellé állnak. 1704 elején indul a fejedelem követe a svéd királyhoz, a lengyel rendekhez és Poroszországba. A követi utasítás szerint Ráday Pál és Okolicsányi Mihály feladata nem kevesebb, minthogy közbenjárjanak egy lengyel–svéd–porosz–magyar konföderáció létrehozása, vagy előkészítése érdekében. Indoklását a fejedelmi instrukció 3. pontja foglalja magában. „A mostani háborúban akár a francia, akár a Habsburg győz, felborul az európai hatalmi egyensúly és a győztes elnyomja majd a németalföldieket, meg a német birodalmi fejedelmeket. (...) Magyarország miként a múltban is igen erős fékezője volt mind a Porta, mind az ausztriai ház törekvéseinek, a jövőben bástya lehetne hatalmi törekvéseik ellenében, ugyanakkor biztos sarkköve, az európai hatalmi egyensúlynak.³ Az akciót titkolták a Habsburg-kormányzat, a francia politika és a franciákon át a törökök elől is. Rákóczi állama még gyenge, pillanatnyi helyzete ugyancsak megkövetelte, hogy titkolja szándékát, védje az információkat, miként általában minden ország igyekezett elrejtetni a beavatatlanok elől diplomáciai szándékát, követeinek adott utasítását. Ráday berkeskedőnek álcázva indult el és Okolicsányi Mihály főleg azért ment vele, hogy tanúsítsa, a protestánsok ügyében járnak.

Rákóczi közép-európai konföderáció létrehozása érdekében kezdeményezett második kísérletének ideje: 1705 tavasza. A helyzet merőben más, mint 1704 elején volt. Meghalt Lipót császár, és a trónt elfoglaló I. József azonnal nagyszabású kormányváltást hajt végre, apja államminisztereit elküldi, Buccellini a katonai abszolutizmus megcsontosodott hívét nyugdíjba helyezi és félreállítja apja hűséges hívét, Magyarország birodalmi betagolását abszolutista módszerekkel szorgalmazó gróf Kollonich Lipót érseket. A francia–bajor keleti front összeomlott. Rákóczit megválasztották erdélyi fejedelemnek és megkezdték a Magyar Konföderáció országgyűlésének előkészítését. Lengyelországban a svéd király Boroszlóig hatolt és a lengyel nemeség egy csoportjával, a varsói konföderációval Leszcinszky Szaniszlót tette meg királynak. A franciabarát lengyel párt viszont Rákóczinak

ajánlotta fel a koronát. Ráday a fejedelmi instrukcióval 1705 májusának végén indult el Krakkóba. XII. Károly svéd király összehívta a lengyel országgyűlést, hogy Leszcinszkyt koronázással legitimálják. Tehát minden változóban volt.⁴

Ráday nagyon részletes fejedelmi utasítást kapott. Ez a fejedelmi instrukció ugyancsak a közép-európai konföderáció megalakítása érdekében tesz javaslatokat, oly módon, hogy alkalmazkodik a gyorsan változó katonai erőviszonyokhoz. Rádaynak a fejedelmi instrukció szerint elő kell adnia, hogy Rákóczi szerint elengedhetetlenül szükséges létrehozni a lengyel–svéd–magyar szövetséget. Katonai feltételei adottak, az együttműködés komoly gazdasági előnyökkel jár. Svédország alapvető érdeke, hogy támogassa a lengyel–erdélyi és magyar konföderációt. Felveti azt is a fejedelmi utasítás, hogy Szaniszló lengyel király békés uralkodásának feltétele, hogy Magyarország elszakadjon a Habsburg Birodalomtól és szabadon válasszon királyt. Rendkívül sokat elárul Rákóczi koncepciójából a követi utasítás záró része. Javasolja a fejedelem, hogy ezt a hármas szövetségtervet ne csak a krakkói országgyűlésen terjesszék elő, hanem közöljék a tengeri hatalmakon kívül a francia királlyal is. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy Lengyelország ne szakadjon pártokra. Rákóczi 1705. május 8-án Egerben keltezett levélben tudatja Mikhal Radziejowski bíborossal, Szaniszló király ellenzéke vezetőjével, hogy meghívását a trónra nem fogadja el, Lengyelországnak egységre van szüksége.⁵

A harmadik időpont 1707 első fele. A hatalmi erőviszonyok nagyot változtak, Péter cár behatolt Lengyelországba. Új lengyel királyra van szüksége. A cár – amint 1707. április 27-én I. József császárt értesítette – Savoyai Jenő hercegnek ajánlotta fel a koronát.⁶ Ugyanekkor készítette el utasítását a Rákóczihoz küldött követnek, David Corbénak a lengyel korona és az orosz szövetség ajánlatával. A cárnak szüksége van rá, hogy érdekei szerint rendezze a lengyel trónkérdést, vagyis a svéd barát Leszcinszky Szaniszló helyett más királyt válasszon. Közli Rákóczival, kész békét kötni bizonyos feltételek mellett a svédekkel, s nemcsak kibékíti a magyarokkal a rácokat, hanem melléjük is állítja őket a császár oldaláról. A cár május 23-a előtt gyors választ, titkos írásos értesítést vár, külön futárral.⁷ A Magyar Konfö-

deráció helyzete is megváltozott. A rozsnyói tanácsülés már döntött, a francia szövetség érdekében folynak az ónodi országgyűlés előkészületei, Rákóczi Erdélybe indul, s 1707. április 5–21-én Marosvásárhelyen országgyűlést tart, s az erdélyi három nemzet képviselői beiktatják fejedelmi méltóságába. A cárnak küldött válaszában ragaszkodik a feltételeihez, mindenekelőtt a lengyel–magyar–erdélyi–porosz szövetséghez.

A tervek mindig utalnak a történelmi előzményekre. Többek között például I. Rákóczi György svéd szövetségére. 1704-ben pedig Ráday követségével egyidőben volhiniai, orosz, krakkói és belzi lengyel palatinátus rendjeihez küldött Platthy Sándor tanácsosnak kötelessége volt jelezni, hogy Rákóczi fel kívánja idézni a két nemzet közös királyok alatti békés életét, vagyis felidézi Báthori István király emlékét, s ez azért is fontos, mert Báthori az első, aki a térségben először a közép-európai országok szövetségének tervét felvázolta.

A közép-európai konföderáció nem Rákóczi új gondolata. A szomszéd országokkal kialakítandó konföderációnak a magyar politikai kultúrában gazdag hagyományai voltak. A 15 éves háborút lezáró rendi konföderáció (1606–1608) az örökös tartományokban az osztrák rendekkel a török elleni védelmet és a Habsburg dinasztikus válság megoldását célozta. Bethlen Gábor konföderációs tervei, elsősorban a csehekkel és a morvákkal az ország politikai-gazdasági stabilizációját szolgálták. Bethlen javaslata a térség közös pénzrendszerének kialakítására, vagy Svédország szerződésére az Erdélyi Fejedelemséggel az európai rézkereskedelem monopóliumára jelzi az igényeket és a megoldás próbálkozásait.⁸ Thököly és Zrínyi Ilona Törökországba vitt iratai között található: Bethlen Gábor konföderációja a csehekkel⁹ A Zrínyi Miklós horvát bán környezetében keletkezett az Elmélkedés konföderációs terve; ez a vasvári béke (1664) traumájából a szomszéd országokkal kötendő szerződésben a közös parlamenttel és szabad kereskedelmet biztosító megállapodással az erőgyűjtést szolgálta, s a jövőre is tekintett.

Ezekből a tervekből egyértelműen kiderül, hogy a korabeli magyar államférfiak, főurak, köznemesek, polgárok és az értelmiség tagjai, mindazok, akiket foglalkoztatott az ország jövője, vagyis korabeli gyakori kifejezéssel élve, a „szegény magyar nemzet megmaradása,”

Európában gondolkoztak. Műveltségük egyszerre volt egyetemes és magyar, s a kora újkori nyilvánosság révén számtalan csatornán áramlottak be a nagyvilág hírei. Az Erdélyi Fejedelemség pedig közvetlen kapcsolatban állt a korabeli Európa diplomáciai központjának számító Konstantinápolyal. Számtalan példát idézhetnek, hogy mennyire tudatában voltak: hogy a „három magyar haza”, Magyarország három hatalom alá került része, a Királyság, a Fejedelemség és a török megszállta terület együtt mozog az egész Európával. Justus Lipsius híve, Révay Péter (1568–1622) koronaőr már leszögezte a magyar Szent Koronáról írt művében (1613), hogy „Magyarország Európa része és a magyar nemzet az európai népcsalád tagja.” Majd néhány gondolatával mintha Közép-Európa veszélyeztetettségének tudatát is előlegezte volna: „a mi Magyarországunk szemközt, hátulról, oldalról ellenségtől van körülvéve, folytonos támadásoknak és pusztításoknak kitéve. [...] szomszédink [...] miért nem veszik észre, hogy saját ügyükről van szó, mikor a szomszéd háza ég [...] miért nem ébrednek fel Endimion mély álmából.”¹⁰

Az erdélyi Apáczai tanítvány, Nadányi János (1643?–1707) magyar történelmet taglaló munkája *Florus Hungaricus* (Magyar Florus) címmel latinul (1663), majd angolul (1664) jelent meg. Elméleti készségét Nadányi már az 1660-ban Leydenben megvédett *De Jure Pacis* című disszertációjával bizonyította. Az Apáczai Csere Jánosnak ajánlott kis munka gyakorlatilag Grotiust kivonatolta, de különösen hangsúlyozta, hogy a béke alapvető emberi jog.¹¹ A Magyar Florus című történeti munka írójáról Bartoniek Emma a 17. századi magyar történetírást összefoglaló művében már megállapította, hogy szemlélete „európai horizontú.”¹² Nadányi célja az volt, hogy bebizonyítsa „mindaz, ami Magyarországon és Erdélyben történt Európa historiájához tartozik.”¹³ A mű címe a korabeli Európában akkor divatos megoldást, az organikus történetfelfogást képviselő ókori szerző, Annus Florus szellemét követve más országokban is igyekeztek rövid, tömör országtörténeteket írni; Nadányi műve a *Florus Anglicus* (1626), *Florus Polonicus* (1651) és hasonlók sorozatába illeszkedik, tehát lépést tartott az egyetemes igényekkel.¹⁴

Kortörténetbe ágyazva Bethlen János (1613–1678), a fejedelemség kancellárja vázolta fel a nagy jövőre tekintő gondolatot, hogy Erdély

helyzete meghatározó Európa egészére nézve is. 1663–1664-ben írt művében vetette papírra: „Erdély Európa tükre”. Olyan ország, amelynek biztonsága szorosan összefügg az egész Európa biztonságával: „Erdélyország Európának azon szegletében fekszik, amelynek épsége a Ti biztonságtokkal is szoros összefüggésben van, pusztulása pedig – amit az isteni jószág ne adjon – a környező nemzetek romlását hozza magával.”¹⁵ A 17. század első felében tehát a közép-európai konföderációs tervek abból a régi tudatból indultak ki, hogy Magyarország a keresztény Európa része.

Rákóczinak tehát volt mire építeni. De ahogy nem a régi szövetségeket akarta feleleveníteni, az európai hatalmi viszonyokat s benne a térség és Magyarország helyzetét is az új kihívásoknak megfelelően mérte fel. Kormányzókörének művelt tagjaival együtt az újkori Európa hatalmi átrendeződésének vezérelvére, a hatalmi egyensúlyra figyelve látta kívánatosnak, hogy a kisebb országok összefogjanak.

Az európai hatalmi egyensúly teóriája iránti érzékenység és érdeklődés a magyar politikai kultúrában az ország egységének, önállóságának és békéjének igényére vezethető vissza. A gondolatot, amelyet még Thomas Wolsey (1475?–1530) kardinális fogalmazott meg, Francis Bacon (1561–1626) emelt elméletté, s Hugo Grotius összegezett a nemzetközi jog szintjén a *De jure Belli ac Pacis* (1625) című művében, a vesztfáliai béke megalkotói építették Európa egységes programjába. Többek között azzal az elgondolással is, hogy ne legyenek többet háborúk, és az egymással megbékélő országok összefoghatnak, hogy visszaszorítsák Európa szívéből a keresztény világot állandó rettegésben tartó Oszmán Birodalmat. Európa nagyhatalmai és kisebb országai békében éljenek egymással és biztonságban kereskedjenek. A hatalmi egyensúly elvében vélték felfedezni, megteremteni a 17. század második felének vágyott világát, az állandóságot, a stabilitást. Az Erdélyi Fejedelemséget befoglalták a vesztfáliai békébe, de Közép-Európa a vesztfáliai békerendszer sérülékeny területe maradt. Azzal pedig egyáltalán nem számoltak a vesztfáliai béke megalkotói, hogy mi lesz ezzel a térséggel, ha az Oszmán Birodalom határait visszaszorítják a Balkán küszöbére.¹⁶

Ez pedig merőben új helyzetet teremtett a hatalmi egyensúly értelmezésében. Magyarország oszmánok megszállta területével együtt a

Habsburg hatalmi szférába került. A török háborút lezáró karlócai békét úgy kötötték meg – Magyarország hátrányára –, a kialakult viszonyok kívánalmainak megfelelően, hogy Európa hatalmai gondolják újra a hatalmi egyensúly esélyeit. Felborult az addigi viszonylagos egyensúly, sőt egyértelmű hatalmi túlsúly tendenciája érvényesült a spanyol örökséggel, és azzal a ténnyel, hogy a Habsburg kormányférfiak a Birodalomba tagolták be a Magyar Királyságot, s nem ismerték el az Erdélyi Fejedelemség önállóságát. Rákóczi a Manifestumba foglalta a magyar álláspontot: nem fogadhatják el a karlócai békét, mert „Sine nobis de nobis – nélkülünk döntöttek rólunk.”¹⁷

A karlócai béketárgyaláson a békeközvetítő angol követ, William Paget lord az Erdélyi Fejedelemség önállósága mellett érvelt, de nem ért el sikert. Az angol politika azonban számolt azzal, hogy a hatalmi viszonyok ilyen arányú átrendezése miatt illuzórikussá válik a hatalmi egyensúly megteremtésének lehetősége. Daniel Defoe aggodalmát így juttatta kifejezésre: „a just Balance of Power is the Life of Peace – A hatalmi egyensúly a béke legfőbb őre”. Még ki sem tört a spanyol örökösödési háború, Rákóczi már úgy gondolkodott, hogy az elkerülhetetlen háború kimenetele felborítja a hatalmi egyensúlyt. S végig a szabadságharc folyamán az európai hatalmi erőviszonyok változásait a hatalmi egyensúly szempontjából minősíti.

1702-ben Lengyelországban Rákóczi Bercsényivel közösen dolgozott ki egy memorandumot a francia királynak. Ebben már felvázolták, hogy Magyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség konföderációt köt, s ez „biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt.” Már ekkor körvonalazódik az elgondolás, hogy a svéd támadásnak kitett Lengyelország és a Habsburg Birodalomba betagozás ellen államisága védelmében fegyvert fogó Magyarország szövetsége a nagyhatalmak között egyensúlyozó tényező lehet. A francia királynak küldött feltételekben figyelemre méltó javaslat, hogy a francia király támogassa ezt a lengyel–magyar szövetséget és Magyarország új kormányát a Lengyel Királysággal együtt foglalja be majd a spanyol örökösödési háborút lezáró békebe. „Az egyesült két állam Franciaországgal szövetkezve Európa egyensúlyát biztosítaná.”¹⁸

Ma már tudjuk, hogy az Elmélkedés egyik mondata Kasszandra-jóslatnak bizonyult: ha akkor 1664 őszen vagy a következő években

nem sikerül konföderációt létrehozni a szomszéd országokkal; később már nem lesz lehetséges.

Rákóczi ismerte ezt az Elmélkedést. Miért nem vette figyelembe figyelmeztetését? Ismerve a körülményeket, indokolatlan a kérdés. Az ország léte forgott kockán, Rákóczit és társait a túlélés igénye, a realpolitika vitte rá, hogy megpróbálja a lehetetlent.

Az említett három alkalommal, 1704, 1705 és 1707 folyamán, amikor a szomszédos országokkal létrehozandó konföderációs terveit Rákóczi felvázolta, a térségben más és más erőfölénnyel kellett számolnia. Először a Habsburg és a svéd, majd a svéd és az orosz, végül az orosz és török hatalmi terjeszkedés volt a nyilvánvaló és a meghatározó. A konföderáció indoklásában két alapelv változatlan. Az egyik a térség országainak védelme a nagyhatalmi törekvésekkel szemben. A konföderációs tervek tanúsága szerint az egyik hatalom segítségével létrehozott konföderáció úgy nyújtana támaszt mindkét hatalmi terjeszkedés ellen, hogy mint az európai hatalmi egyensúly az európai béke tényezője jöhet számításba. Főleg Angliát és Hollandiát kívánja Rákóczi megnyerni, hogy támogassák a konföderációt.

1704 tavaszán a svéd királynak szóló előterjesztésben Rádaynak közölnie kell, hogy Svédország vegye fel Magyarországot a svéd–porosz szövetségbe és segítse a magyar–lengyel szövetség létrehozását. Feltételei a következők: nem kér sem katonai, sem pénzügyi támogatást, csupán azt, hogy a megkötendő európai békében Svédország is garantálja Magyarország önállóságát és hathatósan működjék közre a magyar–lengyel védelmi szövetség létrehozásában. S ami nagyon lényeges, mindezt közölje az angol és holland kormánnyal.¹⁹

Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országglása idején, majd hangsúlyozta, hogy a szabadságharcral megváltozott a helyzetük. Végül egyházi köntösben megismétli a központi gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket és vállaljon garanciát a békéért.

A porosz királynak előterjesztendő követi instrukció óvatosabb, Poroszország a spanyol örökösödési háborúban Lipót császár szövetségese. Kiemelve a protestánsok érdekeit és elérve, hogy a porosz király ne támogassa a császárt, ugyancsak azt kell a követnek hang-

súlyoznia, hogy az „önállóságát visszanyert Magyarország éppen úgy mint régen, tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában.” Kihasználva a kedvező alkalmat, kéri tehát, hogy kösse meg a szövetséget. Ha pedig Ausztriával békét kötnek, garantálja Poroszország, hogy a császár megtartja megállapodását a törvényes új magyar kormánnyal. A protestánsok nevében Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országlása idején, s egyházi köntösben megismétli a svéd királynak is előadott központi gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket és vállaljon garanciát a békéért.

1705 tavaszán Rákóczi konföderációs tervének lényegét így indokolta: „azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk.”²⁰ A szövetséggel megerősített két ország, Magyarország és Lengyelország együttesen olyan erőt képvisel, amely képes ellenállni a Habsburg Birodalom hódító törekvéseinek. Tájékoztassa a követ a svéd uralkodót, hogy a Selmecbányán tartott béketárgyalások alkalmával előadta tervét a tengeri hatalmak követeinek. Eszerint az európai hatalmi erőegyensúly kialakításában a közös érdeknek és a protestánsok igényeinek jobban megfelelné, ha Magyarország szövetségre lépne a svéd és a lengyel királlyal. Hangsúlyozza, hogy a három szövetséget kötő ország ereje jobban biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt, mint a Habsburg Birodalom. Nagyon lényeges, hogy Anglia és Hollandia követei nem zárkóztak el a terv elől. Az alternatív terveket tartalmazó követi utasítás 4. pontja ismételten visszatér az európai erőviszonyok stabilizálásában a hármass szövetség jelentőségére. Utasítja Rádayt, kérje a királyt, hogy „javasolja Anglia legfenségesebb királynőjének és a hatalmas Holland köztársaságnak, hogy a három állam tervezett unióját, ennek segítségével egész Európának a keresztény fejedelmek közötti örök békének jövődőlbeli állandóságát és a modern háború megszüntetését közvetítő alapját... megteremtsék és a jelenlegi háborút e kikövezett úton helyesen vezessék el a legmegfelelőbb, igazságos békéhez.”²¹ A szöveg értelme nyilvánvaló: a három közép-európai ország szövetsége fontos feltétele az európai hatalmi egyen-

súlynak, e térség békéje nélkül Európa békéje nem lehet teljes és teherbíró.

Hasonló szellemben utasítja a fejedelem Rádayt a lengyel királynak előadandó javaslatról. A most létrehozandó szövetségben a két ország között a szabad kereskedelmet kívánja biztosítani, a nemesek mindkét országban hasonló jogokat élvezzenek és ne fizessenek határvámokat. Hangsúlyozza, hogy az európai hatalmi egyensúlyt nem fenyegeti, sőt erősíti Magyarország önállósága. Ugyanezzel érvelt a svéd királynak is. A császár szövetségesei, vagyis Anglia és Hollandia nem fogják ellenezni a hármasszövetséget. Ha pedig ez a háború az általános európai békével lezárul, a svéd–lengyel–magyar csapatok együttes erővel Oroszország ellen fordulhatnak.

Két év múlva viszont Rákóczi szövetséget kötött a cárral. Az eddigiek alapján nagyon is indokolt kérdés, hogy miért? Az előzetes tárgyalások anyagából kiderül, mint minden realitásokkal számoló politikára, Rákóczi politikájára is jellemző, hogy követte a viharosan változó katonai erőviszonyokat, alkalmazkodott a lehetőségekhez, és az eredeti tervét ennek alapján próbálta érvényesíteni. Kiderül ez a realitásokkal gyorsan számoló, de ugyanakkor stratégiai elképzeléseihez ragaszkodó politika a meglehetősen hosszúra nyúlt és részleteiben alaposan dokumentálható, de ebből a szempontból még nem vizsgált orosz tárgyalásokból.²²

Rendkívül fontos az az utasítás, amelyet Rákóczi Nedeczky Sándornak, a lublini országgyűlésre a cárhoz küldött követének adott a szerencsi táborból 1707. május 24-én. A cár meghívását „annál nagyobb megilletődéssel fogadta, mentül kevésbé vágyott a lengyel trónra. Hiszen hazája szabadságáért fogott fegyvert, legfőbb kötelességét hazája gondviselésének tarja. De fájó szívvel nézte Lengyelország felháborodott arcát is, amely annyi különféle álarc torzalakját viselte.” Elfoglalták saját hazája ügyei, ezért kellett szótlanul néznie a szomszéd nép küzdelmeit. Most viszont legfőbb kikötése, hogy Lengyelország helyzetét biztosítsa. Kéri a cárt, hogy mindenelekőtt Lengyelország békéjét keresse. Gondolja meg, Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, a hollandok, az angolok és a poroszok Lengyelország uralkodójának. Rákóczi úgy látja, a cár nem állíthat erőhatalommal más uralkodót az ország élére. Ha ő, vagy

bárki elfogadná a cár meghívását, az újabb európai háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látna benne, hogy „Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák.” Miután a francia király elismerte Szaniszló koronáját, aligha akarhat újabb királyválasztást. „Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzetet, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek öröké tartó halhatatlan koronát... A cárt inkább Lengyelország szabadságának szeretete, mint Szaniszló király iránti gyűlölet vezesse. (...) A cár legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára lengyelek akaratával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele.” Majd ismét felvázolja a lengyel–magyar–erdélyi szövetség tervét. Ha a két ország királya és az Erdélyi Fejedelemség szövetséget köt, az biztonságot adhat a török ellen. A rácsokat pedig bírja rá, hogy letegyék a fegyvert és a magyarok mellé álljanak. Végül ismételtén javasolja, halassa el a cár a lengyel királyválasztást.²³ A szövegben Rákóczi hosszan kifejti, hogy Lengyelország szabadságának biztosításából és a lengyel–magyar szövetségből a cárnak rengeteg haszna lenne és lehetősége nyílna, hogy minden erejét a török ellen fordítsa. Rákóczi a cár második, 1707. június 8-án eléje került ajánlatára azt válaszolta, hogy mivel Lengyelország szabad állam, a cár semmiképpen nem akarhatja megcsonkítani szabadságát és korlátozni a királyválasztást. Őt Lengyelország primásának és nagytanácsának, a Szenátusnak kell meghívnia, addig érvénytelen a cár meghívása, amíg a lengyelek maguk nem fordulnak hozzá és meg nem hívják.

Rákóczi az ónodi országgyűlést a francia–magyar–lengyel–orosz (esetleg a porosz) szövetség reményében nyitotta meg. A magyarországi interregnum kinyilvánításának háttérében a nagypolitikai érdeket, Franciaország igényét már feltárta a történetírás. Habsburg Károly főherceget elismerték Spanyolország királyának s ezzel a hatalmi egyensúly véglegesen felborulással fenyegetett. Az ónodi országgyűlés napjaiban a lengyel királyság és a Lengyelországgal kötendő szerződés kérdése meglehetősen bizonytalan volt még. Ilyen előzmények után mondta ki az interregnumot a magyar országgyűlés és a lengyel országgyűlés csaknem egy időben. Ónodon 1707. jú-

nus 13-án, Lublinban július 11-én. Hangsúlyozta a Magyar Konföderáció országgyűlése, hogy József örökös királyságát nem ismerik el és a királyválasztást későbbre halasztják.

Az oroz tárgyalások iratelyütteséből egyértelműen kiderül, hogy Rákóczi olyan feltételeket szab, amelyek Lengyelország integritását biztosítják, s emellett Magyarország és Lengyelország szövetségét már országokkal és a rácokkal is megerősítik. Különösen fontos Rákóczi 1707. augusztus 6-án Munkácson keltezett instrukciója Nedeczky Sándor és Klobusiczky Ferenc teljhatalmú megbízottainak. Az instrukciót nagyszabású áttekintés vezeti be az európai politikáról. A gyógyítás könnyebb, ha a betegség okait, a test szervezetét ismerjük. Vázolja tehát a követ Rákóczi – mint írja – a magyar nemzet helyzetéről és az európai háborúkról alkotott nézeteit. Magyarországot a Habsburg-kormányzat politikusai mindenáron ki akarják rekeszteni az általános békéből és ez történik majd Lengyelországgal is. Lengyelország helyzete nyomorúságos. Maguk a lengyelek is látják, hogy rohamosan hanyatlanak. A svéd király fegyverrel akar törvényt írni Európának, kizárólagos teljhatalomra tör. Rákóczi fő célja, hogy hazáját fölszabadítsa. Az ország érdekét kell szemmel tartania. Nagy szerencse, ha az ország a szabadság ügyében hasonló helyzetben lévő szomszéd országgal szövethetnek. „A nemzet boldogsága a béke és a szerződések kötésében rejlik.”²⁴

A rendkívül terjedelmes utasítás lényege, hogy Rákóczi a lengyel koronát, az ország és Lengyelország érdekeit biztosító átgondolt és szigorú feltételek mellett fogadja el. Többszörös biztosítékra van szüksége Svédország és a Habsburg-kormányzat támadása ellen, de arra is, hogy a cár ne sajátítsa ki Lengyelország kormányzását. Rákóczi nem akar bábkirály lenni, s szuverén hatalmat kíván szerződésében biztosítani. Sőt, mint lengyel király kíván külön pénzbeli és katonai támogatást a cártól. A kikötött 20 ezer katona 40 ezer tallér tetemes érték. Megkívánja a fejedelem, hogy a cár a királyi méltóságnak kijáró tisztelettel bánjék vele. Szinte már teljesíthetetlen igény, hogy a cár távollétében a Lengyelországban állomásozó egész hadsereget a fejedelem parancsnoksága alá rendelje. Béküljön meg a svédekkel. A bajor választót hívják meg a magyar trónra. Ez előbbre viszi a cseh és a sziléziai kapcsolatok ügyét is. Sarkalatos feltétele a szö-

vetségnek, hogy a cár ígéretéhez híven térítse Rákóczi hűségére a rácokat. Az általános békébe foglalják be Magyarországot, Lengyelországot és Oroszországot is.

Tehát az orosz szövetség feltétele Lengyelország szabadságának biztosítása, amit Rákóczi, mint lengyel király kötne ki. Ugyanakkor a lengyel–magyar szövetség lehetőséget adna a kapcsolatok nyugati bővítésére. Nagyobb eséllyel szövetkezhetne Csehországgal és Sziléziával, s építhetne ki összeköttetést a bajor választóval. Ha pedig a határőri feladatokban és a török elleni harcokban különleges katonai tapasztalatokat szerzett és elszánt, félelmetes harcosoknak megismert rácokat a cár megbékíti és Rákóczi pártjára vonja, az felérne egy megnyert döntő csatával.

A rác kérdést Benda Kálmán részletesen kidolgozta.²⁵ Én itt csupán néhány szempontot hangsúlyozok. A lengyel–magyar–erdélyi konföderációhoz kapcsolódva, Rákóczi ígéretet tett, hogy a rácoknak a régi magyar királyok alatt elnyert területi különállást biztosít a Dráva és a Száva között. Teljes autonómiát élveznek, köveikkel részt vesznek a magyar országgyűlésen, mintegy társországi ranggal, vallásukat szabadon gyakorolhatják, hajdúvárosi kiváltsággal élhetnek.

Rákóczi a lengyel királyság kérdésében bekérte a Szenátus és az Erdélyi Tanács véleményét.²⁶ Az Erdélyi Tanács Opiniójából idézünk. Részében a korra jellemző szókinccsel és kifejezési formákkal méltányolták a meghívás jelentőségét: „Szüvünk nem kevésbé örvendez rajta, hogy Isten az Felsőged Méltóságos személyét nemcsak az maga tulajdon Nemzete és vére előtt tötte dicsőséges emlékezetre méltóvá, hanem még az idegen Nemzet előtt is böcsössé és kellemetessé, hogy ne csak jó emlékezetekkel tündököljék köztök és szép híre és tündöklő emlékezete Felsőgednek, hanem még Isten arra bírta elméjeket is, hogy az Felsőged Királysága alatt remélhessenek maguknak megmaradást és boldogulást. Kit az mindeneket bölcsen igazgató nagy Úr Isten maga felséged Méltóságának örök emlékezetire, édes nemzetünknek állandó vigasztalására örvendetességgel koronázza.” A továbbiakban azonban nagyon is reálisan számolnak a körülményekkel. Ha a lengyel Republika megválasztja – írják Rákóczinak –, ne vonja meg a királyságtól magát, és kövesse Báthori István „dicső péld-

dáját”. Ha nem választják meg, akkor viszont azt javallják, hogy Péter cárral és a lengyel Respublikával „örökös és állandó colligatiót” mind két hazával hozzon létre. Vagyis az Erdélyi Tanács Lengyelországgal tartós szövetséget javasolt. Ez a vélemény csupán annyit jelez, hogy Rákóczi tervei Közép-Európáról nem voltak egészen elszigetelt elképzelések Erdélyben sem.

Tudomásunk szerint II. Rákóczi Ferenc az első államférfi, aki az európai hatalmi egyensúly elvét és a közép-európai országok konföderációját összekapcsolta.

Ez a tény súlyos felelősséget és feladatokat ró ránk, történészekre. Ma sok szó esik Közép-Európáról. Arról, hogy Közép-Európa keresi identitását. Közép-Európa modern képe messze a múltba nyúló gyökerekből táplálkozva alakult ki. Meghatározói – a több nyelv, nemzetiség, vallás, kultúra, a társadalmi megosztottság, a polgárosodás sajátosságai – már csíráikban jelen vannak a 17–18. század fordulóján a Rákóczi terveivel átfogott térségben. Rákóczi elgondolásait vezérlő kategóriák, a biztonság, a szolidaritás, a megértés, a kölcsönös felelősség, egymásra utaltság pedig ma is érvényes értékek. Úgy vélem, hogy, amit a magyar történelem a régi évszázadokban, mint közép-európai gondolatot kialakított, az a mai Európában Magyarország nagy szellemi tőkéje lehetne.

Jegyzetek

1 A kérdéskör részletes irodalmát ld. Nemzet és emlékezet. A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes, Kiss Domokos Dániel. Osiris Kiadó. Bp. 2004.

2 Ferriol konstantinápolyi francia követ jelentését közli Legrelle, A.: *La diplomatie française et la succession d'Espagne. IV La solution, 1700–1725.* Gand, 1892, IV. 333. Vö: Ráday Pál iratai I. 1703–1706. Szerk. Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László. Budapest, 1955. (Továbbiakban Ráday-iratok I.) 129.

3 Ráday-iratok I. 123.

4 Ráday levele feleségéhez, Kajali Klárához, Eger 1705. május 27. Ráday-iratok, I.267

5 Fogalmazványa: MOL A Rákóczi-szabadságharc levéltára, I/1 Caps B, fasc 27.

6 Zaluski, Epistolae III.798–800. Közli: Márki Sándor, Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Budapest, 1913, 411.

7 Lelőhelyeinek, másolatának pontos felsorolásával: Márki, 1913, 28–30.

8 Újabbán – Csetri Elek: Bethlen Gábor életútja. Kriterion, 1992; Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében. Kolozsvár, 1992.

9 Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közli: Thaly Kálmán. Monumenta Hungariae Historica. II. osztály, XXIV. kötet Bp. 1873. 661. 78.tétel.

10 Idézi Bartoniek Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyar történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Sajtó alá rendezte: Ritoók Zsigmondné, Szalay Ágnes. Bp. 1975, 397.

11 Nadányi. J.: Dissertatio de Jure Pacis. (1660) Vö: R. Várkonyi, Erdélyi változások. Bp. 1984, 338–339.

12 Bartoniek, 1975

13 R.Várkonyi, 1984, 339. Vö: Gunst Péter, A magyar történetírás története. Bp. 1995, 94–95. Nadányi, 2001, I–XXIX.

14 Havas László: Az antik organikus történetfelfogás elemei Nadányi Jánosnál. In: Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban. Szerk: Bitskey I. Tamás A. Debrecen, 1994, 43–50.

15 Bethlen János: Erdély története 1629–1673. Fordította P. Vásárhelyi Judit. Az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József. Bp. 1993, 10–11.

16 Minderről nagy szakirodalommal Az országegyesítés évszázada című, a Korona kiadónál sajtó alatt lévő munkában.

17 Siptár Dániel: „Sine nobis de nobis.” A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának oka és célja. = A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. Szerk Tamás Edit. Sárospatak 2003, II. 217–242.

18 Vö: Márki, 1913, 4. A terveket Ágost magyar királyságát kiemelve ismerteti: Köpeczi Béla, A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966, 37.

19 Ráday-iratok I. 125.

20 „quantum adlaboremus ut per reductionem libertatis patriae , non tantum genti huic , sed et universae Europae ac rei Christianae servire possimus.” Ráday-iratok I. 253.

21 „placeat suae majestati regiae projectatam ...trium regnorum unionem e re totius Europae futuram, quasi perpetuae pacis inter Christianos principes stabilitam, ac ad sopienda moderna bella mediatricem basim serinissimae Angliae reginae ac praepotenti Hollandiae reipublicae, ut modalitate superscripta in effectum deducere conentur , proponere, ac modernum Europae bellum strata hac commode via in optatum pacis deducere effectum.” Ráday-iratok, I. 257–258.

22 Márki Sándor, Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferencz szövetsége 1707-ben Bp. 1913.

23 Közli: Nedeczky Gáspár, A Nedeczky család 237–243. Vö: Márki, 1913, 414–416.

24 Márki, 1913, 430.

25 Benda Kálmán, Magyar–rác együttműködési törekvések a Rákóczi-szabadságharc idején. = Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R.Várkonyi Ágnes. Bp. 1980, 141–157.

26 Pekry Lőrinc, Barcsay Mihály, Thorockay István, Kemény László, Mikes Mihály, Barcsay Ábrahám, Arellt János az Erdélyi Tanács nevében Rákóczinak. MOL G. 18 II.-2/a. – Az Erdélyi Tanácsról: Trócsányi Zsolt, Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levéltári Közlemények, 1955. 148–187. – és II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. Rákóczi-tanulmányok, 113–122. – Vö: Az Erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai, 1705, 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánkúti Imre. Bp. 1985. – Tanulmányunknak nem az a célja, hogy az Erdélyi Tanács összetételének változásaival és működésével foglalkozzék.

MÉSZÁROS KÁLMÁN

A Partium közjogi helyzete a Rákóczi-szabadságharcban*

A török hódítás következtében a Magyar Királyság előbb két, majd három részre szakadt, s a keleti országrész a török hűbéresévé lett I. János özvegye, Izabella és csecsemő fia, János Zsigmond uralma alá került. János Zsigmond a speyeri egyezményben lemondott a magyar királyi címről, s a továbbiakban fejedelemként uralkodott. Ezzel létrejött az Erdélyi Fejedelemség, amely a középkori erdélyi vajdaság mellett jelentős magyarországi területeket foglalt magában. Az ún. Partium¹ területe folyamatosan változó, képlékeny konglomerátum volt a Király-hágótól nyugatra elterülő széles sávban. Mindezekelőtt Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyére és az utóbbiból kiváló Kővár vidékére, valamint a török hódításnak kitett Bihar, Zaránd és Arad vármegyékre, valamint a lugosi-karánsebesi bánásra terjedt ki. Ezek jelentős része (Lugos, Karánsebes, végül Nagyváraddal együtt Bihar és Zaránd nyugati fele) a 17. század közepén került török kézre. Nem szokás a szűkebb értelemben vett Részekhez sorolni az ún. hét vármegyét (Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Borsod, Abauj és Zemplén), amelyeket előbb Bethlen Gábor szerzett meg a nikolsburgi, majd I. Rákóczi György a linzi békével, s amelyek közül II. Rákóczi György már csupán Szabolcsot és Szatmárt bírta Várad elestéig. Vannak kérdéses esetek is, hiszen Debrecen városa pl. 1660 után háromfelé adózott.²

A Részek közigazgatása mindvégig a magyarországi gyakorlat szerint alakult. Amíg például Erdélyben a főbíró, addig Magyarországon az alispán volt a vármegye második embere, s a törvénykezésben is különbségek mutathatók ki.³ A társadalmi rétegződés és a birtokszerkezet is jelentősen eltért az erdélyitől. Jórészt ennek tudható be, hogy a Báthoriaktól Bocskain át a Rákócziakig rendre ma-

* A tanulmány a T038212 számú OTKA-program keretében készült.

gyarországi (partiumi) nagybirtokosok kerültek Erdély trónjára, akik hatalmas vagyonukra, földbirtokaikra és familiárisaikra támaszkodva emelkedtek az erdélyi mágnások fölé.

A török kiűzése után a Habsburgok a visszafoglalt partiumi területeket nem csatolták közvetlenül Erdélyhez, s a Diploma Leopoldinum sem rendezte a kérdést. A terület fölött kettős igazgatás jött létre: Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok vármegye és Kővár vidéke közigazgatás és bíraskodás tekintetében Erdélyhez, adóügy és kincstári igazgatás szerint pedig Magyarországhoz került. Az 1690-es években a magyar és erdélyi rendek is saját érdekeik szerint kívánták orvosolni a problémát. Elsősorban az erdélyi és magyarországi főrendek érdekei ütköztek a partiumi törvényhatóságok élére történő főispáni kinevezések során. I. Lipót a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária útján is nevezett ki főispánokat Szörény, Kraszna és Zaránd vármegye élére. 1696-ban pedig a portális összeírás kapcsán történt komoly összeütközés. Pozsonyba meghívták Bihar, Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyét és Kővár vidékét is, ahol összeírókat jelöltek ki. Az erdélyi Gubernium tiltakozott, és saját összeírókat küldött ki, de Bihar ezeket nem fogadta be, s ezzel egyértelműen kinyilvánította Magyarországhoz való tartozását. 1698-ban egy igazságszolgáltatási ügy váltotta ki a Gubernium tiltakozását, midőn az országbíró Máramarosba adott ki rendelkezést.⁴

A közjogi probléma még a 18. század elején is megoldatlan maradt, s joggal vetődhet fel a kérdés, hogy vajon Rákóczi rendi állama hogyan foglalt állást az ügyben. Lukinich Imre, aki a Rákóczi-szabadságharc történetének is avatott szakértője volt, a következő megállapításra jutott idézett monográfiájában: „A II. Rákóczi Ferencz-féle szabadságharcz mozgalmi Erdély területi elhelyezkedésében módosításokat nem idéztek elő. Erdély 1703–708-ig változó sikerrel folyt háború színhelye volt, melyek során azonban a küzdő felek egyike sem tudott a fejedelemség teljes területének kizárólagos birtokosává lenni. E küzdelmek a Partium közjogi helyzetére mindamellett annyiban hatással voltak, hogy I. József 1709. október 26-ki decretuma Középszolnok-, Zaránd-, Kraszna- és Máramarosmegyét, valamint Kővárvidékét ideiglenesen (»pro nunc«) Erdélyhez adózó területeknek minősítette, vagyis pénzügyileg a gubernium hatósága alá rendelte.”⁵ Lukinich, úgy látszik, nem vizsgálta a kuruc forrás-

anyagot, vagy legalábbis a későbbi fejlemények szempontjából érdektelennek vélte a kurucok közjogi álláspontjának ismertetését Erdély és a Partium helyzetével kapcsolatban.

Rákóczi erdélyi kormányzatával Trócsányi Zsolt foglalkozott behatóan, de a Partium helyzetére ő sem tért ki,⁶ pedig a téma Rákóczi és a szövöttek rendek „Erdély-politikájának” szempontjából igen tanulságos, bár a szatmári békét követő fejleményekre csakugyan nem lehetett hatással.

A kurucoknak ugyan nem sikerült tartósan berendezkedniük Erdélyben, hiszen az ország nagy része 1705 őszén előbb ideiglenesen, majd 1707–1708 folyamán végleg visszakerült a császáriak fennhatósága alá, Rákóczi ennek ellenére mindvégig ragaszkodott a fejedelemséghez. Számára Erdély elsősorban nemzetközi legitimációs törekvéseit biztosító szuverén államként volt fontos,⁷ de a hagyományos politikai gondolkodás szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonított az önálló fejedelemség helyreállításának. A Habsburg-ellenes rendi politika Bocskai óta nemzedékről nemzedékre öröklődő tétele szerint ugyanis a független Erdély volt Magyarország önállóságának záloga.

A szabadságharc első éveiben a status quo érvényesült a partiumi vármegyék irányításában. A hadtápigazgatásban pl. Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegye, valamint Kővár vidéke együtt alkotta Orosz György, majd Krucsay Márton főhadbiztos körzetét. A partiumi törvényhatóságok e téren tehát a szomszédos tiszántúli és északkeleti vármegyékkel közös irányítás alatt álltak.⁸

Érdekes adatra bukkantunk a fejedelem és az erdélyi kuruc csapatok főparancsnoka, Forgách Simon 1705 tavaszán kelt levelezésében, amely közvetett módon a Partium hovatartozásának kérdését is érinti. Forgách 1705. március 23-án azzal a kéressel fordult Rákóczihoz, hogy Nagyvárad bevétele után hadd kaphassa meg „az oda való generálisságot és comendánságot”. Forgách azzal indokolta kérését, hogy ő is igényt tartana egy magyarországi főkapitányságra.⁹ Az ügy háttérében az állt, hogy a fejedelem 1705 elejére legfőbb hívei közül Károlyi Sándor bárót tiszántúli, Esterházy Antal gróftot dunántúli, idősebb Barkóczy Ferenc gróftot pedig Duna–Tisza közti főgenerálissá

Károlyi Sándor
(fametszet, 19. század)

tette. Forgách, aki előkelő származásának tudatában a fejedelem (és legfeljebb még Bercsényi) után magának kívánta a legfőbb pozíciót, úgy érezte, hátrányba kerül a többiekkel szemben, ha az országos főkapitányságok közül egyet sem sikerül megszereznie, miközben „idegen földön” szolgálja Rákóczit. Forgách tehát Váradot Magyarország részének tekintette, de gyakorlatilag ő is éppen a Partium „természetes szerepét” kívánta helyreállítani, amikor bejelentette igényét a váradi főkapitányságra. Ezzel ugyanis a fejedelemség „védőzónája” és Erdély egyaránt az ő parancsnoksága alá került volna.

Miután Nagyvárad sohasem jutott kuruc kézre, az ötlet kivihetetlennek bizonyult, de Rákóczi elvileg sem támogatta Forgách igényét. Azzal hátrította el főúri híve ajánlkozását, hogy a váradi generálisságot a fiának szánja, s Forgách így csak helyettesként kaphatja meg a tisztséget.¹⁰ Forgách tisztelettudóan úgy reagált, hogy ő a fejedelmi csemete nagykorúságáig beérné a locumtenensséggel is.¹¹ A fejedelemnek a sorok közül is kiolvasható közjogi álláspontja eltért Forgáchétól: ő ugyanis az Erdélyi Fejedelemség tartozékának tekintette Váradot és a Partiumot, hiszen fia nyilván mint az erdélyi trón várományosa kapta volna meg a korábbi évszázadokban oly nagy jelentőségű főkapitányságot.

Rákóczi végül államépítő munkája során szembesült Erdély és Magyarország területi integritásának, másként fogalmazva: a Partium

hovatarozásának kérdésével. A szécsényi országgyűlésen több olyan esemény történt, amely a tágan értelmezett Partium erdélyi integrációja felé mutatott. Egy jeles szemtanú beszámolója szerint pl. az 1705. szeptember 23-i „közgyűlésen felolvastatott a hajdúvárosok levele, kik Erdély országához tartozván, a fejedelemnek ajánlották hűséges szolgálataikat”, és „ajánlások kegyelemben fogadtatott”.¹² Bihar vármegye és Debrecen követei megjelentek ugyan a gyűlésen, de – a város jegyzőkönyvében fennmaradt bejegyzés szerint – „Erdély és a Partium nem hívatott meg, tehát” az ő meghívásuk „csak tévedésből esett”. Komáromy György bihari alispán és Debrecen város követi is örömmel nyugtázták, hogy nem kellett felesküdniük a konföderációra sem, „kétségkívül a Partiumhoz gondolván” őket.¹³ Jellemző, hogy ebben a szituációban még az érintett megyék és települések is bizonytalanok voltak saját hovatarozásukat illetően.

Rákóczi hamarosan lépéseket tett a partiumi kincstár és hadtápigazgatás erdélyi irányításának megszervezésére is. Utasította Ramocsaházy György fiscalis praefectust és Krucsay Márton kerületi főhadbiztost, hogy a partiumi területeket engedjék át az Erdélyi Consilium fennhatósága alá. Az 1705. november 11-i zsbóci csatavesztéssel azonban meghiúsult Rákóczi trónbeiktatása, s Erdély nagy része az ellenség kezére került. A fejedelem ezért már november 14-én a korábbival ellentétes parancsot küldött Ramocsaházy és Krucsay számára, mely szerint, ha már átadták volna a fiscalításokat és a commissariatusi igazgatást az Erdélyi Tanácsnak, most foglalják vissza.¹⁴ Ekkor tehát a gyakorlati szempontok kerültek előtérbe, amelyek a status quo fenntartását indokolták. 1706 elején a miskolci tanácsülésen azonban ismét elvi döntés született, midőn a „Tiszán túl való föld” egészének Erdélyhez való csatolását szabták a békekötés egyik feltételéül.¹⁵

1706 nyarán Erdély jelentős része ismét a kurucoknak hódolt, s a marosvásárhelyi trónbeiktató országgyűlésen a Partium közjogi helyzetének „végleges” rendezésére is sor kerülhetett. A rendek a fejedelemválasztás feltételei között a Partium teljes visszacsatolását kérték,¹⁶ s erre Rákóczi ígéretet is tett. Károlyihoz ez időben írott levele szerint: ami „az partiumok dolgát illeti, mivel azokra már a szécsényi gyűléskor reflexiót tévén az statusok, őket az Erdélyi Con-

foederatióban hatták, ez országos conditióim szerint reincorporáltam.”¹⁷ Marosvásárhelyen iktatták törvénybe Debrecen szabad királyi városi rangját,¹⁸ és ugyanekkor nevezte ki a fejedelem a partiumi vármegyék főispánjait is. A Partium földrajzi kiterjedését meglehetősen tágan értelmezve még Békés vármegye is Erdélyhez került.

Rákóczi legbizalmasabb hívét, a békési főispánná kinevezett Vay Ádámot is csak partiumi birtokosként „csempészhetette be” az erdélyi tanácsurak közé.¹⁹ Az erdélyiek egyöntetűen kárhoztatták Vay kinevezését. A kuruc Teleki Mihály annyit jegyez meg naplójában a tanácsurak felsorolásakor Vay neve mellett – aki egyébként rokona: öccsének apósa volt –, hogy „ez elmúlhatott volna”.²⁰ A labanc Cserei Mihály szerint a „Pártiumból” való Vay kinevezése „az erdélyi nyilvánvaló szabadság ellen” történt, s efféle eset „soha a régi igaz, valószínű fejedelmek idejében sem volt”, s epés megjegyzése szerint Vay egyébként is „disznópásztornak lett volna jobb, mint tanácsúrnak”.²¹ A Szebenbe zárkózott Wesselényi István is szorgalmasan feljegyezte naplójában a marosvásárhelyi országgyűlésről érkezett híreket. A tanácsurak felsorolása után ő sem hagyja szó nélkül Vay kinevezését: „Ezeket pedig úgy írják, hogy tüsgyökeres hazafiából tötték és a Partiumból. Vay Ádám uramnak Máramarosban lehet jószága, másutt nem tudom, hogy volna; ha az Partiumnak mondattathatik.”²² Vay elutasítása csak részben magyarázható személyes okokkal. A fejedelem bizalmasaként betöltött „ellenőri” szerepe már súlyosabban eshetett a latban, legfőképpen mégis idegen voltát nehezményezték. Érdekes, hogy az erdélyiek partiumi birtokosként sem fogadták el közójük valónak, s szempontunkból figyelemreméltó, hogy Wesselényi az ügy kapcsán kérdésesnek véli Máramaros hovatartozását.

A marosvásárhelyi országgyűlést követő hónapokban megtörtént a partiumi vármegyék tényleges átadása is. Ezzel a katonai igazgatás, a hadtápszervezet és az alakulatok újoncozása terén egyaránt problémák léptek fel. Károlyi Sándor tiszántúli főkapitánysága pl. Szabolcs és Szatmár vármegyére zsugorodott, Palocsay György lovasezrede pedig elesett a partiumi megyék zsoldosaitól.²³ 1707 végére azonban Erdély nagy része ismét császári ellenőrzés alá került, s Pekry Lőrinc leváltása után Károlyi Sándor kapta meg az erdélyi főparancsnokságot. Károlyi utoljára 1708-ban ért el helyi sikereket

Erdélyben, de a kuruc fennhatóságot nem sikerült többé stabilan biztosítani.

Erdély elvesztésével szimbolikusan és gyakorlatilag is megnőtt a Partium szerepe, hiszen éppen e területek jelentették Rákóczi erdélyi uralmának folyamatosságát. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a zsigó csatavesztés utáni intézkedésektől eltérően a partiumi megyék ezúttal nem kerültek vissza Magyarországhoz. A Részek önálló igazgatását jól mutatja, hogy külön tisztségviselőkkel rendelkezett, 1707–1708-ban pl. Sztojka Lászlót, 1709-ben pedig Dobai Józsefet említik partiumi kerületi hadbiztosként.²⁴ 1708 nyarán közös gyűlést is tartottak Bihar, Máramaros, Közép-Szolnok és Kraszna vármegye, valamint a Kővári districtus és Debrecen szabad királyi város követei, hogy összehangoltan teljesítsék hadellátási és szervezési kötelezettségeiket.²⁵

A partiumi várak, erősségek szerepe is megnőtt a szabadságharc utolsó éveiben: Sarkad őrsége a kurucok legdélebbi támaszpontjaként, a hadadi kastély, Somlyó, Sebesvár és Súlyomkő vára pedig hátrvédelmi szempontból vált jelentőssé. A szabadságharc utolsó heteiben Huszt és Kővár birtoklása volt rendkívül fontos Rákóczi számára, aki a két említett vár megtartásával erdélyi fejedelemsége utolsó tartozékait kívánta menteni, s még a szatmári békekötés után is ezek ellenállásában bízott. Jelképes értékű, hogy saját munkácsi várán és Bercsényi ungvári erősségén kívül csakugyan Huszt vára tartott ki legtovább a fejedelem hűségén, s csak 1711 május közepén kapitulált.²⁶

Áttekintésünk végére érve még e rendkívül hézagos adatok alapján is módosítanunk kell Lukinich Imre idézett megállapítását. Rákóczi politikájában ugyanis kimutatható az a törekvés, amellyel nem csupán Erdély önállóságát, de a fejedelemség határainak kiterjesztését, a Partium visszacsatolását is célul tűzte ki.

Jegyzetek

1 A latin pars = rész szó többes számú birtokos esetéből származó kifejezés az erdélyi fejedelmek címéből következik, akik mint „Magyarország részeinek ura” (partium Regni Hungariae Dominus) kormányozták az

Erdélytől nyugatra elterülő vármegyéket. II. Rákóczi Ferenc is használta a címet. Teljes titulusa 1707-ből magyar nyelven: „Mi, második Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből a' Római Szent Birodalomnak s Erdély országának fejedelme, Magyar ország részeinek ura és a székelyek főispánja, a' szabadsáért öszveszövetkezett Magyarországnak vezérlő fejedelme, munkácsi s makovikai herceg, Sáros vármegyének örökös főispánja és Sárospataknak, Tokajnak, Regécnek, Ecsednek, Somlyónak, Lednicének, Szerencsnek, Ónodnak örökös ura etc.” Ugyanez 1708-ból latinul: „Nos Franciscus II. Dei gratia Sacri Romani Imperii et Transylvaniae Princeps Rákóczy Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes et Pater Patriae, Pro Libertate Confoederati Regni Hungariae Statuum et Ordinum, nec non Munkacsiensis et Makovicziensis dux, Perpetuus Comes de Sáros, Dominus haereditarius in Sáros Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod etc.”

2 A témát Lukinich Imre dolgozta fel kitűnő monográfia keretében: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Bp., 1918. Igazgatástörténeti szempontból Ember Győző és Trócsányi Zsolt vizsgálta a kérdést, legújabban pedig Nyakas Miklós foglalkozott vele, s vetett fel több új szempontot is. L. Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivaltörténet, 8.) 381. s. köv.; Trócsányi Zs.: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740. Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivaltörténet, 8.) 215–218., 312–315.; Nyakas M.: A Partium. = Partium, 2. évf. 1. sz. (1993. április) 68–73.

3 Trócsányi, i. m. 215.

4 Uo. 217–218.

5 Lukinich, i. m. 581.

6 Trócsányi Zsolt: Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. = Levéltári Közlemények, 1955. 148–187. és Uő: II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. = Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 113–122.

7 Uo. 117. Legújabban I. Siptár Dániel: „Sine nobis de nobis”. A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának oka és célja. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I–II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk. Tamás Edit. II. Sárospatak, 2003. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 46.) 235–242. Az Erdély függetlensége c. fejezet.

8 L. a fejedelem egyik leveleskönyvében szereplő kimutatást 1705/1706 fordulójáról: MOL G 19. A Rákóczi-szabadságharc lt. II. 3. h. Prot. Rák. II. fol. 85r–v. Egy 1705. dec. 12-i forrás Krucsay körzetéhez számlálja még az itt említett vármegyéken kívül Belső-Szolnokot; és külön megemlíti Debrecen

városát is: Ráday Pál iratai. I. 1703–1706. S. a. r. Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László. Bp., 1955. 479.

9 MOL G 19. Rákóczi-szabh. lt. II. 2. e/A.

10 A fejedelem levelét nem ismerjük, de Forgách alább idézett válaszából egyértelműen kikövetkeztethető.

11 „Azon váradi s partiumbéli commandóság iránt való kegyelmességét Nagyságodnak nagy alázatossan veszem, s máskint nem is kívánhatom, hanem míg az Úr Isten Nagyságod fejedelmi magzatit arra felneveli (Isten éltetvén s azt consequálnom engedvén), addig gratiájúl locumtenens lehessek, s annak ideiben alázatossan (kit szívűből kívánok) resignálhassam” – írja Forgách 1705. ápr. 17-én a Medgyes alatti táborból keltezett levelében: MOL G 19. Rákóczi-szabh. lt. II. 2. e/A.

12 Csécsi János sárospataki professzor naplója. = Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet[ek] anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította Bánkúti Imre. Bp., 1973. (Magyar Századok.) II. 155. Itt minden bizonnyal az ún. „öreg hajdúvárosokról” van szó, s nem a bihari hajdútelepekről!

13 Szendrey István: Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. = Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Évkönyv, I. Debrecen, 1974. 17–18. Vö.: Ráday iratai, i. m. I. 327.

14 Rákóczi parancslevelének fogalmazványa. Bethleni tábor, 1705. nov. 14. MOL G 19. Rákóczi-szabh. lt. II. 3. h. Prot. Rák. II. 1704–1709. fol. 18v. (A korábbi parancsot nem ismerjük, csak ez utóbbi tartalmából lehet visszakövetkeztetni.)

15 A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára, V. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp., 1897. 388. Idézi Esze Tamás is: Ráday iratai, i. m. I. 532/5. jegyzet.

16 A kondíciók VI. pontja: „Az országnak határit és vég házait semmi úton és módon nem abalienálja eő Nagysága, és el nem ígiri; sőt az amelly részek ez hazátúl el szakasztatván Magyar Országhoz applicáltattak, azokat is rehabeálni és a’ mennyiben lehet, terjeszteni igyekezi.” Ráday iratai, i. m. II. Bp., 1961. 96.

17 1707. ápr. sine die, Marosvásárhely. Károlyi Oklevéltár, i. m. V. 622. Idézi Biás István közleménye alapján Maksay Ferenc: Ráday iratai, i. m. II. 115/1. jegyzet.

18 XXIV. tc. L.: A maros-vásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvényczikkei. 1707. Közli: Thaly Kálmán. = Történelmi Tár, 1897. 605.

19 Vay szerepét hangsúlyozza: Trócsányi, i. m., Rákóczi-tanulmányok 116., 121.

20 Ifjabb Teleki Mihály, II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból. Bevezetéssel, jegyzetekkel, magyarázatokkal közlése a budapesti II. Rákóczi Ferenc állami általános gimnázium tanárainak és tanulóinak munkaközössége. Szerk. Temesi Alfréd. Bp., 1960. 71.

21 Cserei Mihály: Erdély históriája. [1661–1711.] S. a. r., a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bánkúti Imre. Bp., 1983. (Bibliotheca Historica.) 383.

22 Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. Közlésezi: Demény Lajos, Magyar András. Bukarest, 1985. 193.

23 AR I/II.70–71.

24 L. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r. és kiegészítette: Mészáros Kálmán. (Megjelenés alatt.)

25 A Károlyi Sándor részvételével tartott gyűlésre I.: Az Erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai. 1705, 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Bánkúti Imre. Bp., 1985. 179–296.

26 L. Móricz Béla: Móricz István – II. Rákóczi Ferenc ezredese. (1703–1704). = Hadtörténelmi Közlemények, új foly. 20. évf. (1973) 1. sz. 79–102.

KUPÁN ÁRPÁD

A Rákóczi-kultusz Nagyváradon

Kultusza csak igazi nagy személyiségeknek lehet, a valódi kultuszt nem mesterségesen alakítják, formálják, hanem spontán módon alakul ki. Nemzeti történelmünk számos nagysága körül csak kevésnek adatott meg olyan magas fokú tisztelet, amely kultusszá nemesült. Így Szent István, mint keresztény király, Szent László a keresztény hős, Mátyás az igazságos lett a szertartásos tisztelet tárgya, míg Rákóczira leginkább a nemzeti tragikum aurája vetült. Rákóczi elbukott, de bukása felemelte. Egyéniségének nemes vonásai épp a száműzetésben bomlottak ki a maguk teljes nagyságában. A világi javakról való lemondása eszmei magaslatokra emelkedő erkölcsisége és az egykor maga elé tűzött nagy magyar célokért folytatott reménytelen, de kitartó küzdelme Rákóczit a magyar ügy, a nemzeti függetlenség, az áldozatos hazafiság eszményévé avatta.

Ő az első olyan alakja a történelemnek, akit az egyszerű nép szívébe fogadott, s a népszerűet évszázadokon keresztül élő, eleven néphagyományt őrzött meg róla és az általa vezetett szabadságharcról. Számos elődje: Bocskai, Bethlen, Rákóczi György szintén a nemzet jogaiért harcolt, de ezekben a harcokban egész lelkével csak a nemesség vett részt; a hazaszeretet ekkor még arisztokratikus megnyilatkozás volt. A kuruc szabadságharc viszont igazi népi mozgalomként bontakozott ki, a demokratikussá vált hazaszeretet első megnyilatkozása, ezért vert oly mély gyökeret a nép lelkében, ezért olyan tartós az emlékezete és a hatása, ezért köti hozzá az egész magyarságot az eleven hagyomány ezer meg ezer szála. A másik ok, amiért a nép annyira szerette, maga a fejedelem személye, az ő erkölcsi tisztasága, fedhetetlensége, igaz embersége, áldozatkészsége. Ő az ideális hazaszeretet gáncstalan lovagja. Ez a szeretet már a kezdetől megnyilvánult iránta. Ő maga írja le, hogy hazatérésekor, miként fogadta őt saját birtokán ruszin jobbágysága: „...Érkezésem híre elterjedt a munkácsi hercegségben és alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet mindenfelől hozzám vonzotta. Ban-

dákban jöttek, kenyeret, húst, élelmiszert hoztak. Ezek az emberek feleségestül, gyermekestül jöttek, és amikor messziről meglátták letérdeltek és orosz módra keresztet vetettek. Bőven hullatták öröm könnyeiket, és ez kifakasztotta az én könnyeimet is. E nép buzgalmának nem volt elég, hogy képessége szerint ellátott ételmisszerrel, hanem hazaküldték asszonyaikat és gyermekeiket, beálltak katonáim közé és többé soha sem hagytak el. Puskák hiányában kardokkal, vasvillákkal, kaszákkal felfegyverkezve kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni.”¹

A nagy fejedelem iránti szeretet és tisztelet a szabadságharc éveiben tovább mélyült, s ahová csak eljutott a híre bátor kiállásának, népszerűségének, mindenütt reménykedve várták. Így történt ez Váradon is, ahol külön oka is volt a Rákóczi utáni vágyakozásnak. Nem sokkal a szabadságharc kitörése előtt Váradra is ezrével telepítette le az osztrák hatóság a hazájukból a törökök elől menekülő rácokat (szerbeket), s a magyarok jelentős része emiatt elvesztette megélhetését. Az osztrákok a régi magyar gyalogkatonaságot és könnyűlovasságot megfosztották minden jogától, lefokozták őket jobbagysorba, s helyükbe szerbeket állítottak, akiket felmentettek az adófizetés alól, fegyvert adtak a kezükbe a határok védelmére. Olaszi a szerb katonaság lakhelye lett, palánkkal vették körül, a katonák földet kaptak, s ennek fejében szolgálták a császárt. A váradi vár parancsnoka később őket küldte Rákóczi serege ellen. Várad népe viszont Rákóczihoz vonzódott, tőle várta régi szabadságának és jogainak visszaállítását. Egy Nádasdi nevű polgárt másik két városi lakossal elküldték Rákóczihoz pecsétért és szabadságlevélért – írta Lakos Lajos Várad múlt század eleji történetírója levéltári adatok alapján. Meg is kapták a kért szabadságlevelet, azonban a küldöttséget visszatértük után a káptalan udvarbírája elfogta, pecsétjüket összetörte, s őket megbotoztatta.²

A váradi vár nem került Rákóczi kezére, de a kurucok a szabadságharc szinte egész ideje alatt ostromzár alatt tartották, s több kuruc vezér hosszabb-rövidebb ideig megszállta a várost és környékét. Mindez még szorosabbá tette a polgári lakosság kapcsolatát Rákóczi seregével. Az ez időben megszülető s elterjedő kuruc népköltészet és mondavilág lesz az alapja a később kiteljesedő Rákóczi-kultusznak.

A mondák elsősorban a Rákóczi által ekkor birtokolt Bihar megyei várakhoz kapcsolódtak: Pestis-Sólyomkővár, Szentjobb, Belényes.

Egyik jellegzetes darabja a Rákóczi mondakörnek a dédai Rákóczi-birtokhoz fűződött. Ennek az érmelléki dombok alatt, a Berettyó mellett elterülő kis falunak a határában lévő helyet még ma is Rákóczi hegyének nevezik, mert ott volt Rákóczi szőlője, s benne egy nagy fa, mely állítólag még a múlt század elején is megvolt. Ebből az időből maradt fent az alábbi kis legenda:

„...Mikor bujdosni indult Rákóczi néhány kipróbált vitéz társával, forró délben érkezett meg a dédai birtokára. A szőlőhegyre ment ki, s megpihent egy árnyékos szép fa alatt. Ebédet rendelt, amit a vitézei a szabad ég alatt főztek meg, s jó étvággal együtt elfogyasztották. Ebéd után maga köré gyűjtötte hű jobbágyait, végig nézett rajtuk, gyönyörű orcáján könnyek gördültek végig, majd letörölte könnyét s elbúcsúzott valamennyitől. Azt mondta: Visszajövök!”³ (Fábián Imre Bihari népmondák című könyvében, melynek anyagát az 1980-as évek elején gyűjtötte, kilenc Rákóczi-mondát közöl – tehát még ma is élő a hagyomány.)

Az ilyen és hasonló hagyományok bevéődtek az emberek szívébe s a nagy szabadsághős életének és cselekedeteinek emlékezete apáról fiúra szállt, a nép valóságos szent hagyományként őrizte és imádta azt. A magyarság valami különös, szinte vallásos áhítattal szerette és szereti a szabadságot, amely legtöbbször csak legenda, s amiről a hagyomány beszél neki szép dolgokat abból a korból, amelyben Rákóczi a népért és a néppel együtt harcolt a szabadságért.

Az 1711 utáni évek fő viszonyulási alapja a visszavárás hite, reménye volt, hogy aztán mindinkább történelmi példává, fogódzóvá válják a szabadságharc iránti nosztalgia. A Rákóczi-nóta, amely a nép ajkán Rákóczi siralma címen fordul elő, kesergő, panaszos hangvétele után ítélve a szabadságharc után keletkezhetett. A II. József halálát követő nemzeti felbuzdulás a Rákóczi-nótát immár a magyarság szimbólumai közé emelte, országszerte játszották, énekeltek. Így Keresztesi József naplójában is olvashattunk róla: „A Szent Korona hazahozatala alkalmából Bihar vármegye 1790. március 16-án Te Deumot rendezett, s az érkező nemesi processziók lóháton, fegyveresen, tárogatók és trombiták harsogása közepette – melyeken

kuruc témájú énekeket, így a Rákóczi nótát is játszották –, vonultak a váradi székesegyház felé.”⁴

A Rákóczi-nóta tehát kilépett a népi kesergők szerepéből, s immár a magyar ellenzékiiség kifejezését jelentette. Népszerűsége ennek következtében áthúzódott a reformkorba is, inspirálva Kölcsey és Petőfi Rákócziról szóló verseit. Az 1848–1849-es forradalom vezérlő alakjai is példaképet láttak Rákócziban, s korát a nemzet utolsó di-csőséges és szuverén korának tekintették. Mégis a forradalom és szabadságharc háttérbe szorította a korábbi képzeteket, hogy aztán a 19. század végén annál intenzívebben, az 1848-as és a Kossuth-kultusszal szinkronban törjön elő. A kiegyezés után a Rákóczi-kultusz egyre inkább hivatalos keretet kezd öltetni, s ettől kezdve a történelmi tudatot és a folklóralkotásokat egész sor műveltségi hatással egészítik ki. Gondolunk itt elsősorban Thaly Kálmán munkásságára, de számos más történelmi kutatásra, könyvkiadásokra, művészi – zene, festészet, képzőművészet, színművészet – alkotásra. Ugyanakkor Rákóczi példája, eszmeisége a politikai küzdelmek eszköztárába is bekerül, de nem mindig megfelelően alkalmazzák, sőt olykor azok is kisajátították, akik mindettől távol álltak.

A Rákóczi-kultusz igazi virágkora a múlt század első éveiben, évtizedében volt, amikor a közelgő 200 éves évforduló kapcsán országos mozgalom bontakozott ki, egyrészt az esemény méltó megünneplésére, másrészt Rákóczi és a kuruc vezérek hamvainak hazahozataláért. Az évforduló megünneplését még 1902 októberében a Tudományos Akadémián tartott értekezleten határozták el, Thaly Kálmán országgyűlési képviselő, történész, Rákóczi-kutató kezdeményezésére. A kezdeményezést az egész ország felkarolta, a nagyváradi társadalom is egyöntetűen csatlakozott hozzá. 1903 elején a helyi lapok vezércikkében ismertették, hogy az új évet Rákóczi-évnek nyilvánították. Meglepő volt a nemzeti elkötelezettségű Tiszántúl című lap vezércikkirójának, dr. Krüger Aladárnak kissé szkeptikus hangvételű írása: „Pár hónapja néhány lelkes férfiúnak eszébe jutott, hogy most 200 éve lépte át a határt II. Rákóczi Ferenc felséges fejedelmünk. Kiadták hát a jelszót, hogy legyen ez az év Rákóczi esztendeje. S miből fog ez állni? Bankettből, még egy bankettből és még sok bankettből, és még több hazamentő dikciókból...

Ne ilyen legyen Rákóczi éve! Nem bankettek, hanem a tettek esztendejére van szükség. A majtényi síkon porba hulló Rákóczi zászlót emeljük ismét magasra, s hódítsuk vissza e hazában a földet, a szíveket és ajkakát a magyarságnak. Ez lesz Rákóczi igaz esztendeje, a magyar boldog új éve, s akkor nem lesz több Rákóczi év, amelyet ismét a fejedelem panaszos kiáltványának vészharangjával kellene bevezetnünk: „Felszakadnak a dicső magyar nemzet ősi sebei”... Ne kívánjuk, hanem csináljuk meg Rákóczi esztendejét!”⁵

Ha nem is valósult meg teljes mértékben a vezércikkirő elvárása, ez az év mégsem csupa bankettből s hazamentő dikciókból állott, hanem sok olyan kulturális, művészeti, tudományos rendezvényből, amelyek elérték céljukat, erősítették a történelmi tudatot, a múlt megbecsülését és Rákóczi emlékezetének megőrzését. A nagyváradi sajtóban számos írás idézte fel Rákóczi szabadságharcának eseményeit, helyi vonatkozásait, a kuruc kor költészetét, de közöltek az alkalomra született alkotásokat is, például Szávay Gyula: Vitézi ének Rákóczi Ferencről című költeményét a Nagyvárad című lapban.

1903. április 9-én a helyi lapok közreadták a fővárosi egyetemi és főiskolai ifjúság felhívását, melyben kéri, indítsanak mindenütt mozgalmat, rendezzenek gyűjtést Rákóczi hamvainak hazahozatalára. A helyi jogakadémia diáksága válaszul a felhívásra 1903. május 10-én nagyszabású kuruc ünnepélyt rendezett a főgimnázium dísztermében, hogy ezzel is gyűjtsenek Rákóczi hamvainak hazahozatalára és szobrának elkészíttetésére. Az újságok híradása szerint a műsoron az elnöki megnyitó és az ünnepi beszéd mellett szavalatok, színmű-részletek és zeneszámok szerepeltek. A legnagyobb sikert Kesztyer Ede szavalata aratta. A beszámoló szerint „A bujdosó Rákóczi című régi székely népballadát olyan megrázó erővel és mély érzéssel adta elő, hogy már csak ez az egy pont is feledhetetlenné tenné az ünnepélyt. A daliás megjelenésű színészt osztatlan lelkesedéssel ünnepelték.” A cikk a következő szavakkal zárult: „... Mint halljuk az ünnepélynek nemcsak erkölcsi, hanem anyagi sikere is megfelelt a várakozásnak, s Rákóczi hamvainak hazahozatalát a nagyváradi jogászok tekintélyes összeggel fogják előmozdítani.”⁶

A Rákóczi-év egy másik fontos váradi eseményére 1903 októberében került sor, amikor a város törvényhatósága rendkívüli közgyű-

lésen ünnepelte a nagy fejedelem emlékét. „Nagyvárad törvényhatósága feliratot intézett az országgyűléshez Rákóczi hamvainak hazaszállítása iránt” – adja hírül a Tiszántúl. A továbbiakban az újság beszámol arról, hogy: dr. Pácz Sándor törvényhatósági tag indítványt adott be a városhoz aziránt, hogy a magyar történelem ezen kimagasló alakjának emlékét Nagyvárad város törvényhatósága is megünnepelje. Az indítvány teljes szövege a következő:

„Nagyvárad város önmagát becsüli meg, ha a halhatatlan II. Rákóczi Ferencünk emlékét megünnepeli. E végből indítványozom: 1. Tartsunk előre meghatározandó napon az összes felekezetek templomaiban hálaadó istentiszteletet. 2. Az istentisztelet után legyen díszközgyűlésünk, ahol egy törvényhatósági tag emlékbeszédet mondjon. 3. Létesítsünk ezer koronás alapítványt, melynek kamatait a hazai történelemben kiváló előmenetelt tanúsító nagyváradi középiskolai tanuló kapja. 4. Az olasz városrészsünk főutcáját nevezzük el Rákóczi útnak. 5. Festessük meg Rákóczi Ferenc arcképét a közgyűlési terem számára.”

Az 1903-as Rákóczi évet így értékelte az egyik kortárs: „Rákóczi emlékezete az érzelmileg, nyelviileg és politikailag annyira megosztott országot sikeresen egyesítette, egyszerre közös oltár elé állította a nemzetet. Ilyen egyértelműen talán soha sem ünnepelt az egész ország. Nem volt sem vallási, sem társadalmi, de talán még nemzetiségi ellentét sem. Rákóczi kultuszának mindenki áldozott.”⁸

A sikeres ünneplés ellenére csak három év múlva került sor a nemes cél megvalósítására, Rákóczi és harcostársai hamvainak hazahozatalára. A helyi lapok 1906. október 6-án adták hírül Rákóczi és a többi bujdosó hős hamvainak hazahozatalát október 27–29 között. Ennek kapcsán a helyi lapok felelevenítették a törvényhatóság 1903. október 23-i határozatát, amely addig csak részben teljesült. A Tiszántúl Rákóczi út című cikkében így fogalmaz: „... Rákóczi útjának dicsőségét hirdesse Nagyvárad városának szeretete, kegyelete is. Szobrot hamarosan nem állíthatunk neki, de állíthatunk kegyeletünknek ékesen szóló jelet. Nevezzük el a Fő utcát Rákóczi útnak. Nagyobb, nevezetesebb alakot nem találunk történelmünkben Rákóczinál. Az ő nevével a legszébb utcánkat kell megtisztelnünk. Rákóczi utcája csakis a város lüktető ere, szíve lehet. A Fő utca legyen örök emléke Rákóczi útjának.”⁹

Az állandó választmány mégis azt javasolta a közgyűlésnek, hogy a velencei Áldás utcát nevezzék el Rákóczi útnak (a mai Alexandru cel Bun utcát). Ugyanakkor elhatározták, hogy az 1903-ban elfogadott javaslat szerint ünneplik meg Rákóczi hazatérését. Addig a javaslatból csak az ezer koronás alapítvány létrehozása valósult meg, s a Rákóczi-portré megfestését is megkezdte Bihari Sándor, a város akkori legismertebb legnevesebb festője, de ő időközben elhunyt. Glatz Antal főispán javaslatára Endrey Sándor nagyváradi születésű neves festőt bízták meg a kép befejezésével, hogy az ünnepély alkalmából azt is leleplezhessék. A közgyűlés végül úgy döntött, hogy a Fő utca legyen a Rákóczi út.

A nagyváradi ünnepet 1906. október 27-re tűzték ki, arra a napra, amikor a nagy fejedelem hamvai hazai földre érnek. Elhatározták, hogy ezen a napon az iskolákban nem lesz tanítás, a kereskedők az üzleteiket délelőtt 11–12 óráig zárva tartják, a polgárokat felkérlik, hogy házaikat lobogózzák fel, és az összes felekezetek templomaiban a kítűzött időben egy óra hosszat harangozzanak. Délelőtt kilenc órakor hálaadó szentmisét tartanak a székesegyházban, a megyés püspök celebrálásában. Tizenegy órára tűzték ki a városháza nagytermében a díszgyűlést, ahol emlékbeszéd fog elhangzani, s meghívják az összes polgári és katonai hatóságok vezetőit. Este ünnepi előadásra kerül sor a színházban.

Némi elégedetlenséget váltott ki konzervatív körökben a polgármester döntése arról, hogy ki legyen az ünnepi szónok. Erről a Tiszántúl így írt:

„... A polgármester szabadkezet kapott, hogy a Rákóczi ünnepre a szónokot kiválassza. Ő a szabad kéz alatt a balkezét értette, s szerencsésen kiválasztotta ünnepi szónoknak dr. Várady Zsigmondot. Minél elfogulatlanabban ismerjük el Várady szónoki képességét, annál elfogulatlanabban jelentjük ki, hogy nem Várady a Rákóczi lelkületéhez méltó szónok. Rákóczi mélységes vallásossága, hazafisága, egész lényé olyan világból való jellem, mely távol áll Várady világától. A polgármester ezzel a választásával talált egy jó szónokot, de nem találta meg az ünnepelet és az ünneplő lelkének azt a harmóniáját, melyet a nagy fejedelem emlékezete joggal megkívánhat.”¹⁰

a Rákóczi-kultusz kiszorult a nyilvánosságból, csak titokban őrizték kevesek a szívükben. A kommunista korszakban Rákóczi emlékét is igyekeztek kisajátítani, saját ideológiájuknak alárendelni.

Ma viszont, ebben a felemás, ellentmondásos demokráciánkban a lehetőség adott, hogy a Rákóczi-kultuszt újjáélesszük, s élünk kellene ezzel a lehetőséggel, mert nagy szükségünk van megmaradásunkhoz a nagy elődök példájára, a történelem tanulságaira. Ezt a célt szolgálja püspökünk kezdeményezése a Jubileumi Rákóczi Évek meghirdetésével, melynek egyik eseménye ez a mai összejövetelünk is.

Jegyzetek

- 1 II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Budapest, 1985. 60. old.
- 2 Lakos Lajos: Nagyvárad múltja és jelenéből. Nagyvárad, 1903. 41. old.
- 3 Nagyvárad, XXXIII. évf. 1903. május 10.
- 4 Haraszi Emil: II. Rákóczi Ferenc a zenében. Budapest, 1935. 180. old.
- 5 Tiszántúl, IX. évf. 1903. január 1.
- 6 Tiszántúl, IX. évf. 1903. május 10.
- 7 Tiszántúl, IX. évf. 1903. október 23.
- 8 Rákóczi esztendeje in. Rákóczi Album, Budapest, 1904.
- 9 Tiszántúl, XII. évf. 1906. október 7.
- 10 Tiszántúl, XII. évf. 1906. október 17.
- 11 Tiszántúl, XII. évf. 1906. október 28.
- 12 Tiszántúl, XII. évf. 1906. október 30.

Tartalom

Előszó	5
DUKRÉT GÉZA:	
A konferencia bevezetője	7
KUPÁN ÁRPÁD:	
Egy bihari főúr, aki örökre beírta nevét történelmünkbe	9
BORBÉLY GÁBOR:	
A Bocskai-szabadságharc előzményei és nyitánya	19
Dr. NYAKAS MIKLÓS:	
Bocskai István és a hajdúk	48
DÁNIELISZ ENDRE:	
Nagyszalonta – a mai Bihar megye egyetlen hajdúvárosa	66
Dr. SZÉNÁSSY ZOLTÁN:	
Bocskai felvidéki hadjárata	76
SÁRKÁNY VIOLA:	
Bocskai, Kolozsvár és Kismarja kapcsolata	81
Dr. NYAKAS MIKLÓS:	
Emlékezés Bocskainé Hagymássy Katalin szobra előtt	
Mezőtelegden	87
DUKRÉT GÉZA:	
Bethlen Gáborra emlékezve	94
Dr. PÉTER MIKLÓS:	
A nagy fejedelem és kora	97
SZABÓ MÁRIA:	
„Az erdélyi fejedelem tánca”	102
MAGYARI ANDRÁS:	
II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának	
néhány problémája	116
SERES ISTVÁN:	
Szoboszlay Sámuel kuruc kapitány és Sólyomkő védelme	123
Dr. Prof. VÁRKONYI ÁGNES:	
A Közép-Európa-gondolat II. Rákóczi Ferenc politikájában ...	145
MÉSZÁROS KÁLMÁN:	
A Partium közjogi helyzete a Rákóczi-szabadságharcban	162
KUPÁN ÁRPÁD:	
A Rákóczi-kultusz Nagyváradon	172

Készült
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Sándor Lajos

*„Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?
Senki. Bizonyára nincsen.“*